

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година III, број 2

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арачки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2016.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година III/2

Ниш 2016.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. III, Number 2

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2016.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. III, Number 2

Niš 2016.

САДРЖАЈ

ТЕМАТ

Zoran Dimić 11
KRITIČKO MIŠLJENJE I SAVREMENO UNIVERZITETSKO
OBRAZOVANJE

Вихрен Бузов 23
УНИВЕРСИТЕТИТЕ И НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЈА
В ОБШЕСТВОТО НА ЗНАНИЕТО ПРЕЗ ХХИ ВЕК –
АЛТЕРНАТИВИ ЗА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

Љубиша Митровић 45
СОЦИОЛОШКЕ МАРГИНАЛИЈЕ О ДЕОНТОЛОГИЈИ
ПОЗИВА ПРОФЕСОРА ЕМЕРИТУСА У ЗАЈЕДНИЦИ НОМО
ACADEMICUS-А И САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Иван Райчев Райчев 57
МАЛЦИНСТВОТО В ГЛОБАЛИЗИРАЦИЈАТ СЕ СВЯТ

Vesna Stanković Pejnović 67
INTERETNIČKI ODNOSI U MAKEDONIJI – SLIKA
PODELJENOG DRUŠTVA

PRIKAZI

Урош Шуваковић 93
ПЕСМА ПИТА: КУД ПЛОВИ ОВАЈ БРОД...?
ОЦИЋ ОДГОВАРА: КА ОБАЛИ ПЛОВИ

Жикица Симић 97
ХРИШЋАНИСТВО НА ПРАГУ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

Иван Райчев 103
ЛЕВИЦАТА И ПОСТКАПИТАЛИСТИЧЕСКАТА
АЛТЕРНАТИВА

TEMAT

KRITIČKO MIŠLJENJE I SAVREMENO UNIVERZITETSKO OBRAZOVANJE

Rezime: Današnje razumevanje pojma kritičkog mišljenja u anglosaksonske obrazovne sisteme, ovo smešta u sferu logike i argumentativnog govora. Međutim, obrazovna revolucija, koja je u Nemačkoj započela polovinom 18. veka, započinje jednim drugačijim shvatanjem kritike, prema kome se ova neposredno vezuje za dominantnu nastavnu metodu u visokom obrazovanju – seminarski oblik nastave. Kantovim shvatanjem pojam kritike dobija svoj puni značaj za čovečanstvo tek kroz prosvetiteljsku kritiku predrasuda i autoriteta svih vrsta, koja ima za cilj emancipaciju i autonomiju građanina od religijskih i političkih vlasti. Međutim, u savremenom univerzitetkom obrazovanju, tj. univerzitetkim kurikulumima, pod velom kritičkog mišljenja se zapravo pojavljuju kursevi iza kojih stoji puka tradicionalna logika, odnosno, silogističko zaključivanje. Forma je tu, i ona treba da stvori utisak da je sve kao što je nekad bilo, odnosno, da savremena društva baštine kritiku kao jednu od najvećih kulturnih tekovina čovečanstva. Međutim, istinskog kritičkog sadržaja u kursovima kritičkog mišljenja zapravo nema.

Cljučne reči: kritičko mišljenje, savremeno obrazovanje, nastavne metode, kurikulum, emancipacija, građansko društvo.

Ako bismo danas, u svetu u kome živimo, u razmatranju problema kritičkog mišljenja želeli krenuti od aktuelnog stanja stvar, onda bismo morali reći da je dominantna konotacija u kojoj se ova pojmovna sintagma pojavljuje, zapravo, vezana za visoko obrazovanje, tj. za jedan u poslednjih 15 godina vrlo moderan univerzitetki kurs, koji fakulteti i departmani društveno-humanističke orijentacije svuda po svetu, pa i na ovim prostorima, nude upravo pod tim imenom – kritičko mišljenje. Ono što je, međutim, drugačije u odnosu na prvobitni kontekst pojavljivanja ove sintagme, a tu naravno mislimo na onaj moderni koji započinje sa Kantom, tj. sa njegovom *Kritikom čistog uma*, jeste činjenica da se danas o *kritičkom mišljenju* uglavnom govori kao o veštini.

Istovremeno, drugo opšte mesto vezano za današnju upotrebu pojma kritike, naročito u oblasti umetnosti, književnosti, likovne kulture, ali i kolokvijalno u svakodnevnom govoru, je da kritika može biti pozitivna i negativna. Ona kada je pozitivna kritika ističe pozitivne elemente predmeta koji kritikuje, dok je negativna onda kada u prvi plan ističe negativne aspekte (Buchberger, 2012: 11). Međutim, već pomenuti moderni pojam kritike ima sasvim drugačiji smisao u izvornom, kantovskom kontekstu, budući da

¹ zoran.dimic@filfak.ni.ac.rs

tamo on niti je shvaćen kao veština, niti se u kontekstu Kantove filozofije kritika deli na pozitivnu, odnosno, negativnu. Prema tome, način na koji danas koristimo sintagmu kritičko mišljenje i uopšte pojam kritike, razlikuje se od načina na koji je on počeo da se koristi u naučnom i filozofskom smislu na početku modernog doba, dakle, negde od druge polovine 19. veka.

Ali, krenimo najpre od današnje upotrebe ove sintagme. Naime, razvoj veštine kritičkog mišljenja danas se sve učestalije nameće kao jedan od ciljeva u oblasti obrazovanja, odnosno, u području srednjoškolske, i naročito univerzitetske nastave (Buchberger, 2012: 6). Po svetu se danas gotovo masovno pišu priručnici kritičkog mišljenja, tj. priručnici kritičkog slušanja, čitanja i pisanja (vidi npr. Bowel and Kemp, 2010; Ficher, 2001). Neki autori čak tvrde da se danas može govoriti o modi kritičkog mišljenja, naravno, u jednom ironičnom smislu (Pešić, 2003: 411-423). Međutim, istovremeno oni ne propuštaju da istaknu kako kritičko mišljenje postaje “jednim od imperativa savremenog doba“ (Pešić, 2003: 413). Prvi razlog za tako nešto vezan je za činjenicu da “savremeno građansko, demokratsko društvo“, navodno, pretpostavlja “dobro informisane, racionalne građane koji promišljaju i preispituju svoje odluke, stavove i ponašanja“ (Facione, 2013: 12). U tom smislu bi možda mogli da zaključimo da je jedan od zadataka kritičkog mišljenja danas poboljšanje demokratije, odnosno, da bi ovladavanje ovom veštinom trebalo da nam omogući život u jednom demokratskijem, pa onda valjda i pravednijem i humanijem društvu. Druga grupa razloga vezana je za činjenicu da danas živimo u “doba informacije“ u kome su na ceni „veštine i strategije selekcije, evaluacije i korišćenja informacija“ (Pešić, 2003: 2013). U tom kontekstu razvoj veštine kritičkog mišljenja doživljava se kao moguća protivteža svojevrsnoj „inflaciji informacija i raznim vidovima manipulacije“.

Ovako shvaćeno kritičko mišljenje se u dva gore pomenuta slučaja primenjuje gotovo kao neka kura, terapija. Tako se kod autora gore spomenutih priručnika razvija svojevrsna „svest“ o tome da se znanje koje čini kritičko mišljenje zaista može instantno složiti u jednu knjigu, ili tačnije knjižicu, priručnik, te da se kroz jedan trening, vežbu, putem nebrojenog puta ponavljanja određenih primera za upotrebu kritičkog mišljenja u svakodnevnom životu, tj. svakodnevnim situacijama, bilo onim u univerzitetskoj nastavi bili onim, npr. u samoposluzi ili na pijaci, veštinom kritičkog mišljenja može ovladati u nekom brzometnom, kratkom roku.² U ovakvom razumevanju kritičkog mišljenja, kritika se uobičajeno definiše kao “analiza, prosuđivnje i vrednovanje nekog predmeta“ (Buchberger, 2012: 11). Kako je inače to opšte poznato, začetnikom ovakvog razumevanja kritičkog mišljenja u anglo-saksonskoj filozofskoj tradiciji smatra se Džon Džui (John Dewey), koji je negde oko 1910. godine, u jednom kratkom eseju pod imenom Kako mislimo (*How we think*) definisao kritičko mišljenje kao „aktivan, ustrajan i temeljit proces razmatranja verovanja ili bilo kojih formi znanja u svetlu pretpostavki koje to verovanje podržavaju“.³ Na tom

2 Npr. u knjizi Johna Deweya, *How we think* (Dewey, 1910: 14ff), koja će ovde više puta biti spominjana, ovaj američki autor stalno koristi sintagmu „trening misli“.

3 „Active, persistent and careful consideration of any belief or supposed form of knowledge in the light of the grounds that support it...“ (Dewey, 1910: 6). Istini za volju, Džui koristi

tragu su mnogi kasniji teoretičari ovako shvaćenog kritičkog mišljenja, ali i neki savremeni, poput Metjua Lipmana (Metthewa Lipman) i Roberta Enisa (Roberta Ennis), razvili teorije kritičkog mišljenja prema kojima se ovo shvata kao vaspitno-obrazovni koncept, čiji delovi, kao što su npr. kritičko slušanje, čitanje i pisanje, predstavljaju najznačajniji deo razvoja vaspitanja i obrazovanja, koji je neposredno u skladu sa potrebama društva i pojedinca.

Ono, međutim, što je za sve ove autore karakteristično, i što će posebno biti predmet naše pažnje, jeste činjenica da kao kontekst primene kritičkog mišljenja svi oni ne navode samo nastavu, tj. jedan obrazovni proces, već naprotiv mnoštvo drugih situacija kao što su bilo koje profesionalno delovanje u svakodnevnoj komunikaciji sa drugima, odnosno, svakodnevnom suočavanju sa problemima i situacijama, u kojima na temelju nekakvog promišljanja i prosuđivanja treba doneti određene odluke. Gore već spomenuta veza kritičkog mišljenja sa opšte poznatim odlikama savremenog demokratskog društva trebala bi ići preko navodno dobro poznate činjenice da ovako shvaćena kritika „doprinosi razvoju autonomnog, samosvesnog i celovitog pojedinca“ (Buchberger, 2012: 12-13). Kao osnovna karakteristika kritičkog mišljenja, osim analize i vrednovanja tvrdnje, pronalazjenja opravdanja za njih, upoređivanja sa drugim tvrdnjama, odnosno, nalaženja mogućih prigovora, navodi se i zauzimanje određenog stava. Sa tim je, čini se, zaista teško ne složiti se. Naime, kojoj god orijentaciji danas da pripadamo u razumevanju osnovne svrhe nastave, odnosno, vaspitanja i obrazovanja, svi ćemo se lako saglasiti oko toga da je studentovo, odnosno, učenikovo zauzimanje stava o određenoj temi, pitanju ili problemu, zapravo, ključni momenat u ostvarivanju jednog još višeg cilja – celovitom sazrevanju u jednog autonomnog i samosvojnog člana društvene zajednice.

Međutim, utoliko je neobičnije što svi gore pomenuti autori, govoreći o načinu na koji se odvija praksa kritičkog mišljenja, koriste termine poput vežbanje, trening, veština, itd. Naime, profesionalno delovanje ljudi u svakodnevnoj komunikaciji sa drugima, odnosno, svakodnevnom suočavanju sa problemima i situacijama, u kojima na temelju nekakvog promišljanja i prosuđivanja treba doneti određene odluke, odnosno, svakodnevna razmena mišljenja i stavova u okviru nekog obrazovno-nastavnog procesa, sve su drugo do vežbanje ili trening. Naime, stavovi koje ljudi zauzimaju, čak i samo u svakodnevnom životu i delovanju, a kamoli u sferi teorije, nisu tek komadi odeće koji se menjaju prema nekakvim potrebama ili hirovima, već za sobom povlače i generišu čitavu ljudsku ličnost – naše sposobnosti, vrednosne sisteme, znanja, predrasude, emocije, itd. Najkraće bismo mogli reći: stav, to je čovek.

Kao svog najvećeg „neprijatelja“, zagovornici ovako shvaćenog kritičkog mišljenja navode takozvano reproduktivno mišljenje koje se definiše kao „proces i rezultat bazičnog usvajanja i razumevanja informacija koji se iscrpljuje u ponavljanju onoga što se misli ili onoga što neko misli“ (Buchberger, 2012: 14). Ovakav pristup učenju, prema zagovornicima kri-

izraz *refleksivno mišljenje* (reflective thinking), premda nema sumnje da on zapravo misli na kritičko mišljenje.

tičkog mišljenja, zapravo je odlika *stare škole* u pedagogiji, oličene u liku i delu Johana Fridriha Herbarta (Johann Friedrich Herbart) (1776-1841), u kojoj su studenti samo pasivno, mehanički pamtili unapred predviđene sadržaje, bez dodatnog promišljanja, preispitivanja, analiziranja i kritike. Nasuprot staroj, *nova škola* (Džon Džui, Džordž Keršenštajner /Georg Kerschensteiner/, Eduard Klapard /Edouard Claparede/, Anton Makarenko, itd.) zagovara novi pristup vaspitno-obrazovnoj praksi prema kojoj se učenik „smatra aktivnim subjektom nastave, koji promišlja, vrednuje i iznosi vlastite stavove“ (Buchberger, 2012: 11-14). Na osnovu ovakve interpretacije nekih istorijskih faza u razvoju opštih vaspitno-obrazovnih ideja, odnosno, nastavnih metoda, mogli bismo zaključiti da je *nova škola*, bacajući reproduktivno mišljenje na didaktičke margine, po prvi put u istoriji pedagogije počela da vodi brigu o studentskoj i učeničkoj osobenosti i sposobnosti samostalnog promišljanja.

Međutim, istorijski gledano, stvari ne stoje tako. Prema svemu onome što znamo o Sokratu i njegovoj specifičnoj metodi, ili npr. Platonovj akademiji, Aristotelovom Likeju ili čuvenom helenističkom Museionu, kritičko mišljenje je bilo praktikovano u nastavnoj praksi mnogo pre nastanka *nove škole* u pedagogiji. Nešto slično važi čak i za određene naučno-nastavne krugove u kasnijim vremenima, npr. za čuveni Abelardov krug profesora i studenata na čuvenom Teološkom fakultetu u Parizu, negde na vrhuncu Srednjeg veka. Prava revolucija u afirmaciji kritičkog mišljenja, npr. na evropskim univerzitetima, desila se znatno pre nego što zagovornici savremenog razumevanja kritičkog mišljenja inače datuju početak delovanja *nove škole* u pedagogiji. Ključan argument za ovakav stav predstavlja jedan događaj koji se zbio negde oko 1737 godine, na Univerzitetu u Göttingenu (Bruford, 1971: 243). Dva profesora ovog univerziteta, J. M. Gesner (J. M. Gesner) i C. G. Hajne (C. G. Heyne) inicirali su revoluciju u uobičajenom shvatanju nastave kao pripreme za profesionalnu karijeru. Naime, oni su u centar svog nastavnog programa postavili klasične jezike i književnost sa ciljem zasnivanja jednog drugačije pojma obrazovanja u kome bi izgrađivanje intelektualnih i moralnih kvaliteta studenata došlo na centralno mesto. Time što je u metodološkom smislu na mesto srednjovekovnih rasprava uveo seminarski oblik nastave, Hajne, ne samo da je u ono doba vrlo brzo postao slavan, već je započeo jedno sasvim novo doba u kome će se znanje, odnosno, znanost (*Wissenschaft*) ponovo naći u centru nastavne delatnosti. Na taj su se način dodatno stvorili uslovi za jedno potpuno novo i drugačije shvatanje poslednjih svrha univerzitetskog obrazovanja. Nemački profesori i studenti su počeli da doživljavaju svoj rad na instituciji ne više kao puki trening za profesionalnu karijeru, kako je to najvećim delom važno u srednjem veku, već kao pokušaj sticanja znanja radi samog znanja, odnosno, kao izgradjivanje i unapređivanje svojih intelektualnih i moralnih vrlina. Time se iznad svega afirmiše jedna novostara ideja znanja i znanosti, koja će, kako ćemo kasnije videti iz tekstova nemačkih idealista, naći svoju inspiraciju ne u neposredno bližem iskustvu srednjovekovnih univerziteta, već u grčkom shvatanju *episteme*-a, odnosno, u nastavnoj i metodološkoj praksi velikih grčkih visoko-obrazovnih dostignuća u Akademiji i Likeju.

Za razliku od srednjovekovnih metoda u kojima su dominirale repeticija, kratka pitanja i kratki odgovori u obliku kvizova, memorisanje i njegova provera, i u kome su istinske kreativne rasprave (*disputatio*) bile vrlo retke i ograničene, seminarski oblik nastave, koji sada promovišu Gesner i Hajne, odvija se u mnogo užem krugu malog broja studenata, fokusiranih na jedan problem sa imperativom da svi aktivno uzmu učešće u njegovom ispitivanju, tj. u znanstveno-istraživačkom radu. Slično, kao u Sokratovskom dijalogu, učitelj stoji sa strane i stara se da se sama tema razvija a da pri tom svi učesnici ravnopravno učestvuju u diskusiji. Osnovni naglasak u novoj metodi rada nije bio u tome da se konkretni nastavni sadržaj mehanički memoriše, već da se usvoji specifična metodologija istraživanja kojom se pristupa svakom pojedinačnom problemu u znanosti. Tu se onda jasnije može uvideti i specifična upotreba samog ovog termina (*seminarium* – rasadnik), čije je izvorno značenje vezano za biološke nauke, tj. za botaniku. Seminar je, prema tome, mesto gde treba “rasaditi” i raširiti svest o usvajanju jednog specifičnog načina učenja i studiranja, tj. metode pristupa saznavanju. Za razliku od predavanja (*Vorlesung*), koje ostaje kao jedna od legitimnih metoda rada, na seminaru se postiže izuzetan stepen interaktivnosti i razmene znanja svih učesnika, pri čemu bi profesori i studenti trebali da budu u što je moguće ravnopravnijem položaju.

Svojevrсна nastavno-didaktička revolucija koju su izveli Gesner i Hajne, a koja je došla kao posledica sazrevanja svesti o tome da su promene u oblasti univerzitetske nastave naprosto neophodne, odredila je kasnije opšti metod i organizaciju nastave na nemačkim univerzitetima, ostavljajući naročiti trag na organizaciju studija u oblasti humanističkih i društvenih nauka. Naime, kako je to opšte poznato, i dan danas se ove vrste nauka u Nemačkoj studiraju seminarski, pa se onda departmani, tj. odseci, tako i nazivaju – seminar filozofije (filozofski seminar), seminar sociologije, seminar klasičnih nauka, itd. Uvođenjem seminarske metode rada Gesner i Hajne su zapravo afirmisali niže fakultete (filozofija, književnost i filologija), na račun viših (teologija, pravo i medicina). U toj borbi nižih fakulteta za bolji tretman i status u okviru univerzitetske institucije, rodiće se i ideal akademske slobode.

Upravo ovo pitanje, odnosno, problem akademske slobode, predstavlja pravi način ulaska u temu o kritičkom mišljenju. Time će se pokazati da istinski kontekst diskusije, koju o kritičkom mišljenju treba voditi, nije logika, kako nam to sugerišu Džon Džui i *nova škola* u pedagogiji, već zapravo pitanje ljudske slobode, tj. sasvim konkretno, mogućnost slobodnog mišljenja i življenja u građanskom društvu.

Na to nas direktno upućuje i sam početak moderne problematizacije pojma kritike u filozofiji. Imanuel Kant je prvi moderni filozof koji je ovaj pojam uveo na velika vrata u istoriju filozofije. On se pojavljuje u naslovu sve tri njegove ključne studije (*Kritika čistog uma*, *Kritika praktičkog uma* i *Kritika moći suđenja*), kojim započinje jedan novi, kritički, period u razvoju njegovog naučnog i filozofskog delovanja. U *Kritici čistog uma* pojam kritike zadobija značenje prethodnog ispitivanja uslova i granica moći ljudske spoznaje, koje ima za cilj da utemelji valjano znanje i jasno ga odvoji od onoga što to nije. Ovako shvaćena kritika trebala bi da jasno

označi i uokviri polje istinskog ljudskog znanja od rubnih područja u kojima vladaju zablude, predrasude, varke i verovanja. Međutim, da bismo shvatili širi značaj pojma kritike u Kantovoj filozofiji, moramo izaći izvan uskih okvira njegove spoznajne teorije, tj. moramo uzeti u obzir celinu njegovog filozofskog dela.

Puni smisao Kantovog pojma kritike, zadobijamo tek uvidom u neke njegove, na prvi pogled, manje značajne spise, kao što su npr. *Večni mir, Šta je prosvetiteljstvo* ili *Spor fakulteta*. U ovim studijama Kant nam daje širi politički i obrazovni kontekst jednog republikanskog državnog uređenja, odnosno, građanskog društva, u kome kritika i kritičko mišljenje stiču svoj puni smisao i značaj. Pri tom je za nas danas vrlo zanimljivo da okolnosti pod kojima je nastao npr. spis, *Spor fakulteta*, prilično liče na probleme koje inače sami iskušavamo u vremenu u kome živimo. Naime, cilj univerzitetskog obrazovanja u drugoj polovini XVIII veka u Nemačkoj bio je isključivo vezan za obuku i pripremanje mladih ljudi za administrativnu službu (*Beamter*), bilo u crkvi, bilo na dvoru vladara. Već pomenuta pode-la na više (pravo, medicina i teologija) i niže fakultete (*artes liberales*), u koje je spadala i filozofija, u potpunosti je određivala i karakter studiranja. Naime, niži fakulteti bili su neka vrsta obuke za profesionalnu službu, npr. učiteljsku ili tutorsku, odnosno, priprema za studiranje prava, medicine ili teologije (Bruford, 1971: 236-237). Niži fakulteti bili su duboko podređeni višim, bilo u statusu koje su uživali njihovi profesori i svršeni studenti, bilo u njihovoj socijalnoj i radnoj prohodnosti. Međutim, pod uticajem duha opšte prosvetiteljske sekularizacije taj odnos je sve više počeo da se pokazuje kao neodrživ.

Neposredni razlog za objavljivanje spisa pod naslovom *Spor fakulteta* (1798), nalazimo u jednom Kantovom životnom i teorijskom sudaru koji se zbio nekoliko godina ranije. Nasuprot načinu na koji se kritičko mišljenje razumevalo i danas dominantno razume u kontekstu anglosaksonske filozofske škole, upravo na ovom mestu uviđamo da ono nikako ne može biti tek nekakvo vežbanje, obuka, trening, posle kojeg će sve ponovo biti kao što je bilo, sem što ćemo se možda malo oznojiti, odnosno, malo razraditi moždane ćelije i doneti par logički ispravnih zaključaka. Upravo suprotno tome, na primeru tog snažnog Kantovog životnog sudara, ujedno nedvosmisleno spoznajemo svu nenaivnost kritike, odnosno, životnu ozbiljnost kritičkog mišljenja.

Naime, pruski vladar Friedrich Wilhelm II objavio je 1788. godine verski ukaz, a uskoro nakon toga i ukaz o cenzuri, kojima je drastično ograničio slobodu pisanja i objavljivanja. U vreme dok su ovi bili na snazi, Kant je 1793. godine objavio svoj poznati spis *Religija unutar granica pukog uma* (*Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*). Budući da se vladaru nije dopalo to što Kant “svoju filozofiju zloupotrebljava za izopačavanje i ponižavanje glavnih i temeljnih nauka Svetog pisma i hrišćanstva” ovome je, u pismu koje mu po nalogu pruskog kralja uputio nadležni službenik Vöner (Woellner), preporučeno da se slične stvari više ne ponavljaju jer bi u suprotnom mogao očekivati *neugodne mere* (*unangenehme Verfügungen*) (Kant, 2005: 6-7). Igram sudbine Kant je nadživeo pruskog kralja i njegove ukaze, tako da je 1798 godine našao vrlo umesnim

da objavi tri svoja spisa, pisana u različito vreme, koji se neposredno odnose kako na Kantovo shvatanje hrišćanske religije, tako i, što je nama ovde od ključnog značaja, na njegovo shvatanja kritičkog mišljenja i njegovog mesta i uloge u jednoj akademskoj zajednici.

Sa pozicije recepcije problema kritičkog mišljenja u moderno doba, *Spor fakulteta* se pokazuje kao višestruko važan spis. Najpre, njegov sadržaj nam govori jako mnogo o samom duhu vremena u kome je ova Kantova rasprava nastala. Kao što se jasno vidi iz kratkog opisa istorijskih okolnosti koje prethode njegovom objavljivanju, *Spor fakulteta* je, zapravo, pre svega Kantova reakcija na grubo ugrožavanje akademske slobode koju je ovaj očigledno smatrao središtem same znanosti. Sa druge strane, to je ujedno rasprava o odnosu filozofije prema drugim naukama (teologija, pravo i medicina). Već iz samog naslova spisa postaje nam jasno da Kant pledira za jedan kritički, polemički odnos nauka jednih naspram drugih. Čitav problem moramo sagledati i iz sasvim ličnog plana. Naime, iako sâm nije bio sklon tome da uvodi novu seminarsku metodu u svoju nastavu, Kantu je verovatno dosadilo da, i pored toga što su njegove knjige izazvale pravu “revoluciju” izvan univerziteta, u čitavoj nemačkoj intelektualnoj javnosti, on i dalje svoju nastavu u Kenigsbergu mora da drži prema priručnicima Volfoske (Christian Wolf) škole.⁴ Ta je absurдна činjenica slikovitije od bilo čega drugog svedočila o položaju Filozofskog u odnosu na više fakultete, tj. o ukupnom društvenom položaju profesora nižih fakulteta u odnosu na više.

U prvoj, ujedno najdužoj i za ono vreme Kantu verovatno najznačajnijoj raspravi *Spor filozofskog fakulteta s teološkim*, on, u skladu sa svojim opšte poznatim razlikovanjem pojma filozofije na svetski i školski, najpre, pravi razliku između slobodnih učenjaka (*zunftfreie Gelehrte*), koji stoje izvan univerziteta i pripadaju slobodnim korporacijama kao što su akademije, znanstvena društva, itd., zatim, literata (*Litteraten*) za koje kaže da kao instrumenti vlade (*Instrumente der Regierung*) služe njenim vlastitim svrhama, i na kraju pravih učenjaka (*eigentlichen Gelehrten*) koji se vode svojim umom i služe isključivo samoj znanosti. Literati, tj. poslovni ljudi (*Geschäftsleute*) koje obično čine sveštenici, sudski službenici, doktori, itd., zapravo, čine oruđa vlade (*Werkzeuge der Regierung*). Njihov osnovni problem sastoji se u tome što “*nisu slobodni da svoju učenost javno upotrebljavaju iz vlastite mudrosti, nego samo pod cenzurom fakulteta*” (Kant, 2005: 15). Ovi poslovni ljudi su, jednostavno rečeno, razlog postojanja viših fakulteta.

Svoju kritiku postojeće podele fakulteta na više i niže Kant započinje od problematizovanja samog kriterijuma razlikovanja. Naime, *višim* fakultetima (Teologija, Pravo, Medicina) nazivaju se, zapravo, oni koji su u interesu vlade, tj. oni koji joj omogućavaju da sprovede “najjači i najtrajniji uticaj na narod” (*den stärksten und daurendsten Einfluß aufs Volk verschafft*). Filozofski fakultet, koji se brine samo za interese znanosti, te je time nezanimljiv sa stanovišta interesa vlade, biva kvalifikovan kao *niži*. Vlada se prema fakultetima odnosi zapovedanjem (*Befehlen*), kojim višim fakultetima daje za pravo da javno iznose svoje stavove, dok nižim fa-

⁴ Vidi detaljnije o tom problemu: Müller, 1995: 142. Uporedi takođe: Hofstetter, 2001: 25.

kultetima to isto pravo uskraćuje. Upravo na tom mestu ona u potpunosti pokazuje nerazumevanje ljudskog duha, tj. duha novog vremena u kome se čitav problem zbiva. Naime, novo, moderno doba upravo je osnažilo ljudski um (*Vernunft*), kome se, shodno njegovoj prirodi, ne dā zapovedati. Budući je um po svojoj prirodi slobodan, a to je otkriće do koga je Kant došao u svojoj kritičkoj filozofiji, on nije sklon tome da prima zapovesti sa bilo koje strane u vezi toga šta je istinito, a šta ne. Prema Kantu, na univerzitetu *bezuslovno mora postojati jedan fakultet koji bi delovao mimo zapovesti vlade*, koji bi, dakle, shodno svojoj slobodi *sam sve prosuđivao*, tj. koji bi se isključivo vodio *znanstvenim interesom, odnosno, interesom istine* (Kant, 2005: 18). Takav bi fakultet morao imati pravo i da javno istupa, kritički iznosi svoje mišljenje, jer bi jedino na taj način istina ostala neskrivena.

Za razliku od njega, nastava na višim fakultetima se, ovako ili onako, zasniva na *Svetom pismu*. Otuda se i hrišćanska teologija ne temelji na umnim saznanjima, već na Bibliji. Tako osobitost teološkog fakulteta predstavlja “natprirodno otkrovenje razumevanja” (*übernaturliche Eröffnung des Verständnisses*), tj. vera, koja se temelji na objavi i milosti božjoj. Sa druge strane, osobitost Pravnog fakulteta, odnosno, rezonovanja u pravnoj nauci sastoji se u “*suđenju o tome šta je pravo a šta nije prema propisu zakonodavne vlasti*” (*nach Vorschrift der gesetzgebenden Gewalt über Recht und Unrecht zu urtheilen*). Iako vlada ima načina da preko udruženja vrhovnog *sanitetskog kolegijuma* nadzire rad doktora, Kant ipak tvrdi da je Medicinski fakultet najslobodniji od sva tri viša fakulteta, jer za njega nema *nikakvih uz pomoć najvišeg autoriteta sankcionisanih knjiga* (Kant, 2005: 25-26).

Nižim fakultetom označava se onaj koji u svom naučavanju, tj. svojoj nastavi ne uzima za *putokaz* zapovesti nekakve više vlasti. Kant o tome kaže sledeće: “*Wenn also von der Wahrheit gewisser Lehren, die in öffentlichen Vortrag gebracht werden sollen, die Rede ist, so kann sich der Lehrer desfalls nicht auf höchsten Befehl berufen, noch der Lehrling vorgeben, sie auf Befehl geglaubt zu haben, sondern nur wenn vom Tun geredet wird.*”⁵ Dakle, do istine se nikako ne može doći njenim “preuzimanjem”, u obliku zapovesti ili bilo čega drugog, od nekakvog autoriteta. Do istine ne možemo doći tako što ćemo se pozivati na istinu koju su određeni autoriteti stekli. To jednako važi i za učenike, studente. Ovi ne mogu zavrediti istinu njenim pukim preuzimanjem, već je sami vlastitim činjenjem moraju osvojiti. Istina je, dakle, nešto do čega se činjenjem dolazi. Istina nije nešto što može biti predmetom puke nastavne ili znanstvene razmene između profesora i studenata, već se ona može pojaviti jedino novim, autentičnim činjenjem, dakle, vlastitim misaono-istraživačkim radom. Pri tome je naravno jednako važno da se to činjenje vrši slobodno, tj. da se onaj koji saznaje, uči i studira oseća slobodno, tj. “oslobođeno” od pritiska autoriteta i njihovih zapovesti. Shodno svemu tome Kant samu ovu *moć da se prema autonomiji, tj. slobodno sudi, naziva umom*. Upravo to

⁵ “Ako je, dakle, reč o istini određenih učenja (naučavanja) koje treba javno izneti, onda se učitelj tom prilikom ne može pozivati na najvišu zapovest, niti se učenik može izgovarati da je u nju verovao po zapovesti, nego samo ako je reč o činjenju” (Kant, 2005: 27).

umno činjenje, koje nije vođeno nekakvim spoljašnjim autoritetom, niti zapovešću nekakve vlasti, čini temelj Filozofskog fakulteta. Sticanje znanja, učenje, studiranje, koje predstavlja sadržaj univerzitetskog činjenja, tj. koje predstavlja delatnost koja se obavlja na univerzitetu, može se odvijati samo kao slobodno, dakle, ne pod nekakvom vladinom upravom i zakonodavstvom, već jedino pod zakonodavstvom uma. Dakle, fakultetu koji slobodnom upotrebom uma teži istini, jedino može zapovedati um sâm.

Stoga Kant zagovara suštinsku promenu u odnosu viših i nižih fakulteta. Budući da je istinu, kao “*bitni i prvi uslov učenosti uopšte*”, moguće doseći samo na Filozofskom fakultetu, a korisnost (*Nuetzlichkeit*,) koju viši fakulteti donose Vladi, istovremeno jeste samo jedna drugorazredna stvar, niži, tj. Filozofski fakultet bi trebao da kontorliše više fakultete, te bi tako u jednom dubljem smislu bio od koristi i samim tim fakultetima, i Vladi. Ova sklonost ka slobodnom istraživanju istine preporučuje Vladi Filozofski fakultet kao pouzdanog i neophodnog partnera.

Sada je jasno zašto u naslovu Kantovog spisa stoji termin – spor. Faktičko stanje, u kome se nalaze viši i niži fakulteti, ne odgovara suštinskom odnosu u kome oni stoje prema umu, odnosno, prema slobodnoj upotrebi uma. Iz načina na koji govori o problemu spora fakulteta, možemo slobodno zaključiti da je Kant već prlično jasno naslućivao “gravitacionu” snagu političke topografije u koju je institucija univerziteta nužno involvirana. Iako na kraju naglašava da se fakulteti razlikuju u tome kako bi se starali da opštem blagostanju, u nečemu su oni ipak potpuno isti – dakle, u nameri da izvrše uticaj na narod. Protivzakonit spor viših fakulteta sa nižim bi bio onaj u kome ovim potonjim uopšte ne bilo dopušteno da se o jednom važnom pitanju javno spore. U takvom jednom sporu u kome daje prednost višim fakultetima, koje ona sama autorizuje, Vlada se ogrešava o um. Nasuprot tome, u jednom zakonitom sporu, dakle, jednom javnom iznošenju stavova koji Vlada ne bi ograničavala, ova bi mogla profitirati upravo stoga što bi takva jedna sloboda u iznošenju stavova mogla omogućiti “*stalni napredak obe vrste fakulteta ka većem savršenstvu i, konačno, oslobađanju od svih ograničenja slobode javnog suda voljom Vlade*” (Kant, 2005: 37). Stoga Kant predviđa da bi “*jednoga dana moglo doći do toga da bi poslednji postali prvi*”, tj. da bi niži fakulteti postali viši, te bi time sama Vlada “*...u slobodi filozofskog fakulteta i u uvidu koji iz toga proizlazi, našla bolje sredstvo za postizanje svojih svrha negoli u vlastitom apsolutnom autoritetu.*”

U istom kontekstu Kant nam na najbliži način određuje suštinu odnosa nižih i viših fakulteta preko razjašnjavanja samog termina – spor. Naime, spor, kako on kaže *nije rat, već antagonizam, dveju međusobno, u cilju zajedničke krajnje svrhe, suprotstvaljenih partija...* Odnos fakulteta i zahtev za obrtanjem njihovog odnosa u korist nižih fakulteta ne treba shvatiti kao nekakvo nadmetanje u kome pobednik dobija sve, već naprotiv, kao jednu borbu suparnika koji rade na istom zadatku i imaju iste krajnje ciljeve.⁶

⁶ Jirgen Mittelštras (Jürgen Mittelstrass), npr. smatra da spor leži u osnovi ideje univerziteta, i da je, zapravo, univerzitet uvek u nekakvom sporu – oko ciljeva, svrha, organizacionih reformi, zavisnosti, nezavisnosti, smisla, besmisla, itd.: “*Wo Universitaeten sind, ist auch Streit*”. Vidi detaljnije o njegovom stavu u tekstu: Mittelstrass, 2005: 39ff. Nešto slično kaže

Tako tek sada stičemo istinski uvid u pravi kontekst rasprave o kritici i kritičkom mišljenju. To nisu tek tradicionalno logičko učenje o silogističkom zaključivanju i, na temelju toga izvedeno, učenje o argumentu, već celokupno moderno doba, građansko društvo kao svet permanentne krize, stalna kriza političkog i obrazovnog sistema, republika kao neka vrsta nestabilne stabilnosti koja stalno proizvodi nove krize, itd. Već je Kant jasno uvideo da su kritika i kritičko mišljenje fenomeni koji su u potpunosti imanentni republikanskom političkom uređenju i građanskom društvu, te da se ovi zapravo odlikuju jednom konstitutivnom konfliktualnošću. Kant, upravo to i ističe kao prednost moderne republike, naime, sposobnost da živi sa kritikom i da je učini „prirodnom“, a ne da one koji je kritikuju marginalizuje, guši i na ovaj ili onaj način proteruje iz društva. Iskazujući neskrivene simpatije za jedno republikansko državno uređenje, Kant je zagovarao neku vrstu permanentne sklonosti države da *“s vremena na vreme samu sebe reformira”*, tj. neku vrstu permanentne evolucije, umesto revolucije, kojom bi ova sebi obezbedila stalno napredovanje ka boljem. U duhu prosvetiteljskog zanosa, a uprkos stvarnom svetu oko sebe, Kant je ipak bio spreman da najavi bolje dane za ljudski rod (Kant, 2005: 106).

Međutim, kao što danas i sami znamo, savremeno društvo u kome živimo, bilo na nivou obrazovnaja, bilo na nivou medija i ukupnog javnog prostora, ne ispoljava baš naročitu sklonost ka tome da živi sa kritikom, odnosno, da ovu shvati kao nešto sebi prirodno. Kritičari se danas ne spaljuju na trgovima, ne preti im se udaljavanjem sa posla, odnosno, ne proganjaju se fizički, mada u nekim delovima sveta ima i toga, već se nažalost prostor za kritičko mišljenje, vrlo perfidnim strategijama, sve više i više sužava. Ponajviše na univerzitetima, na kojima se obrazovanje svelo na isključivo proizvođenje kompetencije, tj., fabrikovanje profesija koje će zadovoljiti potrebe državnog administrativnog aparata, odnosno, privrede, ali jednako i u kupnom javnom prostoru u kome ima mesta za sve drugo, od besmislenih Big brothers-a, beskrajnih sapunica, do pseudo-dijaloških političkih emisija u kojima se zapravo promovišu političari, ali nema mesta za iskrenu, nekontrolisanu i bespoštednu kritiku koja bi istinski protresla čitavo društvo i sve njegove pore. Za razliku od Kanta, koji je znao na koga da adresira svoju kritiku, mi to danas ne znamo sasvim precizno. Dok je Kant imenom i prezimenom mogao da označi vladare i njihove poslušnike kao nekog ko ugrožava slobodno razvijanje znanosti, mi danas kao da imamo posla sa “sablazima”. Dok je Kant svoje najveće protivnike tražio u Crkvi i Državi, mi ih danas tražimo u političkim subjektima, partokratskim sistemima, ili privredi.

Pod velom kritičkog mišljanja danas se u univerzitetkim kurikuluma pojavljuju kursevi iza kojih zapravo stoji puka tradicionalna logika, odnosno, silogističko zaključivanje. Forma je tu, i ona treba da stvori utisak da je sve kao što je nekad bilo, odnosno, da savremena neoliberalna društva baštine kritiku kao jednu od najvećih kulturnih tekovina čo-

i Reinhard Brandt. Vidi detaljnije: Brandt, 2003: 3. On tvrdi sledeće: *“Diese Antagonismus ist das Lebenselixier der Universitaet, er kann unter Menschheitsbedingungen nie enden”*. /Ovaj antagonizam je životni eliksir univerziteta i on nikada neće prestati dok bude čovečanstva/.

većanstva. Međutim, istinskog kritičkog sadržaja u kursevima kritičkog mišljenja zapravo nema. Istinski kritički sadržaj, nažalost, nestaje u ždreleu jednog novog varvarstva koje zarad nekontrolisanog profita multinacionalnih korporacija, proždire sve što podseća na bilo kakav autentični otpor reflektujuće, misleće ljudske jedinice.

LITERATURA

- Brandt, R., *Universität zwischen Selbst- und Fremdbestimmung: Kants „Streit der Fakultäten“*. Berlin: Akademie Verlag, 2003.
- Bruford, W. H., *Germany in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- Buchberger, Iva. *Kritičko mišljenje*. Rijeka: Universitas. 2012.
- Bowel, T., Kemp, G., *Critical Thinking: A Concise Guide*. London, New York: Routledge, 2010.
- Dewey, J., *How we think*, Boston-NY-Chicago: D.C.Heath and CO Publisher, 1910.
- Hofstetter, M.J., *The romantic idea of a university*. NY: Palgrave, 2001.
- Facione, P.A., *Critical Thinking: what it is and why it counts*. Millbrae, CA: California Academic Press, 2013.
- Fischer, A., *Critical Thinking*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Kant, I., *Der Streit der Fakultäten*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2005.
- Mittelstrass, J., *Der Streit der Fakultäten und die Philosophie*, u *Kant im Streit der Fakultäten*, hrsg. Gerhardt, V. Berlin: W. de Gruyter, Berlin, 2005.
- Müller, E., *Die Aufklärung in der Dialektik ihrer Institutionalisierung*, u *Nach der Aufklärung? Beiträge zum Diskurs der Kulturwissenschaften*, hrsg. von Wolfgang Klein und Waltraud Naumann-Beyer. Berlin: Akad.Verlag, 1995.
- Pešić, Jelena. *Kritičko mišljenje između pomodarstva i promišljanja: ka teorijskom utemeljenju koncepta*, Beograd: Psihologija, 2003.

CRITICAL THINKING AND CONTEMPORARY UNIVERSITY EDUCATION

Summary: The contemporary comprehension of the concept of the critical thinking in the Anglo-Saxon educational systems put this in the sphere of logic and argumentative discourse. However, the educational revolution, which began in Germany in the mid-18th century, started with the different sense of criticism, according to which it was directly linked to the dominant teaching method in university education, seminar form of teaching. The concept of criticism reached its full significance in Kant's philosophy, where it was extended to enlightenment critique of prejudice and authority of all kinds, which was focused to emancipation and autonomy of citizens from the religious and political authorities. However, in the contemporary university education, i.e. university curriculums, the content of the critical thinking courses is actually traditional logic and syllogistic reasoning. The form is there and it has to create the impression that everything is as it used to be, i.e. that contemporary societies heritage critique as one of the greatest cultural achievements of the mankind. But, there is no real critical content in the university courses of the critical thinking.

Key words: critical thinking, contemporary education, teaching methods, curriculum, emancipation, civil society.

УНИВЕРСИТЕТИТЕ И НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ОБЩЕСТВОТО НА ЗНАНИЕТО ПРЕЗ XXI ВЕК – АЛТЕРНАТИВИ ЗА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

Резюме: В статията са разгледани ролята на знанието и научните изследвания като фактори за постигане на интензивно регионално развитие и преодоляване на неравномерностите. Днес създаването на общество на знанието е дефинирано като стратегическа цел на Европейския съюз и годините до края на второто десетилетие на XX век са от решаващо значение за достигането на тази цел. Едно от най-важните ограничения на неолибералния проект за изграждане на общество на знанието е невъзможността то да се установи като глобално. Световното съперничество в полетата на науката и иновациите е даже по-интензивно от това за контрола върху природните ресурси. Създаването на иновации е много скъпо, но то дава огромни предимства във всички области на този, който го прави. Понастоящем Балканите са напълно изключени от този процес.

Два съревноваващи се проекта за изграждане на общество на знанието са анализирани в статията. Първият е наречен корпоративен – той предполага разпределение на богатата на икономиката на знанието в полза на големите корпорации и богатите страни. Огромното мнозинство от хората и бедните страни в Европейския съюз остават перманентно в неговата периферия. Реализацията на този проект е доминираща тенденция в развитието на Европейския съюз днес. Алтернативният проект може да бъде наречен социално общество на знанието – той може да се основава на човешката солидарност и справедливото разпределение на богатата на икономиката на знанието. Той предполага равен достъп до ползите на образованието и научните и технологичните достижения. За да бъде успешен, този проект изисква комбиниране на усилията на правителствата на бедните държави в ЕС, по-специално тези в Централна и Източна Европа, и организациите на гражданското общество.

За нашите страни от Балканите друга алтернативна опция е да следват развитието на нов алтернативен модел на икономическо развитие на страните от БРИКС и по-специално на Русия и Китай. Този проект ще позволи инвестиране и интензивно развитие в най-бедните региони и тяхното включване в общество на знанието. Европа и ЕС са на път да загубят в глобалното състезание тяхната историческа доминация (доминацията на „Запада“), постигната след научната революция от XVIII век и глобалната икономическа експанзия на капитализма.

Някои трудности и проблеми във формирането на политики за изследване и развитие в България са критически разгледани в статията.

¹ v.bouzov@gmail.com

Ключови думи: университети, изследвания и развитие, обществото на знанието, алтернативни модели на развитие

След краха на социализма страните от Източна Европа и Балканите изпаднаха в перманентна икономическа и социална криза, която продължава и след приемането на някои от тях в Европейския съюз. Деиндустриализацията, разпадането на институциите и социалните връзки, засилването на социалните неравенства и ограничаването на жизнените шансове вследствие на доминацията на неолибералния модел доведоха нашите страни до съдбоносния въпрос за търсене на нови инструменти за икономическо развитие и по-добро бъдеще. В тази студия ще се опитаме да очертаем възможностите такава роля да играят университетите и постиженията в научните изследвания и иновациите като опишем алтернативите в тази посока пред страните от нашия регион. Как би било възможно нашето излизане от Третия свят и присъединяване към водещите тенденции на световния прогрес в условията на тежка криза и хроничен недостиг на ресурси на фона на идеята за изграждане на едно общество на знанието?

ОБЩЕСТВОТО НА ЗНАНИЕТО В ГЛОБАЛНА ПЕРСПЕКТИВА

Ще започнем с критичната констатация, че обществото на знанието в сега доминиращия неолиберален модел на развитие може да бъде изградено само в рамките на развитата и индустриализирана част на света и в този смисъл е от съдбоносно значение дали ще успеем да се включим в реализацията на този проект или да допринесем за неговата промяна. Пътят за това преминава през активното ни участие в една рационална политика на растежа на Европейския съюз (ЕС), която да го изведе до сериозен глобален играч в сферите на изследванията и иновациите в следващите едно-две десетилетия. Другата възможност е да не успеем да се включим, ЕС да продължи да се срива и да останем в една обрुлена от конфликти, кризи и социални сътресения периферия. Която всъщност ще ни е добре позната.

Невъзможността на обществото на знанието да се установи като глобално е едно от най-важните негови ограничения. Всички негови анализи и модели, реализирани от социалните изследователи или представени в политическите документи се отнасят до обществата в най-развитите страни. В ограничения мащаб на националната държава проектът за общество на знанието може да бъде успешно реализиран при наличието на съответни икономически, социални и политически условия. В перспектива на целия свят обаче този проект няма добро бъдеще особено при глобалната доминация на неолибералния модел. Извън неговите граници на този етап са осъдени да останат милиарди хора по целия свят. За разлика от индустриалното общество, което през XIX век, бързо овладява целия свят, обществото на знанието няма този потенциал за революционно изменение на хода на социалното развитие, а действа в ограничените мащаби на индустри-

ализирания свят. Благата, създадени от научния прогрес и икономиката, основана на знанието, са недостъпни за цялото човечество и не могат да бъдат споделени от всички като няма начин това положение да се промени скоро. В следващите страници ще представим някои по-важни аргументи за това.

Разделението на света на основата на знанието

Първият е свързан с наследеното историческо разделение между Европа, отъждествена със Запада и останалия свят, в това число Централна и Източна Европа, която също остава в периферията. Процесът на неолиберална глобализация възпроизвежда и усилва множество неравенства, като някои от най-трайните от тях са прокарани в сферите на образованието, науката и технологиите.

Може да се твърди, че някои от най-дълбоките разделения на съвременния свят са следствие на научната революция през XVII-XVIII век в Европа и специално в Западния свят, а не на друго място, в началото на голямата капиталистическа експанзия. Именно там възникват университетите, академиите, школите, всички модерни институции на знанието. Откритията в математическото природознание и опиращите се на него технологии създават облика на модерния свят. Научната революция в периода на Просвещението се характеризира с разрушаване на старата всеобхватна понятийна система за разбиране на света, господствала хилядолетия и със създаването на съвременната наука върху емпирични и математически основи, с конструирането на нов тип светоглед и усвояването на прогресивни изследователски методи. Основното, което дава предимство на индустриалните страни е бързото претворяване на научните постижения в технологии. Не трябва да се пропуска и безогледното използване на ресурсите на колониите във всички региони на света, което захранва този прогрес с ресурси.

Изключително значима предпоставка за преобразяването на света е изграждането и утвърждаването на модерните институции на знанието – университети, академии, школи, които предават и развиват научното познание, грижат се за продуциране на технологични иновации. Водеща е ролята именно на университетите като истински „домове” на „разума и рационалността” европейският корпоративен дух намира най-пълен и систематичен израз (Grant, 2004: 98). Те са демократични корпорации на свободни хора, републики на свободния дух, обединени от целта за овладяване и разширяване на познанието и неговото използване в обществен и държавен интерес. В преходната епоха на Ранната модерност университетите са истинският мотор за изграждане на общества, основани на знанието, за преобразуване на света със средствата на науката и технологиите, от което се раждат всички наши модерни придобивки. В основата на тази тяхна роля е функционирането им като образец на демократично устройство, което позволява свободно вземане на решения, свобода на обединяване, на преподаване и развитие на научните изследвания, на основата на

активна финансова ангажираност на младото буржоазно общество и държавата.

Научният и технологичен прогрес на основата на модерните институции на знанието става една от главните двигатели на всеотрасилния икономически, политически, социален и духовен възход на Европа, който довежда през XIX и началото на XX век до нейната универсална доминация в мащабите на целия свят. Напредъкът на САЩ е производен и отражение на постигнатото в Европа в тази епоха на повсеместна капиталистическа експанзия.

Предпоставките на това развитие може да бъдат обяснени с неповторимото съчетаване на благоприятни за иновационното научно и технологично развитие духовни и социални фактори в западната част на Европа през XVI-XVII век. Това е времето, когато е усвоено гръцкото интелектуално наследство с неговия либерален дух и теоретична извисеност, епохата, когато философията започва да се развива чрез осмисляне на дейността на субекта – отглас на изключително нараналата човешка активност в обществото, извършва се секуларизация на духовния и социалния живот, а математическото и инженерно-техническото мислене достигат непознати висоти. Интериоризацията на тези процеси в научното познание намира израз в конструирането на нови идеали и норми на познание, на една научна рационалност, която свързва теоретичните цели и задачи на науката със съдържателния интерес към практическа промяна, социална полза и технологични приложения на резултатите. Логиката търси правила за откриване, гарантиращи абсолютна достоверност. Сложното взаимодействие между научното развитие и културните условия намира обобщен израз във философската критика, в институционализацията на науката и научното образование в академии и университети и особено в засилената комуникация между учените, между учените, властите и обществото, опираща се на нов тип мрежи на знанието. Европейските институции на знанието, на първо място университетите, се утвърждават като свободни и демократични корпорации (Бузов, 2010).

Това неповторимо единство на фактори, което ни позволява да определим научната революция като креативен продукт на европейския дух и културна среда от началото на Новото време, не се наблюдава в други високоразвити цивилизации – арабския свят, Китай, Индия, Япония. То не се установява и в източната част на Европа, затова научната революция неимоверно и в пъти задълбочава културното, социално и духовно разделение на европейците. Една важна причина за това е обстоятелството, че югоизточната част на Европа поема основния удар на нашествията на редица източни народи. Днес това се повтаря с нашествието на бежанците, на които отново нашите страни трябва да играят ролята на портиер. Големите източни страни преживяват своя бърз прогрес векове по-късно и във връзка с други духовни предпоставки. Други причини за разделенията на Европа са свързани с мистичното православие, което е съвсем различно от ориентирания към светски успех протестантизъм.

В резултат всички тези страни през XIX-XX век са принудени да се адаптират към привнесените отвън научни достижения на западно-европейската цивилизация. С научната революция през XVII век се изграждат предпоставките за съвременната европейска политическа, културна и социална доминация, която в наши дни става несъмнен фактор в целия свят. САЩ като неин продукт и лидер са потвърждение за това.

Един сериозен опит за ускорено преодоляване на изоставането на периферните страни бе проектът за изграждане на социализъм в Източна и Централна Европа и неговото развитие на основата на обществена собственост. Целта бе да се реализира скокообразно развитие в изключително ускорени срокове и с мобилизация на огромни обществени усилия. Този проект обаче не постигна значими успехи, загуби съревнованието със Запада и една от причините за това пак се оказва голямото и трудно за преодоляване разделение в сферата на технологиите и иновациите. То нямаше как да бъде компенсирано с наличието на запаси от някои естествени ресурси в страни като Русия. От значение бе и предателството на елитите на социалистическите страни, които решиха да градят капитализъм, за да легализират парите си.

В епохата на глобализиращата се икономика на знанието ефективността на университетите и другите институции, нейни носители, изисква запазване на техния институционален интегритет и същевременно многообразие от организационни връзки с фирмите (Conseicao and Heitor, 2001). В основата на техния нов институционален интегритет в глобалната епоха залягат функциите на създаване и преподаване на общественозначимо знание, както и многообразните им връзки с бизнеса, управлението, обществото като цяло. Но за това ще говорим по-специално в следващите глави.

Знанието като предмет на глобално съперничество

Вторият аргумент за ограничеността на обществото на знанието се отнася до превръщането на знанието в стока, в ресурс, който е предмет на конфликти и не е достъпен за всички. Световното съперничество в полетата на науката и иновациите е даже значително по-интензивно от това за контрол върху естествените ресурси като горивата и енергията или върху търговските пътища. Създаването на иновации е изключително скъпо, но то дава огромни предимства във всички области на всеки, който се опитва и може да го прави. То не е по силите на огромното мнозинство от страните в света, които са принудени да се състезават на пазара за някакъв дял в ползването на тези резултати. Достатъчно показателна е конкуренцията в сферата на информационните и комуникационните технологии. Не съществуват и няма изгледи да се появят икономически

предпоставки или политическо разбирателство за постигането на справедливо разпределение на произведените от знанието ресурси.

Стратегическите цели на ЕС в неговата нова стратегия „Европа 2020“, която има за цел да го изведе на водещи позиции в световното икономическо съревнование, засягат проекта за общество на знанието. Заложената в Лисабонската стратегия идея всички страни от тази организация да отделят 3% от БВП за инвестиции в научно-изследователска и развойна дейност, като 2% от тях са осигурени от частния бизнес, претърпя неуспех и затова продължава да стои в новата стратегическа концепция. А. Гидънс е напълно прав, че срокът за това се е оказал твърде кратък, освен това Китай харчи двуцифрен процент (Giddens, 2009: 207-213). В Европа все още не е преодоляна пропастта между науката и бизнеса, което е важна основа за обществото на знанието. В тази насока е и целта поне 40% от младите хора да имат завършено средно или висше образование. Постигането на тези цели за 10 години може да допринесе за просперитета на страните от ЕС както и за утвърждаването му в конкуренцията със САЩ и страните от Изтока за водещи позиции в световната икономика.

Наличието на няколко конкуриращи се икономически центъра в съвременния многополярен свят не е достатъчно за изграждането на глобално общество на знанието. Затова е нужно да се развият алтернативни в икономически и социален смисъл проекти извън неолибералния. Иновациите в науката и технологиите се превърнаха в стратегически ресурс, който по-скоро разделя, отколкото обединява страните и хората от целия свят. Бързият прогрес на САЩ в информационно-комуникационните технологии е предпоставка на повсеместната икономическа и политическа доминация на тази страна и европейския Запад. Но съвременните центрове на сила и икономически просперитет не са готови да споделят, а по-скоро биха искали да извоюват пазар и да продадат възможно най-скъпо продуктите на научния и технологичния прогрес. Неравномерното им разпределение увеличава пропастта между богатството и бедността, засилва социалните диспропорции. Който владее ресурсите в областта на знанието и иновациите, той притежава ключа към успешното икономическо развитие, към господство в световните икономически битки.

Знанието в света на огромно социално разделение

Третият аргумент е липсата на перспектива за преразглеждането на утвърдените социални разграничения и неравенства в посока на тяхното облекчаване в рамките на досегашния неолиберален модел. Световната общност води относително неуспешна борба за ограничаване на бедността и за отстраняване на екологичните заплахи. Планетата няма ресурси да осигури на цялото човечество толкова висок стандарт на живот, какъвто имат най-богатите хора. Тя не може да осигури и стандарт на равнището на оцеляването, затова 18 мили-

она души годишно умират по причини, свързани с бедността (Pogge, 2005).

Богатите нямат интерес от преразглеждане на това положение. Иначе този висок стандарт напълно съответства на възможностите на обществото на знанието. Но от неговите блага се ползват малцина в рамките на народите от „златния милиард“. Богатите страни също не са заинтересувани да споделят достъпа до високотехнологичните постижения с бедните им конкуренти. Те използват претекста на екологичните заплахи, за да попречат на тяхното по-динамично икономическо и социално развитие. Затова в сферата на екологичната сигурност се очертават сериозни сблъсъци (Бузов, 2015), а формите на новия икономически колониализъм на дълговете стават все по-драстични.

Социалните неравенства в света са обусловени от неравенства в областта на знанието. Един тежък резултат на неолибералната глобализация е задълбочаването на икономическото неравновесие на планетата. Експанзията на капитализма преобразува отношенията в мащабите на цялото човечество, динамичните промени от последните десетилетия увеличават взаимната обвързаност на решаването на политическите, икономическите, социалните и културните проблеми на държавите и техните граждани, но тези процеси няма как да доведат до справедлива подялба на ограничените ресурси. Развиващите се страни все повече затъват в капана на дълговете, а богатствата на най-развитите страни изключително бързо нарастват. На безкомпромисния език на данните това може да бъде илюстрирано с обстоятелствата, че ако през 1960 г. 20% на най-богатите хора от населението в света са имали доходи 30 пъти по-големи от тези на най-бедните, то през 1995 г. това отношение скача на 82 пъти, а богатствата на 225 души най-заможни хора в света са половината от годишните приходи на 2,5 милиарда най-бедни жители (Бонифас, 2007: 194). Данните за предходния ръст на тази ножица на доходите показват отношение между най-високи и най-ниски 3:1 (1820), 7:1 (1870), 11:1 (1913), за да скочат до споменатите 30:1 (1960), 60:1 (1990) (Pogge, 2005: 549). Всичко това води до неимоверни размери на глада, мизерията и заболяемостта сред населението на нашата планета. Дори потреблението на информация и използването на интернет и комуникационните иновации е изключително неравномерно разпределено в изгода на гражданите на най-развитите страни (Сендов, 1993). Основателно е заключението, че „макар често да се твърди, че глобалният капитализъм интегрира света... светът е станал устойчиво *по-разделен* от международните разлики в богатството (Фулчър, 2008: 195).

Съвременният свят е устойчиво разделен в социален и в политически план. В него има огромна пропаст между богатството на елита и бедността на хората, между просперитета на най-напредналите и състоянието на „слабите държави“. Богатите нямат нужда от бедните, за да продължат да бъдат богати. „За да постигнат свободата на движение и своята неограничена привилегия да преследват целите си, глобализираните финанси, търговията и информационната индустрия зависят от политическата фрагментация – от парцелирането – на све-

товната сцена – пише З. Бауман – Може да се каже, че всички те имат интерес от съществуването на „слаби държави” (Бауман, 1999: 91). В един такъв устойчиво разделен свят първата жертва са икономическите и социалните права на човека. Както и суверенитетът на „слабите държави”, които наистина губят перспектива.

Правото на участие в обществото на знанието, на споделянето на неговите блага спада едновременно към икономическите и към социалните права. Подобен тип дистрибутивна справедливост, която включва такова право, може да бъде оправдана с космополитни политически и морални ценности и принципи. Нарушаването на тези принципи е пример за социална несправедливост, която е с много по-трайни последици от лишаването от достъп до естествени блага като храна и вода. Гладните могат да бъдат нахранени, бездомните да получат подслон, но изоставането в науката и технологиите възпроизвежда в пъти неравенствата и различията между най-богатите и най-бедните региони. Осъзнаването на драматичното разделение на съвременния свят в сферата на икономическите, социалните и знаниевите ресурси ни води към разбиране за перспективите на двете основни опции в осъществяването на едно общество на знанието: корпоративно или социално ориентирано общество на знанието.

ДВА ПРОЕКТА ЗА ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО

Корпоративното общество на знанието

Основният проблем е какво общество на знанието ще изграждат Европейския съюз в частност и индустриализираните държави като цяло? Може ли то да бъде такова, че от неговите предимства да се ползват всички хора и страни? Първата перспектива съдържа отрицателен отговор на този въпрос.

Корпоративното общество на знанието предполага разпределението на неговите блага в полза на корпорациите и богатите страни. Неговата реализация доминира днешните политики и отношенията в ЕС, както и в индустриализираните страни от САЩ до Япония. Предназначението на глобалното споразумение ТТИР е да закрепил това положение в едно корпоративно йерархизирано общество на знанието с неограничена власт на корпорациите. Огромното мнозинство от хората в света и бедните страни, в това число нашите периферни страни от Източна Европа, естествено остават извън неговите граници. За него те са само пазар, а не територия за внедряване на знания и иновации. Големите икономически, финансови и социални кризи днес действат именно в тази посока като увеличават богатствата в центъра и водят до катастрофални последици в периферните региони. Едно ограничено малцинство от богатите елити обира лъвския пай от печалбите в корпоративното общество на знанието. Що се отнася до ЕС, този корпоративен модел води до неговото развитие на „две скорости” – по-бърза за богатите, стари членове и забавена, дори стагнираща – за

новите, които бяха приети по политически причини, без да удовлетворяват Копенхагенските критерии. Тук най-ниско в йерархията са България и Румъния, там ще попаднат и страните от Западните Балкани.

Знанието и иновациите в науката и технологиите стават стратегически ресурс в периода на глобализацията. Битката за предимства в тази област определено повече разделя, отколкото сближава хората и страните в света. Безспорен факт е, че днешните глобални центрове на силата не са готови да споделят технологичните си и научни достижения с други, а по-скоро те се опитват да доминират на глобалните пазари и да продават продуктите на научния и технологичния прогрес колкото си може по-скъпо. Нещо повече – те правят всичко възможно, за да привлекат в своите страни и корпорации най-способните и свръхквалифицирани хора от по-бедните страни, които не намират реализация там. Така постъпват два пъти несправедливо – веднъж като ги лишават от материални ресурси, заграбени чрез различните форми на колониално подчинение, включително капана на дълговете, втори път като ги лишават от човешки ресурс в стратегически направления.

Така изоставането в развитието на науката и технологиите води до изоставане в пъти между най-богатите и най-бедните региони на света. Дефинираното по този начин корпоративно общество на знанието носи предимства единствено на големите корпорации и богатите страни. „Създаването на знание и технологичен капацитет са ключови инструменти за съревнованието между фирми и организации от всякакъв вид и, основно, държави. Така географията на науката и технологиите има основно влияние върху местата и мрежите на глобалната икономика” (Castels, 2005: 320). Несправедливото разпределение на продуктите на икономиката на знанието неимоверно разширява пропастта между богатството и бедността и увеличава социалните дисбаланси. Корпоративното знание и иновации работят за просперитета на едрия бизнес, глобалните икономически и политически елити, изграждат един устойчиво йерархизиран свят на глобализираното богатство и обречената бедност.

Корпоративното общество на знанието е продукт на неолибералната стратегия на развитие, която доминира в днешния свят и е основният генератор на неговото несправедливо устройство. Само ограничено мнозинство от привилегировани хора се ползва от нейните предимства. Мнозинството от хората остават извън сферата на разпределението на богатата на знанието. Трябва специално да се подчертае, че неолибералната философия е базирана на допускането за егоистичната и ориентирана към собствения интерес човешка природа като в резултат „пазарните системи са деструктивни към природната среда и социално безотговорни” (Peet and Hartwick, 2009: 98-100). Неолибералният капитализъм не е в състояние да осигури нормални жизнено условия за всички и дори да репродуцира в нормални мащаби социалната и културната система на обществото. Той осигурява „добър живот” само на едно малцинство, а жертвите му са милиарди. Корпоративният модел облагодетелства само мегакорпорациите, чиито печалби главоломно растат.

Този модел за общество на знанието е контра-продуктивен. Именно заради него се провали намерението на ЕС чрез Лисабонската стратегия да накара страните членки до 2010 г. да отделят 3 % от техния брутен продукт за наука и иновации (2% от тях от частния бизнес). Такава цел сега е заложена в Програмата „Европа 2020“. Доколко тази цел е конкурентна, можем да разсъждаваме в светлината на това, че Китай харчи двуцифрено число в това направление, а някои от изостаналите членове на ЕС като България и Румъния едва стигат 0,2-0,5% и то основно с принос на държавния бюджет. С политиката на неолиберално „затягане на коланите“ от последните години ЕС все по-осезаемо изостава в съревнованието с други по-динамично развиващи се части на света.

Социално ориентираното общество на знанието

Алтернативата е в изграждането на социално ориентирано общество на знанието – то се опира на сътрудничеството, човешката солидарност и справедливото разпределение на богатата на икономиката на знанието. Този проект предполага еднакъв достъп до ползите от образованието, научните и техническите достижения. Как може да бъде обосновано правото на достъп до тях за всички хора?

Л. Кабрера основателно пита: „Ако всички индивиди, независимо от тяхното рождено място или гражданство, имат право на адекватни ресурси и жизнени възможности, как тези права трябва да бъдат изпълнени?“ Той търси отговор в намирането на „силен институционален космополитен подход към разпределенията“, който може да бъде постигнат чрез „преструктуриране на глобалната система“ чрез „справедливи наднационални институции“ (Cabrera, 2004: 71). Има основание обаче аргументът, че идеята за универсални права е „теоретически противоречива и практически опасна“ (Ingra, 1994: 198) в контекста на съвременните политически и културни различия. Как тогава можем да намерим оправдание за идеята всички хора да се ползват от богатата на познанието? И как трябва да функционират тези наднационални институции?

Идеята е да се върви към създаване на институции, чрез които може да се реализира една кооперативна справедливост в разпределението на тези специфични блага. Става дума за кооперация, която не взема формата на търговия, а „на създаването на глобални публични блага, такива като световния мир, предпазването от последствията на климатичните промени, гаранциите за взаимопомощ при бедствия“ и др. (Parijs, 2007: 640). Такъв характер има и споделеното използване на научно-техническите достижения.

Определен натиск за демократичен достъп до създадените от науката и технологиите блага могат да окажат неправителствените организации и гражданското общество. Той е насочен към големите корпорации, които се опитват да натрупат огромни печалби от използването на научните резултати. Обърнат е и към държавните институ-

ции, които следва да осигурят подходящо финансиране за развитието с приоритет на отраслите и производствата, основани на знанието, да гарантират прозрачност и ефикасност на достъпа до техните резултати. Произведенията на научния прогрес като новите комуникационни технологии същевременно съдействат за ограничаване на неграмотността и увеличаване на възможностите за работа и решаването на социални проблеми. Консенсусът за осигуряване на демократичен достъп до продуктите на знанието може да бъде достатъчно траен, ако се опира на ценности и се сключва между хората в рамките на една световна общност, не между страните. Тази световна общност е заинтересувана от реализирането на универсалните ценности на обществото на знанието. С други думи, необходим е нов социален договор, който да гарантира споделеното използване на богатата на обществото на знанието.

Не е оправдано да очакваме, че достъпът до богатата на обществото на знанието може да бъде осъществен напълно за всички. Т. Подж отбелязва, че „едно човешко право е *напълно реализирано* от някакъв институционален ред, ако и само ако всички участници имат сигурен достъп до неговия обект” (Pogge, 2002: 166). Онова, което би могло да се постигне е възможност за ползване на предимствата на научния прогрес на приемлива цена и в интерес на всички.

Нужни са обединените усилия на много страни и народи, на гражданите, за осигуряване на перспективи за едно социално ориентирано общество на знанието. Отстояването на равното право на достъп до богатата на знанието може да се опира на космополитни ценности или на един нов републиканизъм. Всяко нарушение на равното третиране на всички хора, заложено в основата на космополитизма, ще представлява социална несправедливост с далеч отиващи последици като лишаването от „естествени блага” като храна и вода. Републиканизмът възвръща ролята на исторически формираните общности – националните държави и общества, етнически и религиозни общности, като субекти в разпределението на определени общностни права, в това число на богатата от икономиката на знанието. (Bouzov, 2013a) Националната държава не отмира и не губи значение в глобалната епоха – „новата фаза на глобализацията със сигурност трансформира и променя властта на старите национални държави” (Soete, 2001: 37). В действителност отмират само слабите държави, а силните намаляват периметъра на своите функции за сметка на увеличения капацитет на тяхното реализиране (Фукуяма, 2004). Сред тези функции влиза и инвестирането в науката и иновациите, управлението на сферата на технологиите, които в някои от най-силните си изяви продължават да бъдат държавна собственост – военните технологии, Интернет.

Какво може да се направи в ЕС, за да се даде шанс на проекта за социално ориентирано общество на знанието? Необходими са комбиниранията усилия на правителствата на по-бедните страни от Централна и Източна Европа, на гражданите и неправителствени организации на гражданското общество за преобръщане на сегашната тенденция на доминация на неолибералните политики. Пътят за това

преминава и през политически успехи на антисистемните сили като Гърция бе първата стъпка. Европейското изследователско пространство предполага свободно движение на изследователи, солидарност и сътрудничество в научните изследвания и иновациите, достъп до постиженията на знанието и предимствата на технологичния прогрес. Именно университетите на основата на държавната подкрепа, връзките с бизнеса и разумното управление на местно, национално и наднационално равнище могат да служат като основен инструмент за осъществяването на този проект в рамките на ЕС и на индустриализираните страни.

Определено може да се твърди, че ако ЕС не използва тази възможност да се пребори в глобалното съревнование, той съвсем бързо ще бъде изпреварен от други алтернативни проекти. Такъв се заражда днес в сътрудничеството на страните от БРИКС и най-вече на новия глобален икономически лидер Китай и Русия, които се опитват да изградят алтернативен икономически и социален модел (Стефанов и Колева, 2015). Пътят към създаването му преминава през отказ от долара в разплащанията, създаване на собствени финансови институции и инвестиционни механизми, които да се обърнат към бедните страни и да им разкрият нови перспективи за икономическо развитие без да умножават богатствата на елитите. Важна предпоставка за това е и лишаването на нелибералния експанзионизъм от сегашната му инициатива, която донесе безбройни агресии и нещастия в много региони на света в опити да заграби отново техните богатства. Пример за това е Близкият изток.

Страните от нашия регион трябва да спрат да се подчиняват безропотно на диктата на Брюксел да се отказват от изгодни проекти на Русия и Китай, забравяйки за своите национални интереси. Членството в ЕС е съвместимо с многостранно и изгодно сътрудничество с други страни, ако това може да донесе икономически и социални ползи. В този смисъл алтернативния модел на БРИКС трябва да се превърне в ориентир за бъдещите политики на нашите страни за икономическо възстановяване и по-справедливо общество.

ЗНАНИЕТО КАТО ФАКТОР ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ГЛОБАЛНАТА РОЛЯ НА ЕС И РОЛЯТА НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИТЕ ИНСТИТУЦИИ

*Политиката на ЕС за интелигентен и социално ориентиран
растеж*

В условията на глобална криза ЕС основателно вижда в научното и технологично развитие и иновациите водещ фактор по пътя към преодоляване на нейните последици и нов тип икономически и социален напредък, който да го изведе до доминиращи позиции в световен мащаб. Научната и иновационна политика на Общността се изгражда на основата на съчетаването на националното, регионал-

ното и европейското измерение. В различните варианти на учредителните договори и в Лисабонския договор ударението е поставено върху взаимното допълване на общите интеграционни инициативи и конкретните действия на страните-членки. Научните изследвания и иновации са едно от основните направления, наред с инвестициите в хората, бизнеса, инфраструктурата и енергията, в които ЕС предвижда координирани усилия за икономическо възстановяване и намиране на нови източници на растеж. В областта на иновациите се предвижда подкрепа за клъстерни инициативи, достъп на фирмите до финансовите ресурси на ЕС, екоинновации и иновации в сферата на услугите, иновации, генерирани от потребителите. В научните изследвания се поставя ударение върху петата свобода: неограничената мобилност на учени, технологии и знания, съвместно стратегическо програмиране на научните изследвания, благоприятна среда за всички участници в изследователския и бизнес сектора, достъп до научноизследователска структура с най-високо качество, привличане на чуждестранни учени (European, 2008).

Програмата “Европа 2020” актуализира и детайлизира тези стратегически насоки на развитие. Тя представлява визия за Европейския социален пазар през XXI век. Опира се на три взаимосвързани приоритети:

- Интелигентен растеж – развитие на икономика, базирана на знание и иновации;
- Устойчив растеж – подкрепа за по-ефективна, по-зелена и конкурентноспособна икономика;
- Растеж на основата на социално включване – изграждане на икономика с откриване на нови работни места чрез задълбочаване на социалната и териториална кохезия.

В края на 10-годишния период ЕС предвижда постигане на следните ключови цели с тяхното количествено измерение:

- Заетост 75% за населението на страните от ЕС между 20 и 64 години;
- 3% от брутният вътрешен продукт на страните-членки да се инвестира в изследвания и развитие;
- 20% до 30 % енергия от възобновяеми източници (т.нар. „зелена енергия”);
- Намаляване на процента на ранно отпадащите ученици до 10% и ориентация към 40% от младото поколение за завършили висше образование;
- Намаляване с 20 милиона на хората с риск да попаднат под границата на бедността. (Europe 2020, 2010)

Програмата „Европа 2020” възлага на всяка от страните-членки да очертае свои национални цели и траектории за усилията за постигането на тези цели. Главната цел е повишаването на конкурентноспособността и ефективността на икономиката на ЕС и повишаване на ролята му на глобален фактор в световното икономическо съревнование.

Вече имах възможност да публикувам своя сравнителен ана-

лиз на напредъка на България и Румъния в тяхното постигане като подчертах, че двете съседни страни нямат голям шанс да постигнат най-вече социално ориентираните цели без промяна на своя курс на развитие и отказ от неолибералните утопии (Bouzov, 2013b). Съществени рискове за усилията на ЕС да постигне нов тип растеж на основата на знанието и социална ориентираност са развитието на страните членки на „две скорости” с произтичащата от това икономическа и социална неравнопоставеност, както и заплитането на организацията в тежки геополитически сблъсъци между САЩ и Русия за контрола върху пътищата на газа и енергоизточниците в Украйна, Сирия и други невралгични пунктове. Не бива да се подценява и възможността добрите цели да бъдат използвани като индулгенция за постигането на корпоративни намерения в полза на определени локални групировки като бума на предприятията за „зелена енергия” у нас. Последният всъщност е пример за това, че въвеждането на пазарни отношения в сферата на екологичната сигурност от индустриализирания Запад обрича неговите официално афиширани намерения на провал. А такива са продажбата на „въздух”, т.нар. квоти за вредни емисии, и „даряването” на предприятията за „зелена енергия” с несъразмерен на техния екологичен принос финансов стимул (Бузов, 2015). „Разум липсва и в Брюксел. И не говоря за свръхмерното експониране на правата на малцинствата... – писа през 2013 г. символът на демокрацията в Източна Европа Лех Валенса в статията си „Драги гейове” – Има псевдоекологични правила, които унищожават и увреждат икономиката. Доплащания и подкрепа за неефективни и безперспективни проекти. Това са неща, над които трябва да се дебатира...” (Walesa, 2013: 15).

Можем да твърдим, че ЕС все още не е загубил шанса да се нареди до големите глобални играчи в световното съревнование в икономиката, науката и технологиите. Но успехът зависи в много голяма степен от необходимата трансформация на негови базисни политики в съответствие с интересите на гражданите му, не единствено на корпоративните елити. Това ще доведе до преодоляване на движението на „две скорости” и вътрешното разделение на страните-членки на такива, които определят политиката и други, които си остават нежелани извън нелепата политическа целесъобразност и противопоставянето на Русия.

Регионалната иновационна политика на ЕС

Политиката на ЕС за подпомагане развитието на регионите в по-неблагоприятно положение е развита в регионалните и националните иновационни стратегии. В края на декември 2013 г. Съвета на ЕС прие новите правила на кохезионната политика за периода 2014-2020 г. (National, 2013). Националните и регионалните стратегии за изследвания и иновации за специализация в областта на знанието са интегрирани, ориентирани към конкретни области програми за трансформация, които трябва да се справят със следните пет задачи:

- да фокусират националните или регионалните политики и инвестиции върху ключови национални/регионални приоритети, предизвикателства и потребности за базирано на знанието развитие;
- да изграждат на основата на възможностите на всяка страна или регион сравнителни предимства и потенциал за високи постижения;
- да подкрепят технологичните и практически ориентирани иновации и да стимулират инвестициите от частния бизнес;
- да осигуряват включването на всички заинтересувани страни и да окуражат стремежа към иновации и експериментиране;
- да са основани на свидетелства и да включват сигурна система за мониторинг и оценка.

От националните и регионалните власти в Европа се изисква да развият стратегии за интелигентна специализация в творческия предприемачески процес, така че Европейския фонд за структурни инвестиции да се използва по-ефикасно и да спомогне за синергия между различните европейски, национални и регионални политики, както и да се увеличат публичните и частните инвестиции.

Новата регионална кохезионна стратегия на ЕС подкрепя растеж и създаване на работни места на основата на знанието не само във водещите центрове в изследванията и иновациите, но също и в по-малко развитите и в селските райони. Тя се фокусира върху усилията за икономическо развитие и инвестиции с оглед относителните възможности и тенденции на всеки регион, за да се стимулира неговия икономически растеж. Търси се интеграция между Европейските политики и фондове в съчетаване на националните и регионалните схеми и частното финансиране.

Регионалната иновационна стратегия изисква политика основана на интелигентни стратегически избори и емпирични свидетелства. Приоритетите се основават на творчески предприемачески процес отдолу-нагоре, подкрепен от стратегическо знание за стартовите условия на региона и предизвикателствата към него, сравнителните предимства и потенциала за високи постижения. Стратегията предвижда индикатори за оценка на резултатите и използването им за направляване и адаптиране на програмите. Особено важна цел е подобряването на връзките и кооперацията с други региони като предпоставка за регионалното икономическо развитие.

Най-важното заключение е, че Регионалната иновационна стратегия на ЕС изисква страните-членки и регионите да идентифицират специализациите в областта на знанието, които най-добре пасват на техния иновационен потенциал, базиран на предимства и възможности. Те трябва да постигат това чрез един процес на „предприемаческо откривателство“, включващо всички заинтересувани страни и бизнеса. И макар, че е стратегия, наложена отгоре интелигентната специализация включва работещите съвместно бизнес, университети и изследователски центрове с цел да се идентифицират най-обещаващите

области за специализация на съответната страна или регион, а също и слабостите и пречките за иновации.

Според оценката на експерти Регионалната информационна стратегия на ЕС „се стреми да даде практически израз на новото теоретично мислене за иновациите от последното десетилетие... то е фокусирано върху проблемите и перспективите за иновации в по-периферните региони на Европа и Северна Америка” (Morgan and Nawelaers, 2005: 4). Доколко тази добра идея, която намира нова конкретизация в документа от 2013 г. може да бъде успешна и плодотворна за България предстои да коментираме в следващите страници.

Мястото на университетите и изследователските центрове

Университетите и изследователските центрове са продукт на европейското културно развитие (Бузов, 2010), затова е от изключително значение да се осмисли тяхната нова роля като генератор на знание и фактор за икономически и социален растеж. Затова трябва да се обърнем към техните многопосочни връзки с обществото и бизнеса.

Общоприето е, че университетите имат две основни функции – обучение и научни изследвания. Същевременно компаниите от сферата на бизнеса често биват характеризирани като „обучаващи се организации”. Възниква въпросът дали разширяването на университетските функции в епохата на глобализираната икономика среща тази институция на знанието с бизнеса и не може ли това смесване на институционалните граници на компании и университети да се разглежда като факт на икономиката на знанието (Conceicao and Heitor, 2001: 89-90)?

Конвергенцията между бизнес организациите и институциите на знанието като университетите може да бъде търсена по линията на обстоятелството, че и двете създават стойност и благосъстояние, което се свързва с производството на знание. В този смисъл е напълно естествено компаниите да гледат към университетите с определени претенции към обучаваните от тях кадри и произвежданото от тях знание. Обратното отношение също е важно, защото университетите, дори и най-богатите, които функционират като истински бизнес-организации, непрекъснато се сблъскват с ресурсна необезпеченост и търсят подкрепа от фирмите. Може да се твърди, че университетите имат какво да научат от компаниите за това как да оползотворяват своите интелектуални достижения. Особено нашите, макар днешният бизнес в България да изглежда наистина отчайващо.

„Институционалната специализация” на университетите и компаниите включва една съществена разлика – знанието, което генерират първите е с публична употреба, докато това на вторите е предимно с частна и има предназначението да умножава единствено огромните печалби на корпоративните елити. „Огромното мнозинство от идеи, които се генерират в университетите са с публична природа – в това

е същността на специфичния им принос в акумулирането на идеи”. Стимулите за тяхното създаване идват от сложна система на заплащане и престиж в рамките на академичната общност. (Conseicao and Heitor, 2001, 90) Можем да добавим, че те са защитени и апробирани в рамките на нейните демократични структури. В бизнес-организациите с изследователски звена тази дейност е строго йерархизирана и силно кодифицирана като оръжие в конкурентната борба.

Институционалният интегритет на университетите е първостепенна обществена ценност и трябва да бъде съхранен посредством релевантна публична политика и активно държавно финансиране. Институциите на знанието са част от кръвоносната система, която осигурява възпроизводство на обществото. Те трябва да продължат да изграждат знания и умения за овладяване, използване и интерпретация на идеи. От особено значение са способностите на кадрите да се обучават и развиват в практическа среда, за да се адаптират към потребностите на пазара на труда. Усилията на бизнеса чрез външен натиск да постигне приватизация на университетските изследователски резултати противоречат на духа на академичното знание и на идеята за социално ориентираното общество на знанието.

Сложните и постоянно изменящи се изисквания на обществото към университетите изискват комбинирането на институционалният интегритет с една диверсифицирана система за висше образование, която включва многообразие от институции с различна професионална насоченост, за да подпомогне утвърждаването на една релевантна функционална стратификация. Това може да осигури желаната „устойчива гъвкавост” в осигуряването на обществото с инструментите, от които се нуждае, за да се впише в потребностите на трудовия пазар при постоянните промени в технологии, вкусове и интереси (Conseicao and Heitor, 2001, 91). По този начин може да се отговори на изискванията за високи достижения. Разширяването на университетското образование е необратима закономерност в едно динамично развиващо се общество.

Пример за подобно развитие можем да дадем в САЩ, където има около 90 „изследователски университета” с предимно научен профил и повече от 3700 университети, без да включваме тук над 6000 училища с професионален профил. Всички те обучават повече от 14 милиона студенти. Определено може да се твърди, че многообразието и функционалната стратификация на системата като цяло помагат да се отговори адекватно на бързите промени в изискванията на обществото. Особено с оглед на обстоятелството, че някои специализирани училища са с по-кратък процес на обучение. (Conseicao and Heitor, 2001, 91)

Не бива да пропускаме и минусите на тази система – професионално и практически ориентирано обучение за сметка на изоставане в теоретичната и фундаментална подготовка, което води до полуобразовани хора, пропаст във финансирането между бедните и богатите образователни институции, несъответствие и несправедливо съотношение между държавното и частното финансиране. „Болонската

система“ в Европа доведе до изхвърляне на хиляди преподаватели на улицата, до ограничаване на бакалавърското образование до 3-годишно „практическо ограмотяване“ и всъщност до полу-образовани „специалисти“ в днешния така сложен свят.

Публичният характер на университетското знание, демократичността на отношенията в академичната общност, многообразните връзки с обществото и неговите потребности гарантират водещата роля на университетите в реализацията на социално ориентирания модел на общество на знанието.

Проблемите на България в реализацията на регионална стратегия за развитието на научните изследвания и иновациите

Последното място за нашата страна в ЕС в много области не е изненада, но то изглежда най-категорично в сферата на научните изследвания и иновациите. То е най-сигурната предпоставка за нашия продължителен упадък. Постиженията определено не съответстват на равнището на икономическо и социално развитие, а бизнесът, особено при калпавото му състояние и качество, е абсолютно незаинтересуван от инвестиции в областта. Тази „сигурна“ последна позиция до голяма степен се дължи на управленска некомпетентност на българските власти и институции, на ширещите се корупция и администриране, но също така и на недостатъчната подкрепа и солидарност от европейските фактори. По всичко изглежда, че без тотална трансформация на политиките и насоката на националните усилия България няма изгледи да се справи със задачата за догонващо иновационно развитие. Тя ще продължи все повече да затъва.

След 20тина години на неவிжданo разграбване на създадените от труда на народа при социализма придобивки едва към края на предходното десетилетие и то под натиска на ЕС отговорните фактори в нашата страна започнаха да предприемат мерки за подпомагане научното и иновационното развитие. Стартира дейността на Фонд „Научни изследвания“ и на Националния иновационен фонд за целево финансиране на приоритетни изследователски и иновационни проекти. Появиха се центрове по предприемачество и за трансфер на технологии в академичните институции. Редица академични организации участваха в оперативните програми и в други направления на европроектите в периода 2007-2013 г.

Всички тези положителни явления обаче останаха относително изолирани без наличието на обща иновационна стратегия и стратегия за развитието на научните изследвания и при неимоверно засилване на отбелязаните отрицателни явления. Иновационна стратегия се появи в 2010 г., но твърде обща и без реално постижими цели. Стратегията за научно развитие си остана само проект. България за разлика от Румъния нямаше своя оперативна програма за подкрепа на науката и образованието. Фондът „Научни изследвания“ бе взривен и блокиран от скандали за корупция и лобиране. Нямаше консенсус около определените при-

оритети, в които социалните науки бяха сериозно оцетени. А именно те биха могли да очертаят пътища към изхода от перманентната криза. Няма ясен избор на приоритетни икономически сектори в национален и регионален план, които да се разглеждат като източник на растеж и на платформа за обособяване на определени конкуретни предимства.

Липсата на осезаем напредък в областта на науката и иновациите у нас с оглед стратегията на ЕС може да бъде обяснена с много фактори. Като се започне от обективните, свързани с демографската криза и намаляването на икономически активното население, с ресурсната необезпеченост на научната инфраструктура и се стигне до проблемите на образователната система, културната и социална криза на нашия периферен тип капитализъм. Този тип капитализъм определя и ниското равнище на частни инвестиции в науката, образованието и инвестициите, ограничените резултати в областта на високо-технологичните производства и технологии. Разпадът на водещия високо-технологичен отрасъл – енергетиката под натиска на вътрешната корупция, безволево управление и геополитическите интереси, доведе до разпад и на свързаната с нея научна инфраструктура.

Най-голямото предизвикателство обаче е диспропорционалното развитие на страната в икономически и социален план, задълбочаващата се дивергенция между столица и провинция, Южна и Северна България. Производна на това е и липсата на добре развита регионална научна и иновационна институционална структура. Силно изразена е междурегионалната дивергенция по отношение на иновационния потенциал. В този контекст последното място на българските региони като „най-скромни” в иновационното развитие в ЕС за 2014 г. едва ли може да бъде изненада (Regional, 2014).

В България се намират пет от най-бедните региони в ЕС, а Северозападният регион е твърдо на последно място, но българските политици пропуснаха при договориране на новите оперативни програми да включат допълнителни средства от структурните фондове за тях. Същевременно в списъка за допълнително финансиране попаднаха региони от съседни страни, които са далеч по-напред. Това идва да покаже, че българските политици продължават да се държат като „йесмени” и не отстояват интересите на българските граждани зад граница. Същевременно то показва и определени пропуски в регионалното планиране на ниво на Общността на ЕС.

Страната ни продължава да се нуждае от единен център, които да координира отговорностите на национално и регионално равнище в областите на научната и иновационната дейност, да диагностицира своевременно проблемите и да предлага решения. Той не трябва да утежнява и без това тежката административна структура, а да води до реални практически предимства. От голямо значение е да се установи ефикасно сътрудничество между националните и регионалните власти, университетите, изследователските центрове и бизнеса за постигане на баланс и разпределяне на отговорностите за реализацията на нов тип стратегия за интензивен растеж на основата на високи постижения в научната и иновационната дейност.

От особено значение в този процес могат да бъдат социалните науки, които трябва да се превърнат в приоритетна област за финансиране, защото само чрез тяхната научна методология могат да се очертаят перспективни пътища за излизане от постоянните кризи и постигане на социално ориентиран икономически ръст. Те трябва да излязат от сферата на неолибералната идеологизация и да се опитат да погледнат реално на икономическите и социалните проблеми. Нужно е да се потърсят алтернативи са сегашния абсурден икономически и социален ред, който не осигурява напредък на страната ни и оцеляване на хората, за да може да се върне перспективата да бъдем в семейството на развитите страни както в годините на социализма.

ЛИТЕРАТУРА

- Бауман, З., *Глобализацията. Последниците за човека*. С., „Лик”, 1999.
- Бузов, В. „Модерната наука като креативен продукт на европейската култура“. В *Мрежи и институции на знанието в Ранномодерна Европа*, научен редактор и съставител Вихрен Бузов, 205-231. Велико Търново: Издателство „Абагар”, 2010.
- Бузов, В. „Екологичната сигурност и глобалната справедливост“. В *Екологическа етика, природа и устойчиво развитие на България*, съст. Е. Маринова, 77-84. С., Булгед, 2015.
- Бонифас, П. *Съвременната геополитика. Основните разделителни линии*. С., „Кама”, 2007.
- Сендов, Б. „Информационните технологии в съвременния свят“. *Международни отношения* 5 (2007): 64-75.
- Стефанов, Н. и А. Колева. *Китай – социално икономическо развитие от древността до наши дни*. С., „Изток-Запад“, 2015.
- Фукуяма, Фр. *Строежът на държавата. Управление и световен ред през XXI век*. С., „Обсидиан”, 2004.
- Фулчър, Дж. *Капитализмът. Кратко въведение*. С., „Захарий Стоянов”, 2008.
- Bouzov, V. „The Development of Global Society – Cosmopolitanism or Republicanism“. У *Глобализация и десувверенизация*, 91-97. Косовска Митровица и Београд: Филозофски факултет, Српско социолошко дружество и Институт за упоредно право, 2013а.
- Bouzov, V. “‘Europe 2020’ Some Problems of Development in Romania and Bulgaria“. In *Maximizing Comparative Advantages of Cross-Border Regions (The European Integration of Romania and Bulgaria: Problems and Issues)*, 15-22. Gabrovo: Ex-Press, 2013b.
- Bouzov, V., T. Kaleynska, A. Markovska, et al. „Влияние на европейската интеграция върху граничните региони“. В *Impactul integrării europene asupra regiunilor de graniță*. Caiova, Romania: Alma& УИ „Св.св. Кирил и Методий”, 2012.

- Cabrera, L. *Political Theory of Global Justice. A Cosmopolitan Case for the World State*. Routledge, 2004.
- Castels, M. "Global Informational Capitalism". In *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, 2 ed., edited by D. Held and A. McGrew, 311-335. Cambridge: Polity Press, 2005.
- Conceicao, P. and M. Heitor. "Universities in the Learning Economy: Balancing Institutional Integrity with Organizational Diversity". In *The Globalizing Learning Economy*, edited by D. Archibugi and B. Lundvall, 83-97. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- European Economic Recovery Plan 2008*, http://europa.eu/legislation_summaries/economic_and_monetary_affairs/stability_and_growth_pact/ec0004_en.htm.
- Europe 2020, A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, A Communication from Commission, 3.3.2010 - http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm;
- Giddens, A. *Europa w epoce globalnej*. PWN, 2009.
- Grant, E. *God and Reason in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Ingra, A. *A Political Theory of Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Morgan, K. and Cl. Nawelaers. "A Regional Perspective on Innovation: From Theory to Strategy". In *Regional Innovation Strategies. The Challenge for Les-favoured Regions*, edited by K. Morgan and Cl. Nawelaers, 1-18. Routledge, 2005.
- National/Regional Innovation Strategies for Smart Specialization (RIS3). The new rules and legislation governing the next round of EU Cohesion Policy investment for 2014-2020 have been formally endorsed by the Council of the European Union in December 2013, March 2013;
- Parijs, Ph. van. „International Distributive Justice”. In *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, edited by R. Godin, Ph. Petit and T. Pogge, 638-652. Blackwell, 2007.
- Peet, R. and E. Hartwick. *Theories of Development. Contentions, Arguments, Alternatives*, 2 ed. New York, London: The Guilford Press, 2009.
- Pogge, T. "Human Rights and Human Responsibilities" In *Global Justice and Transnational Politics*, edited by De Greiff and C. Cronin, 151-194. The MIT Press, 2002.
- Pogge, T. „Real World Justice“. In *Current Debates in Global Justice*, edited by G. Brock and D. Moellendorf, 29-53. Dordrecht: Springer, 2005.
- Regional Innovation Scoreboard 2014, EU.
- Soete, L. "The New Economy: A European Perspective". In *The Globalizing Learning Economy*, edited by Daniele Archibugi and B.

Lundvall, 21-45. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Walesa, L. „Drodzy Geje!” *Wprost* 11 (2013): 14-15.

Vihren Buzov

UNIVERSITIES AND SCIENTIFIC RESEARCH IN THE DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE-BASED SOCIETY IN THE XXIth CENTURY: ALTERNATIVES FOR THE BALKAN COUNTRIES

Summary: The role of knowledge and scientific research as factors in achieving intensive regional development and overcoming divergences in it are considered in the paper. Today creation of knowledge-based society is defined as a key objective of the EU and the years until the end of the second decade of the 21th century are of decisive character in this way. The inability of the knowledge society to establish itself as a global one following the present existing neoliberal project of development is one of the most important its limitations. The worldwide rivalry in the fields of sciences and innovations is even more intense than the rivalry in the control over the natural resources. The production of innovations is very expensive, but it gives a huge advantage in all areas to anyone who can do it. At present the Balkan countries are completely excluded from this process.

Two competing projects of development of knowledge-based society are analyzed in the paper. The first project can be called corporate – it assumes wealth distribution of the knowledge economy in favor of big corporations and rich countries. The vast majority of people and the poorer countries in the EU remain permanently in its periphery. The realization of this trend is a dominant trend in the development of the EU today. The alternative project can be called social knowledge society – it can be based on human solidarity and fair distribution of the wealth of the knowledge economy. It implies an equal access to the benefits of education and scientific and technological achievements. To succeed, this project requires combined efforts of the governments of the poorer countries in the EU, especially these in the Central and South-Eastern Europe, and the organizations of civil society.

For our Balkan countries other existing option is to follow the development of a new alternative model of economic development of the BRICS countries and especially Russia and China. This project will allow investments and intensive development in the poorest regions of the world and their inclusion in the knowledge-based society. Europe and the EU are about to lose the global race today their historical domination (the domination of “the West”) achieved after the scientific revolution in XVIIIth century and the global capitalist expansion.

Some difficult problems and issues of formation of R&D policies of Bulgaria are critically considered.

Key words: universities, research and development, knowledge-based society, alternative models of development

СОЦИОЛОШКЕ МАРГИНАЛИЈЕ О ДЕОНТОЛОГИЈИ ПОЗИВА ПРОФЕСОРА ЕМЕРИТУСА У ЗАЈЕДНИЦИ НОМО АСАДЕМИКУСА-А И САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Резиме: За право/истинског ствараоца, научника и револуционара, нема пензије. Они попут „старих“ храстова одолевају зубу времена све док траје у њима стваралачки ерос и прометејски егос позива. Њихову интелектуалну одисеју, тек привремено, прекида физичка смрт, а њихово дело тек на „решету времена“ показује парву/трајну вредност надживљавајући својим донетима своје ауторе. Мера њиховог стваралаштва је: колико оно служи унапређењу квалитета образовања и научног рада, универзитетске заједнице *homo academicusa*, подизању његових иновационих потенцијала и колико умножава критичку интелектуалну моћ нације и човечанства.

У прилогу се разматрају социолошки, педагошки, научни и културолошки аспекти мисије позива професора емеритуса у савременој академској заједници. Искуство показује да су развијена друштва, универзитетске заједнице и корпорације, отворене за ангажовање професора емеритуса и коришћење њиховог богатог педагошког и научно-истраживачког искуства, за разлику од неразвијених ауторитарних заједница, чије се политичке и менаџерске елите неодговорно понашају према потенцијалима припадника „треће генерације“. У раду се чини покушај социолошке класификације друштва према њиховом односу, према научним и педагошким иновацијама и интелектуалним потенцијалима професора емеритуса, као и ближе елаборације/ експликације њихове деонтолошке функције у животу и раду савременог универзитета и савременог друштва. Аутор поентира свој рад: зрела и здрава друштва знања отворена су према иновацијским потенцијалима професора емеритуса и не уносе меру „годишњих доба“/старости као критеријум дискриминације, већ стимулирају спорни спој/синтезу искуство и младости, у перманентном образовању *homo academicusa*.

Избор у највише звање професора емеритуса није само част већ и право и обавеза да се служи научној заједници, и научној култури и човечанству.

Кључне речи: Интелектуални капитал, људски ресурс, иновације, позив и функције професора емеритуса.

*Имај храбрости да се слободно користиш својим разумом
и научи томе оне које учиш*

Имануел Кант

*Наука није чврсто тло на коме се одмарам,
него је пут којим идем како бих се у облику немира уверио у
трансценденцији,*

која ме води у већем хтењу знања...
 За мислећег човека –
 поготову за истраживача и филозофа –
 критика је услов живота...
 Кома се наука стварно отвори,
 томе изванредан труд и рад бивају окрилаћени ентузијазмом
 и томе наука постаје елемент његовог живота...
 Наука произилази из честитости и ствара је...
 Потребна је храброст када неко не учи равнодушно,
 него поима путујући. Отуда још увек важи: **Sapare aude!**

Карл Јасперс, *Идеја универзитета*, 1946.

Уводна напомена: Захвалност организатору на позиву

Господине екселенцијо председниче Републике Грчке,

Није случајно да смо се окупили овде у Атини, под Акропољем; јер у основи европске културе лежи грчка филозофија и хеленски панхуманизам. Овде је завичај, радно место првих академија, претеча Универзитета и идеје универзитета и хуманитатиса. Овде је Прометеј украо ватру/знање од богова и даривао народу (да топли свој дом и осветљава пут ка будућности). Тиме је учињен и радикалан искорак из мита ка рационалном сазнању. Још је стари ефески филозоф и песник Хераклит указивао да је *образовање образованима друго Сунце*.

Прилика је да овај Конгрес искористимо да се упитамо и критички проблематизујемо: Шта је са образовањем/посебно универзитетским у нашој савремености, каква је улога науке и homo academicus-a у друштвеним променама и која је дужност и улога професора емеритуса у савременој академској заједници и савременом друштву? Како је могуће унапредити научни рад и наставну праксу на нашим универзитетима, као и обновити улогу интелектуалаца у културну мисију универзитета у служби одрживог развоја, хуманизације друштва, културе мира и еманципације човека. Шта учинити како би савремени универзитет стварао врхунски квалитетне стручњаке, али и носиоце идеје *humanitas*-a тј. како да човек буде носилац прогреса, а да притом не изгуби социјалну душу?

Наша посвећеност овим и другим темама, свакако захтева пропитивање наших обавеза, дужности и одговорности, те отуда формулација теме мог саопштења под називом: *Маргиналије о деонтологији позива професора емеритуса у савременој универзитетској заједници homo academicus-a*.

Но, најпре неколико претходних паролена о глобалном социјалном контексту – о односу друштва и универзитета; о кризи савременог друштва; о положају универзитета дана.

I Криза савременог друштва; положај и улога универзитета

Живимо у доба глобализације, настајања света постнационалних констелација, умреженог друштва и постмодерне културе. Упркос овим дубоким променама, глобално светско друштво, нажалост, још увек није хумано и стабилно. На делу су, поред процеса технолошке интеграције и развоја, процеси социјалне деобе, дезинтеграције и субразвоја за већину земаља, народа и човечанства. Суочавамо се са кризом која је структурална и која се не може разрешити унутар савременог капиталистичког система, који тежи да постане предаторски и неототалитаран.

Наиме, неолибералном стратегијом развоја снаге глобализма све више форсирају обнову неоколонијалних и неоимперијалних односа у свету, који се манифестују у форми социјалдарвинизације и сегрегације односа између класа и региона, земаља светског центра и светске полупериферије и периферије. У овом контексту, нарастају, све више, регионалне и глобалне противуречности између Севера и Југа.

Европска унија се од племенитог пројекта, равноправног уједињења грађана и народа све више претвара у технократско-плутократску творевину, у којој расте расцеп између Севера и Југа; „Европе банкара“ и „Европе радника“ (П. Бурдије). Наиме, под доминантним утицајем англосаксонског неолибералног модела развоја, у ЕУ се све више остварује процес деструкције социјалне државе, а она гура у загрљај моћи снага крупног капитала и интереса глобалног минотуреса, тј. лихварске интернационале, постајући нека врста протектората, продужена рука САД и НАТО алијансе.

Бројни програми реформе који се спроводе у форми јавних политика ЕУ управо то илуструју. О томе, између осталог, говори и болоњски процес који је, сем функционализације образовања на јединственом програму ЕУ, подређен логици класне поделе рада европских и светских корпорација (ТНЦ), десуверенизујући аутономију националних образовних система и претварајући универзитете у комерцијалне установе за производњу специјалних кадрова за једнократну употребу на тржишту рада. Друго лице болоњске реформе изражено је у облицима неједнаке размене рада на тржишту „сиве материје“; у коме данас, уместо средњовековног „данка у крви“ (у односу између центра империје и вазалних држава/земаља), имамо појаву феномена „одлива мозга“ са Југа на Север; односно, реномен да мање развијене земље плаћају развијенијима својеврсни „данак у памети“, јер најбољи део генерација дипломираних *homo academicus-a* напушта земљу. У таквој ситуацији, земље у развоју и транзицији – још дуго остају без најбољих кадрова од којих се једино може градити нова елита, која би перспективно могла да одблокира развој ових земаља.

У оваквом контексту глобалних односа – савремени универзитет, иако је технолошки прожет духом трећег развојно-цивилизацијског таласа (технолошки дубоко умрежен и све више повезан, функционално интегрисан) још увек дели све слабости савременог друштва и више је фактор његове конзервације него ли иновације и радикалних друштвених промена. Наиме, треба очекивати да само

универзитет, који је средиште знања, буде, у исто време и центар духовности и критичке културе нације и човечанства. *Универзитет мора да предњачи макар корак испред друштва, да би играо прогресивну улогу у развоју савременог света.* Нажалост, још се не можемо похвалити таквом његовом мисијом!

Критичка анализа основних функција сваког универзитета (наставна, научна и културна/педагошка) мора нас суочити са видним диспаратом у њиховом остваривању у друштвеној пракси. Наиме, видљива је тенденција све већег развоја образовне и научне функције, а умањивања његове културно-педагошке или шире речео социо-културне улоге у друштву. Та дискрепанција се експлозивно шири академским глобусом, захватајући земље које припадају различитим зонама у глобалном светском систему. То, између осталог, говори о феномену постворења функција ововременог универзитета, који све више губи аутономију и постаје продужетак корпоративне моћи ТНЦ и других алијанси отуђене моћи у савремености.

Под утицајем англосаксонске неолибералне стратегије развоја, на делу је својеврсна криза *идентитета европског модела универзитета*, његова наглашена фундаменталистичка тржишна оријентација. Такав универзитет ствара кадрове специјалисте („спецождере“) за корпорације и тржиште глобалне економије, а не за друштво/друштвени живот у савремености. Отуда су у њему друштвено-хуманистичке науке доживеле слом; маргинализоване су у систему образовања и потцењена је њихова сазнајна и педагошко-културна/социјализаторска моћ у изградњи погледа на свет и културну оријентацију младе генерације.

II О одговорности друштвених наука за развој универзитета и друштва

С правом се мора поставити и питање одговорности савремених друштвено-хуманистичких наука, не само за свој статус, већ и за стање на нашим универзитетима и у друштву уопште!

У последњих тридесет година, савремене друштвене науке под доминантним су *утицајем сцијентизма и аналитичке филозофије*. У савременој социологији, доминантне су парадигме; функционализам, неопозитивизам и теорија рационалног избора. Под фирмом вредносне неутралности, бројне дисциплине су инструментализоване за потребе центара разуларене корпоративне и политичке моћи снага Новог Светског Поретка.

У оваквој ситуацији, њихови протагонисти, делујући у свету дисциплинарног хаоса и размрвљеног рада као да су неспособни да развију интегрални приступ проблемима друштвеног развоја света, хуманизације друштва и еманципације човека у савременим условима. Као да је *утихнуо критички глас интелектуалаца* у савременој светској јавности (сем ретких појединаца – Н. Чомског, Н. Клајн, И. Волерстина и Сергеј Кара Мурзе или, пак, онедавно и покојних П. Бурдијеа и А. Зиновјева, А. Пинарина и М. Марковића).

Чини нам се неопходним да овде нагласимо потребу обнове критичког духа у друштвено-хуманистичким наукама, рехабилитације улоге филозофије у развоју образовања и културе, као и грађења нових сазнајних трансдисциплинарних синтеза кроз синергију резултата посебних наука и филозофије. Уверени смо да се на тај начин може доћи не само до открића и формулисања нових интегралних парадигми о свету, друштву и човеку, већ и подстаћи обнова критичке мисије интелектуалаца у савременом друштву, у коме доминира масовна култура и индоктринација коју обављају актери „друштва спектакла“, глобални медији, који остварују културну хегемонију у симболичкој сфери/духовне окупације маса.

У овом контексту, чини нам се неопходним још једном нагласити да *друштвено-хуманистичке науке* данас морају избећи да буду апологетске, ако желе да имају статус науке и да помогну развоју, хуманизацији друштва и еманципацији човека. Оне, снагом својих научних истраживања и утицаја на развој рационалне и хуманистичке критике, морају деловати у друштву превентивно, а не последично – ватрогасно.

Оне морају критички валоризовати јавне политике, њихове последице и домете у развоју друштва, али и истраживати кључне противуречности и проблеме локалних заједница, националних друштвава и глобалног светског друштва; тј. савременог човечанства. У исто време, оне морају, својим сазнањима помоћи у трагању за новим развојним перспективама савременог човечанства. Оне морају имати активну улогу у формулисању алтернативних пројеката за одрживи развој и демократским управљањем, као и у борби за мир у савременом свету. Оне би на такав начин водиле остваривању поруке *Жака Делора*: „Једна од примарних функција образовања јесте да човечанство оспособи да преузме контролу над сопственим развојем“, али и вратиле свој научни дигнитет, а позив ових наука реafirмисале у хуманистичке и одговорне у универзитетској заједници *homo academicus*-а и савременом друштву.

Суочени са глобалним проблемима у савремености морамо се запитати докле ће Минервина сова закаснило објављивати истину у форми ламентана над нашом судбином и нашим грешкама и глупостима?

Ако је свет данас захваћен глобалном кризом која попут цунамија разара савремено друштво и цивилизацију, нарушава еколошки опстанак планете и мирољубиве перспективе човечанства, време је да се каже да универзитетска заједница *homo academicusa*, њени ствараоци (научници и интелектуалци) немају право на бег у куле од слоноваче, естетизацију/апологију старности, на морално равнодушје – или кукавичлук (на понашање и формули: „кућа гори, а баба се чешља“). На против, као најумнији и социјално најсензибилнији део савременог друштва и савест човечанства, они имају не само право већ и дужност дићи свој глас упозорења, те научним дијагнозама, критикама и алтернативним пројектима помоћи буђењу Прометеја у борби за ослобођење човека и човечанства, интелектуалном освешћавању нових генерација, за оновремене друштвене борбе, у потрази за кључевима

„будућности која је почела, али још није добро распоређена“ (В. Гибсон). Јер, права припадају онима који су будни и који се боре, а никакав ветар неће помоћи броду/морепловцу који не зна на којој обали плива! (Монтењ).

Овде подсећамо на речи Наома Чомског тог Нестора међу ангажованим интелектуалцима у савремености – „залагање за истину само је једна, али не и довољна улога Универзитета. Он мора да, такође, испуни обавезу и да покаже слух за младе људе, заштити њихове интересе и истовремено их научи да развијају способност којима би остварили своју социјалну политичку и моралну одговорност према другима, широј јавности и човечанству. Пре свега кроз развој критичке самосвести и остваривања свог права на прометејску побуну и самоослобађање¹.

Придружите нам се!

Придружите се покрету буђења и ослобађања Прометеја, освајања слободе. Јер, права припадају онима који су будни и који се боре! У тој борби можете изгубити само окове, а повратити грађанско право да се користите својим разумом, право на усправан ход, социјално достојанство и радост учествовања у стварању праве људске историје.

На вама је избор! Будућност је у вашим рукама. Истрајте за живот и слободу!

Да би изашли из кризе, *савремени универзитет и савремено друштво* морају вратити критичку моћ друштвено-хуманистичким наукама и социјалну душу у стратегијама развоја и транзиције савременог друштва. Без тога, универзитет ће стварати специјалне, морално равнодушне „коваче лажног прогреса“, а државом ће се ширити авет кризе, која произилази из стратегије неолибералног глобализма, која је ставила „профит изнад човека“ (Н. Чомски) – која социјалдарвинизује свет и шири простор сукобима, расту деснице, расизма и неофашизма.

Време је да се схвати да развој образовања и науке није само себи циљ, већ да мора бити у служби како развоја и напретка друштва, тако и хуманистичко-еманципаторске социјализације личности/изградње њеног погледа на свет и активне партиципације у савременом животу. У вези са тим, овде подсећамо на поруку *Алберта Ајнштајна*: *Није довољно човека подучавати само у струци. Тиме ће он, додуше, постати нека врста употребљиве машине, али не и пуновредна личност. Важно је да он добије живо осећање за оно за шта је вредно залагати се. Он мора да научи како ће разумети оно што покреће људе, њихове илузије, њихове патње.*

III Неки аспекти деонтологије позива професора емеритуса у универзитетској заједници *homo academicus*-а

Живимо у ери „трећег таласа“ и настајућег друштва знања, у коме капитални ресурси развоја постају образовање и наука; те да се савремена подела рада не рађа на пољу или у фабрици, већ у на-

¹ Чомски, Н. (2016): *Јер ми тако кажемо*, Службени гласник, Београд.

учним лабораторијама, а води права конкуренција води на „тржишту сиве материје“. У таквој ситуацији компаративну предност имају оне земље и друштва која имају најкомпетентније кадрове/истраживаче у кључним секторима нових технологија – од чијег развоја зависи садашњост и будућност наше цивилизације. Те секторе *Адам Шаф* означава као револуционарни тролист у развоју нових производних снага (микроелектроника, генетички инжењеринг и нуклеарна енергија).

Нове производне снаге, као транспродуктивна снага друштва, траже нову организацију рада и управљања. Оне својим развојем генеришу нову мрежу друштва, нове облике економских и друштвених интеграција и глобализацију савременог света. У праву је *Вилијам Гибсон* када тврди да је *глобализација будућност која је почела; једино још није (због монопола снага мегакпитала) равномерно распоређена* Отуда говоримо о феномену *асиметричне глобализације* и њеним импликацијама на социјалне и регионалне неједнакости у савремености.

У оквиру савременог друштвеног развоја *наука и универзитет* постају централна сила технолошког, економског и социјалног развоја. На ту чињеницу још је упозорио *К. Маркс* у XIX веку – као филозоф, панхуманиста и весник глобализације – најављујући наступ радних снага нових технологија у ери киберкомунизма као посткапиталистичке алтернативе развоја друштва будућности. У нашој савремености на значај науке и нових технологија „трећег таласа“ у својим студијама указали су *А. Тофлер, Д. Бел, А. Шаф, М. Кастелс...*

Полазећи од ових промена неки истраживачи реформулисали су приоритете у парадигми развоја: од геополитике, која је доминирала у првој половини XX века, ка геоекономији и на његовом крају ка геокултури у XXI. *Појам геокултуре*, у овом смислу у себи садржи најшири појмовни садржај, који у себи интегрише и образовање и науку, па према томе и делатност савременог универзитета.

Управо имајући ово радикално померање у значењу/улози капиталних развојних ресурса, подсећамо да развијена друштва данас у свету *имају изграђену свест о значају образовања, науке и кадрова за савремени развој*. У том смислу, како у корпорацијама, тако и у научним лабораторијама и на универзитетима, развијена је свест о професионалној конкуренцији, вредности искуства и знања иноватора, носилаца енергије „креативне деструкције“ (Ј. Шумпетер). Њиховим знањима – привреде и друштва јачају националне иновационе и развојне потенцијале. Ова пракса данас је пренета и на универзитете, те су они институционализовали конкуритивност и компетентност у професији као фактор мобилности и промоције у академској заједници. На том фону *институционализован је статус и позив професора емеритуса* на светским и европским универзитетима.

Овај институционализовани облик није само излаз одавања почасти угледу најкреативнијим професорима на универзитету, који су дали допринос науци и педагошкој пракси у универзитетској заједници *homo academicus*-а, већ је то и витални интерес самих факултета и универзитета да се користе искуствима и знањима професора који

су отишли у пензију. Ако се ослободимо стереотипа о геронтолошком комплексу, могли бисмо рећи – да за *правог научника и револуционара, нема пензије*; јер наука, та фауустовска страст за сазнавањем, постају за њих не рутински професионални задатак, већ *елемент његовог начина живота*. (К. Јасперс). Данас се у Европи продужује радни и животни век становништва; померају се градице одласка у пензију. Бројни су фактори који утичу на пензијску политику влада. Треба, међутим, истаћи да, независно од тога, *институционализација статуса/позива професора емеритуса* је, од великог значаја за унапређење универзитетског живота. Овде срећемо пажњи на неке облике њихове делатности и деонтологију позива професора емеритуса.

Полазимо од тога да *позив научника не зна за године живота, узраст и пол*. Иако су у академској заједници утврђене процедуре напредовања у виша звања, позив научника – за истинске ствараоце је нешто инхерентно, што иде из *онтолошке истраживачке страсти*, те да се не може мерити формалним мерилима. Прави научници и са одласком у пензију настављају да живе са својим стваралачким еросом; истражују, уче, објављују... Они се такмиче са својим „тераčem“/унутрашњом светлошћу ума, која их заводи својим сиренским гласом у трагању за новим сазнањима и трансцендијама, за никад завршеном делатношћу. За њих *избор у звање професора емеритуса* није само указивање почаста кроз поштовање академске заједнице према њиховом делу, већ и право и обавеза, одговорност да својим стеченим знањем, педагошким искуством, даље помажу својим научним потврђивањем ауторитетом – у унапређивању организације научног и наставног рада и модернизацији система управљања на нашим универзитетима.

Задатак савремене науке, а посебно социологије науке и образовања (и савремене елитопедагогије) је да трансдисциплинарно истражи све аспекте и претпоставке остваривања професије научника и наставника, а посебно позива професора емеритуса у савременој универзитетској заједници и друштву.

Полазећи од основних функција савременог универзитета: наставне, научне и педагошко-културолошке, *професори емеритуси, својим знањем и искуством, могу помоћи*: **а)** унапређењу организације и квалитета наставе, посебно на мастер, докторским и постдокторским студијама; **б)** увођењем младих научника у методологију научног рада, посебно кроз активности у области мултидисциплинарних и трансдисциплинарних пројеката; **в)** у унапређењу организације рада и управљања савременим универзитетом; **г)** у проширивању трансграничне међууниверзитетске сарадње у образовању и науци и трансферу нових образовних технологија; **д)** у унапређењу педагошко-културне функције савременог универзитета; **ђ)** у обнови и реafirмацији прометејске, критичке мисије универзитета, научника и интелектуалаца у развоју делотворне јавности у друштву и производњи алтернативних идеја/пројеката одрживог друштвеног развоја и напретка; **е)** у борби за културу мира и солидаран развој човечанства.

На овим и другим питањима, својим иницијативама, радовима и саветима, мора се чути *глас професора емеритуса*, који ће снагом ауторитета аргумената и филозофско-хуманистичком мудрошћу, надањивати нове генерације у борби за ново друштво. Јер, *прави научници нису морално равнодушни истраживачи и апологете постојећег света*. Они својим неимарством, истражујући постојећи свет у разноликим областима, увек трагају и за новим могућностима, алтернативама и изборима; чиме откривају путеве ангажовања нових актера у борби за бољи, слободнији и човечнији свет. Стога – овде се указује да професори емеритуси – *поред уже наставне и научне улоге на универзитетима, имају и ширу друштвено-хуманистичку мисију* у националном и светском друштву. Њихов се глас мора чути по свим битним питањима еколошког опстанка планете и одрживог развоја савременог света; актуелне друштвене кризе и могућих перспектива њеног превладавања; борбе за праведне односе и мир у свету. Данас је чим пре то значајно, јер у свету/Европи, нарастају регионалне и социјалне неједнакости, снаге деснице, неофашизма и тероризма.

У овом контексту *глобалних проблема савремености* (економије, сиромаштва, глади, епидемија, тероризма, сукоба, криминала...) наши универзитети и њихове елитне снаге – истакнути научници, педагози, интелектуалци и професори емеритуси, *морају имати посебно развијен сензибилитет према младој образованој генерацији*, која услед економско-социјалне кризе постаје незапослена „прекобројна“ и маргинализована. Морају се наћи нови програми и путеви њеног интегрисања у систем; а ту се враћамо на кључно питање карактера садашњег система, који генерише кризу (која је структурна и „дугог века“) и која се не може разрешити у оквиру садашњег система, који је предаторски.

Потребна су нам, стога, нова истраживања алтернатива будућег развоја, а ту је неопходна помоћ и одговорност друштвено-хуманистичких наука, али и синергија најбољих тековина свих наука и савремене филозофије. Само удружени у научном трагалаштву и солидарни у борби за нови, бољи и праведнији свет, можемо повезати развој и мир и отворити капије солидарног развоја човечанства, хуманизације друштва и еманципације човека. Уверен сам да савремена наука и универзитети – могу и морају преузети суодговорност за бољу будућност света и човека; желим поентирати своје саопштење поруком **Фредерика Мајора**, бившег директора УНЕСКО-а – *о улози свременог универзитета*: „Потребан нам је универзитет који ће настојати да у сваком човеку развије способност да мисли, осећање личне одговорности пред друштвом у коме живи и коме служи.“ (*Сутра је увек касно*). Наравно, у условима глобализације света, ова се одговорност мора повезати са *етиком планетарне ере*, која тражи како о томе пише истакнути француски и светски антрополог и социолог Едгар Морен, не само глобализацију разумевања, већ и интелектуалне и моралне солидарности човечанства.²

² О томе видеди: Moren, E., *Odgoj za budućnost*, Eduka, Zagreb 1992.

ЛИТЕРАТУРА:

- Jaspers, K., *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003.
Major, F., *Sutra je uvek kasno*, Jugoslovenska revija, Beograd 1991.
Mitrović, Lj., *Univerzitet i društvene promene*, Učiteljski fakultet, Vranje 2012.
Moren, E., *Odgoj za budućnost*, Eduka, Zagreb 1992.
Pečujlić, M., *Univerzitet budućnosti*, Beograd 1988.
Šaf, A., *Kamo vodi taj put?*, Globus, Zagreb 1989.

Ljubiša Mitrović

SOCIOLOGICAL MARGINALIA ON THE DEONTOLOGY OF THE VOCATION OF AN EMERITUS PROFESSOR IN THE COMMUNITY OF THE HOMOACADEMICUS IN THE CONTEMPORARY SOCIETY³

Abstract: There is no retirement for a true thinker, scientist and revolutionary. Such persons resist the passage of time as long as they are driven by the creative Eros and Promethean ethos of their vocation. Their intellectual odyssey is all but temporarily stopped by physical death, and it is the test of time that will show the true value of their work, which outlives their authors. The true measure of achievement of professors emeriti is how much they have contributed to the advancement of the quality of education and of scientific work of the community of the homo academicus, how much they have increased its innovation potential, and how much they have multiplied the critical intellectual power of the nation they belong to and of humankind.

The paper addresses the sociological, pedagogical, scientific and culturological aspects of being an emeritus professor in the contemporary society. Practice shows that developed and democratic modern societies, academic communities and corporations are more open to the engagement of professors emeriti and the use of their rich pedagogical, scientific and research experience than underdeveloped authoritarian communities, whose political and managerial elites do not have a responsible attitude towards the potential of those who belong to the “third generation”. The paper attempts to classify societies according to their relation towards scientific and pedagogical innovations, and the intellectual potential of professors emeriti, and to point to their deontological role in the contemporary university and society. The author puts forward the hypothesis that mature and healthy societies are open towards the innovation potential of professors emeriti, that such societies do not discriminate against such citizens on the basis of their age, and that they stimulate the synthesis of experience and youth in the permanent education of the homo academicus.

³Translated from Serbian into English by Vladan Pavlović, PhD, Department of English, University of Niš, Serbia.

Getting elected professor emeritus is not just an honour but also an obligation to serve the scientific community, national culture and mankind.

Key Words: intellectual capital, human resources, innovations, the vocation and the role of professors emeriti.

МАЛЦИНСТВОТО В ГЛОБАЛИЗИРАЩИЯТ СЕ СВЯТ^{2*}

Резюме: Разглеждането на настоящата проблематика изисква отговори на няколко важни въпроса. Как така в епохата на глобализацията, на отварянето на съвременния свят, е налице и затваряне, на акцентирание върху някакви идентичности? Как така новите процеси на формирането на отношенията в модерния свят, значимо определящо взаимодействие на индивидуално равнище има етническата идентификация, а модерната “национална идентичност” като че ли се раздира от търсещите признание етнически малцинства? Тук несъмнено опираме до политически произведения проблем “малцинство”.

Ключови думи: глобализация, етническа идентификация, национална идентичност, етническо малцинство.

Когато се поставя въпроса за глобализацията като процес, неизменно се стига до въпроса за “границите”, кои са те, как могат да бъдат преодолені? Границите имат определени параметри, *от твърдо установени*, от добре укрепени гранични бразди, разделящи националните държави, през ясно очертани зони и правила на икономическите субекти, *до невидимите*, но ясно долавяни от принадлежащите на съответните групи индивиди демаркационни линии, правещи проблематично и проблемно въздействието между тях. И докато в икономически и политическо отношение границите се размиват или се отместват /т.е. старите се разрушават, но само да се изградят на ново място/, на равнище на индивидуалните взаимодействия не е ясно как точно отеква глобализацията в днешния свят. *От една страна*, отварянето на политическите и икономическите граници поражда непозната доскоро мобилност, при това не само на равнище на политически и икономически субекти, днес всеки може да се окаже на всяко “място” в света (стига да му позволяват неговите възможности/миграционните процеси от Близкия Изток към Европа). *От друга страна*, процесът на отваряне, на достъпността на света изобщо и на различни светове за индивида се съпътстват с процес на затваряне, на акцентирание на някакви идентичности, формиращи “ние”, на които те “другите”, са чужди и враждебни. С други думи глобализирането на външната политика и икономиката, вътрешната политика води до

¹ ivan.r.raychev@gmail.com

^{2*} Рад саопштен на научној конференцији "Традиција, модернизација и идентитети VII: Однос традиције и модернизације у обликовању идентитарне културе друштвених група у савремености", одржаној 27. маја 2016. године на Филозофском факултету у Нишу, у организацији Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.

конструирани на малцинства, които отвътре се затварят, а отвън са белязани и индивидите са свързани с тази идентичност. Или: аз съм свободен да бъда какъвто си реша и където искам, другите да гледат на мен през моята идентичност и я приемат за определяща за мен и моите действия.

Нужно е да обоснове твърдението, че етническата ни принадлежност/идентичност значимо определя всекидневните ни отношения, както и самата възможност за такива отношения – това става както в рамките на националните държави, така и между гражданите на различни държави. Може да се възрази, че това не е така защото, отношенията между гражданите от различни държави определяща е националната идентичност, а не етническата. Това е само отчасти правилно, *първо* защото националната идентичност по принцип е насочена навътре, насочена навътре в смисъл на налагаща себе си над локални и етнически идентичности, за да се формира субекта – държавата. *Второ*, защото външната проява на националната идентичност – като излъчвани образи, като произвеждани за други представи, като употреба на исторически ресурси е фактически формирана на основата на доминиращата етническа група. Налице е безусловна вътрешна хомогенизация, която придърпва “различните” към себе си, за да представи собствената си обособеност като выпльщаваща “националното”. *Безусловната хомогенизация може да придобие различни форми – форми на бруталност, до форми “етническо прочистване”.*

ВЪЗМОЖНО ЛИ Е ДА НЕ МИСЛИМ ЕТНИЧЕСКАТА СИ ИДЕНТИЧНОСТ?

Така поставен въпроса предполага отговор, възможно ли е да не се мислим етническата си принадлежност? Възможно ли е да не възприемам другия от страна на етническата му идентичност, преди да съм влязъл в контакт с него, независимо от факта, че той е .../етнически определен друг/.

Така поставен въпроса, възможно ли е да не мислим етническата си идентичност, не означава че трябва да я отречем или някакси да я загубим, а да не мислим другия като етнически определен, защото със самата тази мисъл ние и себе си мислим през етническата си идентичност. И неизбежно се активира не само представата за другия като но и историческия спомен за отношенията между “нас”. А няма спор, че отношенията между етническите групи на много места по света и в частност на *Балканите* са със сложна история. Примери има предостатъчно – отношението турци-гърци; турци-българи; сърби-косовари, и т.н. Преди години на обсъждане бе поставен проблема за написване на общ учебник по история на Югоизточна Европа. До написването на такъв учебник не се стигна поради обстоятелството, че препъни камък се оказа непостигането на съгласие, да се погледне историята от различни гледни точки, разбира се са национално/етнически обременени, и обословени, и оправдани. Но толкава ли е

страшно да погледнем през другата гледна точка, другата позиция при интерпретацията на едни и същи исторически факти? Това води след себе си възпроизвеждане на представите и образите, насложавани във времето и често пъти нетърпящи възражения “национални интереси”. Новите реалности в Европа изискват и ново мислене, нови интереси, общи цели, общи ценности. Това би затруднило този процес, ако приоритетът в нашето мислене преминава през етническите представи, ако между нас напрекъснато изниква образа на етнически определено ни различие.

В модерния свят всяка относително обособена област от социалния живот формира свои правила на действие, критерии за оценка, норми, ценности и т.н. Правилата в науката не съвпадат с правилата в политиката или в икономиката и обратно. Да вземем следния *пример*. Когато обсъждаме действията на дадени политици по принцип, ние мислим с категориите на политически позиции / ляво-дясно; комунисти- демократи и т.н./, а когато някой политик е “друг” в етническо отношение, неговото действие се оценява през етническата му принадлежност. Защо етническото се превъзца в значим определител на действието, независимо в каква социална дейност се разполага то, когато и доколкото действащия е от етническо малцинство? “Нашето” обяснение и оправдание за този начин на виждане е, че “той” действа като представител на етническото малцинство, следователно етническата му определеност определя неговото политическо действие. И все пак ако това обяснение звучи правдоподобно, когато и доколкото за “малцинство” се мисли като политическо образование, “той” е политик и извършва политическо действие, то типологично сходното обяснение става видимо невалидно, когато имаме предвид не политическото, а например икономическото действие. Икономическият субект, ако и доколкото е такъв, не действа и не би могъл да действа през своята етническа определеност. Откъде “идва” подмяната на квалификацията на съответното действие или по-скоро на определеността на действащия? Как става възможно едно икономическо, или политическо, или каквото и да е било друго действие да се окаже мислено като етнически определено поради принадлежността на действащия към етническо малцинство?

ТЕОРЕТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ – ЕТНИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ И ЕТНИЧЕСКИ МАЛЦИНСТВА.

Етнически отношения или междуетнически отношения

Етнически отношения или междуетнически отношения фактически няма и не би могло да има. Защото това означава взаимодействиите индивиди да взаимодействат единствено и само като етнически определени в момента и в контекста на взаимодействието си – което не е възможно. Трудно може да ни провокира нещо да вле-

зем в отношение с “X”, мислейки себе си и него единствено и само като етнически определени, освен в случаите на изострен конфликт, който е унищожил другите идентификации и има за цел физическото отстраняване на другия “участник” в отношението, защото е различен от “нас”. Когато употребяваме “етнически/междуетнически отношения” ние /социални учени, политици/ имаме предвид отношенията между етнически различни групи като обобщение на множество от индивидуални взаимодействия между индивиди, принадлежащи на съответните групи. В тези индивидуални взаимодействия индивидите не влизат като етнически различни, взаимодействията не са обусловени от етническо развитие, не етническото различие е предмет на взаимодействието. В тези взаимодействия индивидите влизат с някаква друга своя идентификация или играейки някаква *социална роля*. Възможността за взаимодействие, предметът на взаимодействието, интересът правилата и т.н. идват не от етническото различие, не от етническата специфика на индивидите като принадлежащи на съответните етнически групи.

От *друга страна*, няма отношение /между индивиди или социални групи/, което да е, така да се каже “чисто”, избегнало намесата на каквито и да е било “други” – определител /идентичности, типизации/. Дори и в най-елементарното социално регламентирано взаимодействие неизбежно се включват “други” – безотносителни на този вид взаимодействие – идентификации. Например: в продавача на стока, аз като жена виждам не само човек, на когото мога да дам пари, но и мъж – ако стоката е дамско бельо.

Няма как социалното взаимодействие да е “чисто” и от най-разнообразни *типизации*, които аз споделям с близки – други или изграждам /оформям/ сам, подвеждам другите от определен вид /социална роля/ под тях и те – наред със социално валидните типизации – насочват моите действия и очаквания. Казано по-просто, ако съм си изградил образа на продавача-на плодове като “весел и засмян чичо”, аз ще предпочитам него пред другите продавачи на плодове, т.е. “моят продавач на плодове”.

Следователно би могло да се твърди, че етническото няма как да бъде избегнато, преодоляно, защото то имплицитно заложено като “примес” във всяко отношение, в най-добрият случай то все пак ще присъства най-малкото като *знание*. *Проблемът е*: знанието, че другият е циганин, да не подменя отношението между нас като колеги-социолози, политолози и т.н.; представата ми за това, че даден човек е турчин да не подменя възможността за каквото и да е отношение с турчин.

Необходимо е да преодолее етническото в *човеешките взаимоотношения*. Позитивната съдържание на предствата за етническите различия не блокира каквото и да е взаимодействие, но го зарежда неоснователно с формирани очаквания. *Например*: “немците са коректни” предполага определени очаквания към всеки немец, с които аз предполагам или планирам да вляза в някакво взаимодействие; нещо повече аз упорито ще се съпротивлявам на всеки признак на “некоректност”, докато под натиска на обстоятелствата не бъда принуден

да призная, че “има немци, които не са немци” или “немците са различни”. Вероятно тъкмо проблематизирането на етническите типизации с положително съдържание може да подтикне към проблематизация изобщо на етническата типизация, на етническата идентичност на другия като релевантна на формирането на нашите очаквания към него, на нашите представи за него и т.н. От друга страна, тъкмо практическата проблематизация на етническите типизации, когато и доколкото се случват – дори във формата на “не всички немци са немци” или “не всички цигани са цигани” / но не във формата “Той/тя не е истински немец/циганин/- защото изключението само потвърждава правилото/ - е /би бил/ действителен признак за *глобализация на човешките отношения*: “ти” можеш да бъдеш всякакъв по всяка ос на моя начин на определяне на другия. Тогава и аз вече не се мисля като етнически или както и да е било иначе групово пред-определен: *аз и ти сме два субекта, които в своето взаимно отнасяне могат да разкрият за себе си и за другия всяка от възможните човешки характеристики*. Разбира се, има две безусловни и неотменни допускания – в противен случай това е утопия, защото човешките същества никога не ще допуснат да се окажат едно срещу друго, очаквайки всичко, което е мислимо.

Първото допускане: има правила, които са безусловно валидни като универсално човешки.

Второ допускане: има правила, които са валидни в специфични пространства, за определени социални отношения и за особените социални роли.

Всички междуправни документи, а поради обхвата се най-вече унификацията на европейското законодателство, са значима стъпка в тази посока. Всички отношения, установяващи се между различни / етнически/национално определени/ индивидуални и колективни субекти в различни социални области / наука, образование, изкуство/ като отношения *в полето на съответната област*, а не в полето на междудържавните/ мислени от участниците като международнационални/ междуетнически/ отношения, е значима стъпка в това направление.

Това, което се случва обаче с всекидневната употреба на “етнически отношения”, е вид *вторично усилване на мисленото на другия през етническата му определеност*. Дори когато се мисли и се казва *например*: “Етническите отношения при нас са добри”, това пак означава, че над непосредственото разпознаване на другия като .../еди какъв/ в това отношение което като такова не предполага значимост на етническата определеност, се надстроява и мисленето на поредицата от подобни разпознавания като “етнически отношения”, а не като поредица от различни /професионални, съседски и т.н./ отношения. Впоследствие, в самия момент на разпознаване на другия като етнически определен, включва и мисленето на самото ставащо отношение като етническо. Освен това и мислене на себе си и на другия като етнически пред-определени – и се включва целия масив на историческата памет.

Всекидневната представа за етническите отношения е продукт на традиционността, обвързаността на човешките същества с миналото, а “производителят” на всекидневната представа за етническото малцинство /необходимост от признаване на човешкото различие/ е модерната, т.е. националната държава. Същата тази държава, която по определение се надстройкава над етническите различия и ги снемат в идеята си, в представата за единно национално цяло, заедно с това “произвежда” етнически различия като “етническо малцинство” като го противопоставя на националното “етническо мнозинство”; социалната теория, открита към глобализиращите тенденции на съвременния свят настоява за признаване на групово различие, което признаване само по себе си е групово разграничаване, а значи вместо чувствителност към индивидуалните особености – затваряне /отвътре и/или отвън/ в групови идентификации.

В редица договори, сключени между съюзните и сдружените сили и някои национални държави след Първата световна война, съществува раздел “Покровителство на малцинствата”. Ето няколко момента които представляват интерес:

Първо, наличието на такъв раздел е обстоятелство, че се признава съществуването на етнически, религиозни и езикови малцинства в европейските национални държави. Терминът “малцинство” се употребява все още неуверено и означаваща група, подлежаща на формиране поради факта на тези договори. Най-общо то е следствие от преразпределението на територии както и разпадането на империи и изграждането на нови национални държави. *Но това явление е възникнало по-рано още с разпадането на Османската империя и по-късно в Балканските войни, което е съпроводено със формирането на “национални малцинства”.* Това наистина е локален, балкански проблем. Първата световна война извежда проблема на друго равнище – той става важен елемент от междудържавните отношения, предмет на наблюдение, контрол и санкции.

В чл. 57 от Договора за мир от 1919 година, стр. 21 е записано: “България приема, че постановленията на предишните членове на настоящия отдел, доколкото се отнася до лица, принадлежащи на расовите, религиозни и езикови малцинства, съставляват задължения от международен интерес и се поставят под гаранцията на Обществото на народите”

Второ, с наличието на този нов наднационален субект /Обществото на народите/ е свързана и очакваната сила на действие на включените в раздела разпоредби: ”Чл. 49. България се задължава да бъдат признати, като основни закони, постановленията, съдържащи се в настоящия отдел; никакъв закон, никакъв правилник и никакво официално разпореждане да не бъде в противоречие или в несъгласие с тия постановления и никакъв закон, никакъв правилник, и никакво официално разпореждане да няма по-голяма сила от тях” /пак там:19/.

Трето, в съдържателно отношение разпоредбите *обхващат*: еднакво третиране на “всички жители”; равни граждански и политически права на всички български поданици; свободно ползване на който и да е език в частните и търговските отношения, в религията и печата, публичните събрания; право на основаване, управляване и контролиране на благотворителни, черковни и обществени заведения с право да се ползва свободно от езика си и да упражнява свободно религията си; правото да учат в основните училища на своя език.

Ако *сравняваме* “правата на малцинствата” според тези разпоредби с “Правата на малцинствата” според “Рамкова конвенция за защита на националните малцинства”, ще забележим, че различията не са съществени: те се отнасят до изчерпателността на постановките в Рамковата конвенция, до нейния език, до последователността на употребата на понятията в нея, включително на понятието “национално малцинство”. Особено показателно е, че в “Покровителството на малцинствата” са включени и двете разпоредби на Рамковата конвенция, които предизвикаха най-негативни реакции сред нейните противници у нас:

Чл.53...Без да се гледа на установения от Българското правителство официален език, българските поданици, които не говорят български, ще имат всички надлежни улеснения, за да могат, било устно било писмено, да се ползват от езика си пред българските съдилища” /пак там:20/.

Чл. 55...В градовете и окръзите, в които живеят значително число български поданици от етническите, религозните и езикови малцинства, на тия малцинства ще се обезпечи ползването на една справедлива част от сумите, които са били отпущани от хазната на държавния, общински или други бюджети, за възпитателни, религиозни или благотворителни цели” /пак там/.

Следователно след Първата световна война се случва първият акт на политическо признание на етническо малцинство, едновременно с гарантиране на неговите права в националната държава, при това гарантиране от наддържавна институция. Но въпреки, че по същество това е акт на политическо признаване в днешния смисъл на думата и е гарантирано от Обществото на народите, нищо от замисленото не е реализирано. *Причините са следните*:

А/ Защото “малцинствата” се мислят като създаващи се от “прекрояването на границите. От *една страна*, за малцинството се мисли като обособена, различна и неравностойна група, чието право на различие трябва да се гарантира. От *друга страна*, като група заплашваща националното цяло, заплашваща цялостта на националната държава. Когато “тази” територия се оказва в границите на “друго” държавно обединение, “различните” хора според подписаните договори са изправени пред дилемата, или да станат поданици на съответната държава и да се превърнат в етническо малцинство, или да напуснат своите родни места и да се преселят в “своята” държава.

Б/ Въпреки потреса от световната война, а и поради него, “свещът” *не е готов* да измести вниманието си от гарантиране на нацио-

налните интереси, към гарантиране на равноправното съществуване на “различни” групи в рамките на всяка национална държава. Че “светът” не е готов за подобно развитие на нещата, се вижда от немошата, фактическата недействителност на Обществото на народите по отношение на гарантиране на подписаните договорености.

В договорите след Втората световна война *няма малцинства*, не защото са изчезнали, не защото проблемите не се забелязват. Вероятната причина е виждането, че наднационалната регулация е нереалистична поради наличието на два политически блока.

През 1949 година Генералната асамблея на ООН приема Резолюция 217 С /III/ със следното съдържание:

“Съдбата на малцинствата”

Генералната асамблея,

Като приема, че Обединените нации не могат да останат безразлични към съдбата на малцинствата,

Като приема, че е трудно да се възприеме общо решение по този комплексен и деликатен въпрос, който има специфични аспекти във всяка държава, в която възниква,

Като приема универсалия характер на Декларацията за човешките права,

Реши да не се ангажира със специална клауза във връзка за малцинствата в текста на Декларацията;

Едва през 1994 година Съветът на Европа приема “Рамково конвенция за защита на националните малцинства”. Присъединяването към нея е доброволно, приложението на “принципите, прокламирани в тази рамкова Конвенция”, става “чрез национално законодателство и подходяща правителствена политика” /Стандарт, 17.101997/, т.е. съобразно националната специфика. *Чрез националната специфика всяка държава определя и що е това “национално малцинство”, както и има ли национални малцинства.*

Независимо от всички трудности, които възникват при приложението на Рамковата конвенция, нейното приемане означава признаване на правото на съществуване на етническото различие, признаване на неговата равноценност – *политическо признаване.*

Без да изпадаме в крайни изводи, можем да отбележим, че във всички езици терминът “малцинство” се свързва с *неравноценност и неравнопоставеност.* Така политическото признаване на етническо малцинство на всекидневно равнище, *от една страна*, затваря етническото своеобразие отвън, превръщайки всеки, който е негов носител, в “член на малцинството”, а *от друга страна* – самото признато етническо своеобразие се превръща в негативно белязано поради негативния смисъл, вложен в термина “малцинство”

На въпроса: “Защо става така, че глоболизиращите тенденции в политиката и икономиката се съпътстват със затваряне и белязване на малцинствени групи, на етнически/национални различия, с акцентирание върху груповата собственост, а не върху индивидуалната специфика”?

Майя Грекова (1998) отговаря така:

1. няма как да прогледнем за индивидуалната специфика, преди да се срещнем с груповата особеност; а с груповата особеност се “срещаме”, когато опитът да наложим върху конкретен индивид груповата идентичност се окаже неуспешен: но значи, от една страна, трябва да имаме чувствителност за “отклонението”, а от друга – трябва да имаме общо поле, в което да взаимодействаме;

2. няма да сме отворени към индивидуалната специфика, ако не признаваме всяка една груповата идентичност като имаща право на съществуване в своето различие, като равноценна на всяка една от “нашите”.

Посочените отговори поставят на нашето внимание въпроси, които изискват задълбочен анализ по третираната проблематика.

ЛИТЕРАТУРА

- Апия, К. А., „Идентичност, автентичност, оцеляване: мултикултурните общества и социалното възпроизводство“. В: А. Гутман (съст.) Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване. „Критика и хуманизъм“, София.
- Грекова, М. 1998. „Векидневни представи за малцинството“. В: А. Кръстева (съст.) Общности и идентичности в България. „Петеркстон“, София.
- Договоръ за миръ/Traite de paix. 1919. София.
- Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване. 1999. А. Гутман (съст.) „критика и хуманизъм“, София.
- Рамкова конвенция за защита на националните малцинства. В: „Стандарт“, 17.10.1997.
- Сборник на международните актове и договори (Във връзка с изучаването на международното право). 1948. София.
- Шюц, А. 1999а. Равенството и смисловата структура на социалния свят“. В: А. Шюц, Чужденецът. Лик. София.
- Шюц, А. 1999б. „Чужденецът“. В: Шюц, Чужденицът. Лик. София.
- War and Peace Ait of the United Nations (From Casablanka to Tokio bay – January 1, 1943-September 1, 1945. 1948. World Pease Foundation, Boston.

Ivan Raičev Raičev

THE ROLE OF MINORITIES IN A GLOBALISED WORLD

Summary: In order to understand this complex issue, we should be able to answer several important questions. How is it possible that in the age of globalisation and open borders we continue to observe policies of isolationism and focus on national identity? Why does ethnic identity play such a major role in our modern world when it comes to developing relations on an individual level, yet the modern-day concept of “national identity” is seemingly being warped by ethnic minorities in search of recognition? In order to answer those questions, we will also have to examine the politically-created issue of “minorities”

Key words: globalisation, ethnic identity, national identity, ethnic minority

INTERETNIČKI ODNOSI U MAKEDONIJI – SLIKA PODELJENOG DRUŠTVA^{2*}

Rezime: U Makedoniji postoji visok stupanj etničke distance, što produbljuje dezintegraciju makedonskog društva. Ova analiza je rezultat velikog empirijskih istraživanja, iz 2013, koje je obuhvatilo 445 ispitanika i njihovih odgovora na pitanje o nekoliko aspekata svog života i života njihovih domaćinstava. Rezultati su mjereni i analizirani koristeći Bogardusovu skalu.

Makedonsko društvo karakterišu interakcije koje dominiraju etničkim i konfesionalnim kodom, temeljem etničkog lojalnosti. Ovo dovodi do nedostatka komunikacije između građana, što dovodi do polariteta društva. Etnički identifikacija je primarna nad građanskom identifikacijom. S jedne strane, to smanjuje socijalnu koheziju društva, sa stvaranjem pretpostavki za njegovu političku nestabilnost. S druge strane, blokiraju se aktivnosti potrebne za saradnju u svim drugim aspektima, opstruiraju izgradnju međusobnog kulturnog i ekonomskog matrice. Na osnovu istraživanja evidentno je da je relativno velika podjela u percepciji o oko simbola etničkih grupa jer je percepcija promenjena u zavisnosti od pripadnosti određenoj etničkoj grupi. S obzirom ovu činjenicu, jasno je da se Makedonija nalazi u veoma složenoj situaciji i treba da plati veliku pažnju u pronalaženju alternativa za poboljšanje etničkih odnosa svojih građana.

Ključne reči: etnička grupa, etničke zajednice, interetnički konflikt, Ohridski sporazum, simbolička interakcija.

UVOD

Makedonija je živela i još uvek živi u svetu različitosti, poštujući nasleđstvo prošlosti i života koegzistencije, tolerancije i međusobnog razumevanja. Ohridski sporazum direktno je povezao status etničkih grupa s njihovom brojnošću i samim tim postao garant prava onim “zajednicama koje imaju više od 20% stanovništva”, a to su bili samo Albanci. Ohridski sporazum nije uspeo unaprediti multikulturalni demokratski sistem, jer je promovisao samo jednu nacionalnu manjinu. Kod etničkih Makedonaca Ohridski sporazum je izazvao nezadovoljstvo smatrajući ga nepravednim činom, proizvodom nasilja albanske strane te rezultatom terorističke aktiv-

¹ vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com

^{2*} Rad saopšten na naučnoj konferenciji „Tradicija, modernizacija i identiteti VII: Odnos tradicije i modernizacije u oblikovanju identitarne kulture društvenih grupa u savremenosti“, održanoj 27. maja 2016. godine na Filozofskom fakultetu u Nišu, u organizaciji Cenra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu.

nosti, poduprtim od strane međunarodne zajednice, a usmjerene protiv makedonske države i interesa makedonske nacije (Stanković Pejnović, 2015: 38). Paradoksalno, ali Sporazum je težio razvoju građanske države kroz etnički definisane mere. Zato i nije čudno što albanska zajednica ima pozitivniji odnos prema Ohridskom sporazumu od makedonske zajednice.

Pojam kulture implicira na različite etnicitete unutar široke društvene perspektive. Albanci imaju veliku kulturnu prednost u odnosu na Makedonce, jer imaju samo jedan kulturni centar – Skopje, a Albanci imaju četiri – Tetovo, Prištinu, Tiranu i Skopje (Sarkanjac, 2005). Pojam multikulturalizma implicira na brojnosti kultura koje koegzistiraju u određenim društvenim sferama kao i da su u međusobnim odnosima između tih kultura. Prema takvom viđenju multikulturalizam je pokušaj regulacije odnosa između kultura (ili njihovih predstavnika) koji s jedne strane koegzistiraju (odnosno žive zajedno) i s druge se strane traže za sebe retka i vredna društvena dobra. Jedno od takvih traženja mogu se manifestovati kroz simbole čime se reflektuju odnosi jedne društvene grupe prema drugoj.

NEPOSTOJANJE SOCIJALNE KOHEZIJE I STABILNOSTI

Za svaku državu, posebno multikulturalnu, opasno je nepostojanje društvene kohezije i stabilnosti zemlje te nezadovoljstvo manjina, a još je opasnije dok je nezadovoljna većina. Većina etničkih Makedonaca u velikoj meri je zaposlena u industriji i javnom sektoru, pa njih i u velikoj meri pogađa ekonomska kriza, osećajući se u velikoj meri ekonomski nesigurnim.

Nezadovoljstvo ili pesimizam među nižom srednjom klasom mogu negativno utjecati na međuetničke relacije zato jer ta klasa instinktivno zahteva bolji status najčeće potiskujući ljude drugačijeg etničkog porijekla. Kako su neki ljudi podložni političkoj manipulaciji, društveni konflikti se vrlo lako pretvaraju u međuetničke konflikte.

Etnička distance između Makedonaca i Albanca je od izuzetnog značaja zbog toga, jer ima veliki uticaj na celokupni ekonomski, politički, kulturni i društveni razvoj zemlje. U Makedoniji je prisutan visok nivo etničke distance koja vodi dezintegraciji makedonskog društva.

Generalni zaključci istraživanja potvrđuju hipotezu u kojem se navodi da u Makedoniji postoji visok stupanj etničke distance, što dovodi do raspada makedonskog društva. Etnička distanca se mjeri i analizira koristeći Bogardusovu skalu, a podaci se prikupljaju putem ankete na osnovu zatvorenog upitnika. Terensko istraživanje se provodi u dvije regije, Pelagoniji i Ohridu.

Konflikti između etničkih grupa ili između država u kojima obitavaju predstavlja ozbiljan konflikt domaćoj i međunarodnoj sigurnosti. Takvi konflikti su su često brutalni i nasilni (Gurr, 1998), te etnicitet nalazi svoje mjesto u javnoj svesti (Horowitz, 1985). Moynihan (1993) tvrdi da interes etniciteta ne proizlazi iz racionalne analize, već iz očajnog traženja rešenja za akutni etnički konflikt koji počinje krajem Hladnog rata.

Postoji u političkoj teoriji nekoliko objašnjenja etno-političkih konflikata, koje ponekad zove "unutarnjikonflikti". Neki autori se fokusiraju

na sigurnosnu problematiku, u kojojoj strah i nepovjerenje između etničkih grupa proizvode vojni konflikt (Posen, 1993). Drugi naglašavaju ulogu “domaćeg faktora”, kao što je ekonomija, kapacitet države, nacionalizam ili nezrelost demokratskog procesa (Brown, 1993). Drugi smještaju bazu konflikta na isključivosti manjina od instrumenata moći (Lijphart, 1975).

Prema socio-psihološkom pristupu, lažna historija ili mit prelaze iz generaciju na generaciju, zato jer imaju značajnu ulogu u stvaranju etničkog identiteta. Potrebno je i spomenuti društveno-psihološki pristup koji ističu lažnu historiju ili mitove koji se prenose sa generacije na generaciju pa imaju značajnu ulogu u stvaranju etničkog identiteta (Horowitz, 1985). William Zartman (2008) sumarizira problem isključenja manjina da “nacionalni konflikti mogu biti svrstani u dve kategorije – diskriminacije ili zapuštanje, ili problem distribucije i problem identiteta”.

Prema Hansu-Joachimu Lauth (2003) postoje tri idealna oblika civilnog društva: steteški tip, ambivalentan i refleksivan tip. Više od dekade nakon potpisivanja Ohridskog sporazuma, vidljivo je postojanje ambivalentnog tipa civilnog društva. Očigledan je visok nivo konflikta između njegovih aktera, organiziranih oko postojećih socijetalnih konflikata (etničkih, religijskih) (Lauth, 2004: 43). Međusobno nadmetanje dovodi do intenziviranja socijetalnog konflikta mlade demokratije. Relacije između aktera okarakterisane su strukturama dominacije. Malo su izražene društvene vrednosti kao što su tolerancija i međusobno poštivanje. Ističu se partikularni interesi, a društveno predstavnštvo nije naglašeno, a demokratske unutarnje strukture jedva da i postoje.

Relacije između Makedonaca i Albanaca ostaju komplikovane i još uvek nerešene u mnogim aspektima. Implementacija Ohridskog sporazuma, umjesto da postigne denacionalizaciju društva, svake godine sve jače produbljuje razdor.

Makedonci još uvek vide Ohridski sporazum kao pretnju nacionalnoj izgradnji države i društva, dok Albanci ne vide u Sporazumu definitivno rešenje pomirenja, već samo prvi korak prema boljim uslovima života. Makedonska većina uporno nastoji izgraditi i održati superioran položaj iz 90tih. I danas su etnička pitanja nerešena i neka druga ne-etnička pitanje mogu lako postati nacionalistička (Rosulek, 2011).

Razlike između različitih etno-nacionalnih grupa su izričite i duboke, kao i razlike između različitih sfera civilnog društva i političkih partija između različitih političkih pozicija. Ohridski sporazum je vrsta natjecanja oko političke vlasti i pristupanja izvorima finansiranja koja se godinama samo intenzivira.

U Makedoniji, separatistički etno-teritorijalni zahtevi dobivaju svoj oblik preko Ohridskog sporazuma. Sporazum je težio podjeli vlasti, ali i proširenju grupnih i individualnih prava. Ipak, čak i sada, posle više od dekade od potpisivanja sporazuma, postoji još puno institucionalne praznine u decentralizacije vlasti, reformi nastavnih planova i programa u oblasti obrazovanja, te poboljšanju socijalnih usluga koje će doprineti društvenoj integraciji. Osim toga, u skladu sa principom jednakog predstavljanja prema Ohridskom sporazumu, procenat zaposlenih u javnim institucijama Albanaca ponegde i prelazi 25%, ali mnoge institucije još uvek ne ispunjavaju ovu odredbu.

Makedonsko društvo je multietničko, multinacionalno, multikulturalno. U takvim društvima rizik od etničkih sukoba posebno je visok ako vlada zanemari ili diskriminiše manjine. Unutrašnji odnosi između etničkih Makedonaca, Albanaca i drugih etničkih manjina su ostali najosetljivije pitanje koje utiče na stabilnost i bezbednost zemlje, kao i svoju perspektivu za integraciju u EU. Nakon potpisivanja Sporazuma, etničke tenzije su za neko vreme smanjene. Međutim, zakoni za upotrebu albanskog jezika, kao i zakon za korišćenje nacionalnih simbola su se pokazale kontroverzan.

U Makedoniji bilingvizam nije dovoljan za prevladavanje činjenice da je potpuna komunikacija moguća samo unutar nacionalne skupine. U Makedoniji se lako dokazuje velika važnost jezika kao oblikovanja i određenja identiteta, jer postoji velika razlika između kultura (Stanković Pejnović, 2014: 35).

PODELJENA REALNOST

Makedonsko društvo je društvo izrazitih ekonomskih problema, te su i vidljive njegove posledice kroz proširenje tzv frustracija jaz; drugi je zahtev za preraspodelom javnih sredstava i političke moći kroz ravnopravnu zastupljenost te decentralizaciju; treći je uloga političkih stranaka i lidera; a četvrta je percepcija međunacionalnih odnosa kroz strah, nepoverenje, i predrasuda.

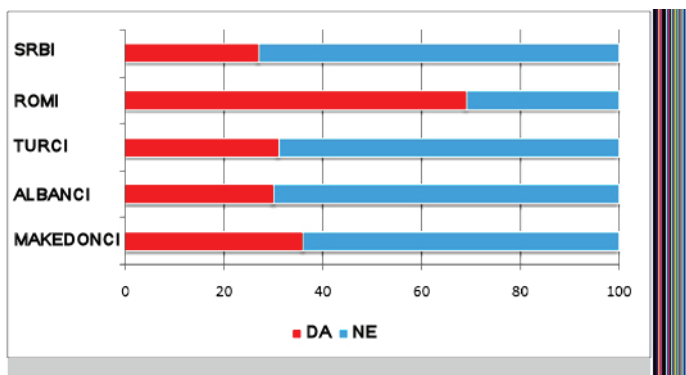
Više od polovine ljudi iz svih etničkih grupa su u teškom ekonomskom stanju. Romi su u najgorem položaju, zatim Turci, pa Makedonci i Albanci. Veliki broj ljudi svih etničkih grupa boje se nezaposlenosti, ekonomske nesigurnosti, nezadovoljni superspektivama koje im budućnost nudi, i boje se egzistencijalnih teškoća. Ako se sagledava kontekst međuetničkih odnosa, veoma je važno naglasiti situaciju etničkih Makedonaca. Vrlo je opasno kada su manjine nezadovoljne, ali je još opasnije kada je nezadovoljna većina. Razlozi za nezadovoljstvo su višestruki; gubitak privilegiranog statusa koji je izgubljen jer je većina ranije radila u državnom sektoru; reforme javnog sektora, gdje se veliki dio njih i rade (28% etničkih Makedonaca u odnosu na 11,5% etničkih Albanaca radi u javnom sektoru); percepcija 'pravične zastupljenosti "kao nula-sumgame"; globalna ekonomska kriza koja je pogodila velik deo kompanija gdje etnički Makedonci dominiraju (27% Makedonaca raditi u velikim kompanijama u odnosu na samo 13% etničkih Albanaca). U isto vreme, etnički Makedonci su u prosjeku bolje obrazovani nego pripadnici drugih etničkih zajednica (45% etničkih Makedonaca imaju četiri godine srednje obrazovanje, u odnosu na samo 29% etničkih Albanaca). Osim toga, gotovo polovina etničkih Makedonaca čeka se da će izgubiti posao u šest mjeseci nakon istraživanja (45%) ističu da nisu dobro plaćeni za posao koji rade (49% etničkih Makedonaca u odnosu na 30,5% etničkih Albanaca). Takav visok nivo nezadovoljstva većinske etničke grupe, bez obzira na relativno povoljan društveni položaj u smislu edukacije i vještina može lako dovesti do političke radikalizacije.

Kod etničkih Makedonaca Ohridski sporazum je izazvao nezadovoljstvo jer su ga od samog početka smatrali nepravедnim činom, proizvodom

nasilja albanske strane te rezultatom terorističke aktivnosti, poduprtim od strane međunarodne zajednice, a usmjerene protiv makedonske države i interesa makedonske nacije.

Postoji jasna veza između nacionalnosti i vere. Skoro svi etnički Makedonci u uzorku održati pravoslavne vere, dok su svi Albanci u uzorku pripadaju muslimanskoj veri. Među ostalim etničkim grupama većina određuje svoju veru kao muslimansku.

Grafikon 1: Odnos nacionalnosti i vere

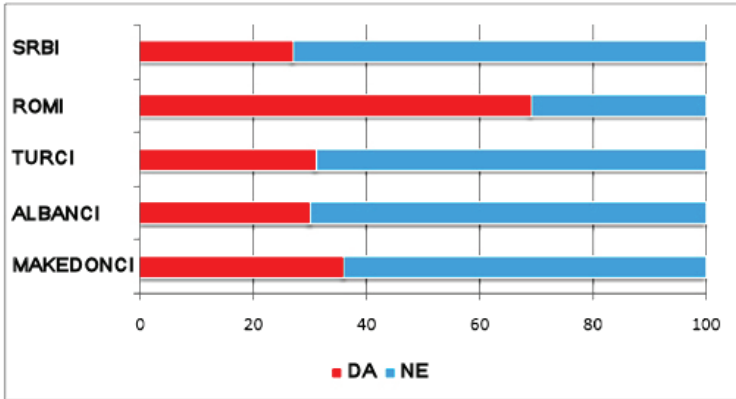

Frustracijski jaz

Etnički sukobi su verovatni u pluralnim društvima u kojima postoji raskorak između potreba ljudi i sposobnost države da zadovolji te potrebe kroz pružanje javnih usluga raznih vrsta. Izraziti su ekonomski i socijalni problemi, razlika prihoda i siromaštva, kao i niskih očekivanja ljudi, stvorili su ono što se može nazvati frustracije jaz, kao društvenog kao i psihološkog fenomen. Kod Roma je siromaštvo najizraženije, a ova etnička grupa ima najviši stepen ekonomske nesigurnosti, dok etnički Makedonci imaju najmanji nivo. S druge strane, Makedonci su najviše nezadovoljni, čak i najviše frustrirana grupa najviše oko pitanja kao što su bezbednost radnih mesta, prihoda i ličnih procena oko očekivanja o budućnosti (Laderchi, 2013).

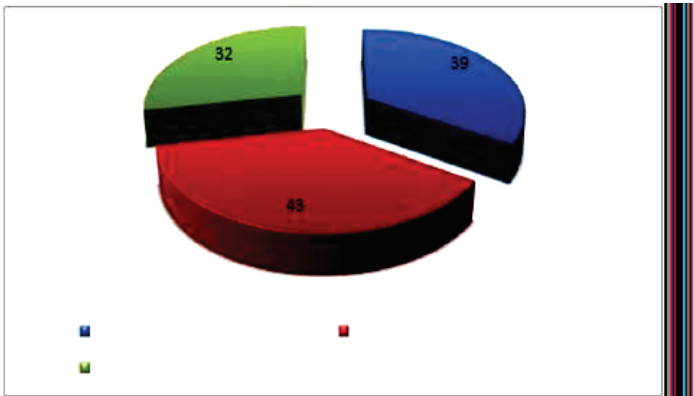
Makedonci mnogo više traže posao u odnosu na Albanace. Samo manje od polovine Makedonaca ispitanika smatra da postoji velika verovatnost da će izgubiti posao u poređenju sa više od jedne četvrtine Albanaca. Ovi podaci ukazuju da Makedonci doživljavaju veću ekonomsku nesigurnost za razliku od albanskog stanovništva. Štaviše, ova zaključak je takođe podržan od strane drugih nalaza iz ankete. Na primer, više od polovine ispitanika Roma (59%) smatra da je njihov život “pogoršan” tokom dvanaest meseci pre istraživanja, u poređenju sa jedne trećine (34%) etničkih Makedonaca i etničkih Turaka (takođe 34%), dok samo jedna petina (20%) Albanaca doživljava pogoršanje životnog situacije

Grafikon 2: Da li je vašoj etničkoj grupi otežano traženje posla?

To pokazuje da više od polovine ljudi iz svih etničkih grupa mogu samo da sastave kraj sa krajem sa teškoćama. Kao i u drugim dimenzijama ekonomske nesigurnosti Roma izdvaja kao u najgorem položaju, a zatim etničkih Turaka, Makedonaca i Albanaca respektivno.

Grafikon 3: Osećate li se ekonomski nesigurno?

Podela vlasti

Postoje mnogi primeri zemalja u kojima su društvene nejednakosti podeljeneugrožene manjine iz prednost ili dominantnih grupa. Izgradnja moderne nacionalne države na račun slabijih i manje srećnih društvenih grupa je uobičajena pojava (Gurr, 1998). Republika Makedonija nije izuzetak u opredeljuju za izgradnju svoje nacionalne države zasnovanom na strahu za opstanak. Politički model je realizovan kroz ustavne amandmanena osnovu podele vlasti i preraspodele javnih resursa i političke moći između Make-

donaca i Albanaca. Male manjine su takođe poboljšale svoj status, iako se i dalje žale na svoj status. Ključne odredbe Ohridskog sporazuma su: pravo na dvostrukom većinom (manjina veto); proporcionalni izborni model; decentralizacija; ravnopravna zastupljenost građana koji pripadaju svim zajednicama u državnim organima i drugim javnim institucijama na svim nivoima, kao i ustavne garancije oko konsocijacijske ili podele vlasti aranžmana. Pored toga, od 1991. godine zemljom je vladala koaliciona vlada sastavljena od obe etničke makedonske i albanske partije. Ipak javljaju se novi problemi koji se mogu sažeti pod shvatanje ravnopravne zastupljenosti.

Ravnopravne zastupljenosti je važan instrument političke i socijalne inkluzije manjina u društvu. Tokom poslednjih nekoliko godina došlo je do značajnog porasta jednake zastupljenosti u administraciji, vojsci, policiji i pravosuđu, iako je kvota još uvek nije dosegnuta. Prema najnovijim podacima o etničkom sastavu, 22% od predstavnika profesionalne vojske su Albanci, 2,3% su Turci, 1,3% su Romi i 2,4% su Srbi.³

Sporost angažovanja ljudi iz etničkih zajednica u administraciji je prisutna usled kombinacije različitih faktora; nedostatak dovoljno obrazovanih kandidata iz manjih manjinskih zajednica, nedostatak entuzijazma među vladajuće većine, ali i potreba da se smanji ukupni broj administrativnih radnika zbog ekonomske krize.

Trenutno, javna administracija zapošljava oko 120.000 ljudi, što je veliki broj u odnosu na susedne zemlje.⁴ Tempo zapošljavanja po principu ravnopravna zastupljenost u javnoj upravi je ubrzan, ali to je izazvalo nove probleme.

Najteže pitanje je “partokratija” državne uprave. Prema izjavi jednog člana Evropskog suda za Revizore, neuspeh evropskih projekata za institucionalno jačanje je posledica, između ostalog stvari, u “nestabilne administracije”, odnosno stranaka promene u upravi nakon svakih izbora (*Dnevnik*, 8 October, 2009).

Ipak, politika ravnopravne zastupljenosti, decentralizacije, manjinskog veta, i podele vlasti koalicione vlada su svi imali pozitivne efekte na percepcijuispitanici u vezi međuetničke tenzije, koje su ocenjene kao manje opasan negotenzije između bogatih i siromašnih, a tenzije između menadžera i radnika (*Dnevnik*, 10 October, 2009).

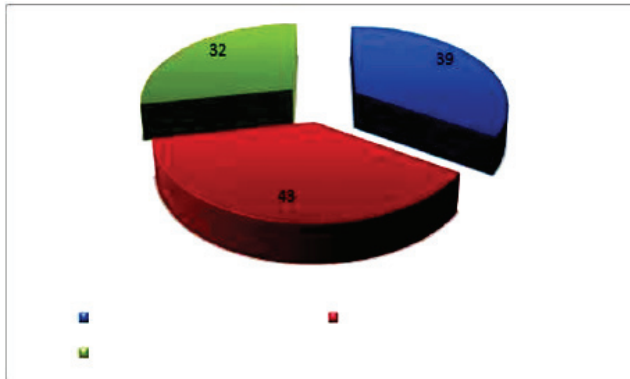
U makedonskom društvu su izražene tenzije što pokazuje i istraživanje, ali više klasno (između poslodavaca i radnika), a manje među etničkim zajednicama. Male manjine (Turci, Romi) su uglavnom pod uticajem tenzija između bogatih i siromašnih, uglavnom zbog nepovoljnog socio-ekonomske situacije. Najviše Romi naglašavaju da osećaju tenzije u društvu, 48% njih izražava da su izraženi odnosi između bogatih i siromašnih sa “puno napetosti”; samo manje od polovine Makedonaca (44%), a samo petina Albanaca podržava ovaj stav.

Ukupno, od svih učesnika anketa, najviše njih ipak naglašava socijalni problem i jaz između radnika i poslodavaca te bogatih i siromašnih, a manje između etničkih zajednica.

3 Western Balkans Environmental Programme FINAL REPORT, 2007–2010, http://www.westernbalkansenvironment.net/documents/final_report_2007-2010.pdf, 59

4 Bugarska, sa populacijom od osam miliona zapošljava 140.000 ljudi u njenoj upravi.

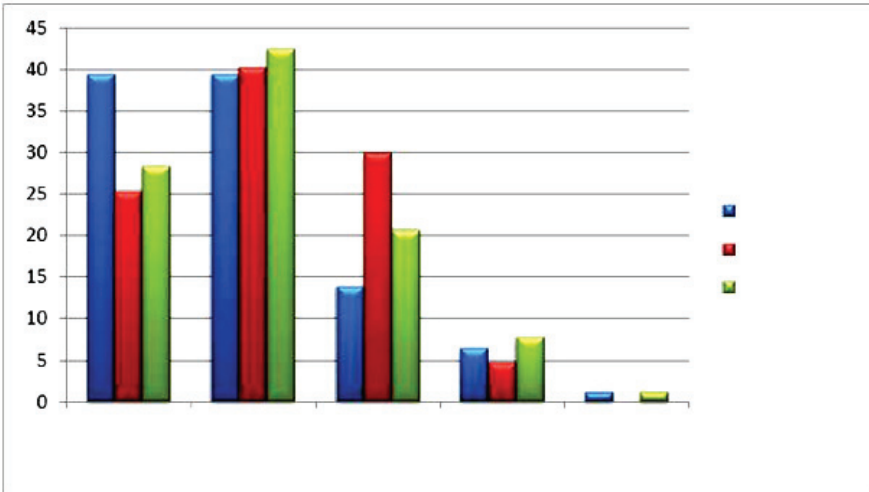
Grafikon 4: Uzroci tenzija u društvu

39% između bogatih i siromašnih
32% između etničkih grupa
43% između poslodavaca i radnika

Albanci i druge manjinske etničke grupe pokazuju više optimizma u vezi odnosa između etničkih grupa nego Makedonci. Skoro dve petine druge grupe smatraju da postoji dosta tenzija između etničkih grupa, u poređenju sa samo četvrtinu Albanaca. Objašnjenje može naći u implementacija principa pravične zastupljenosti, manjinski veto, decentralizacija, podela vlasti i druga prava manjina. S druge strane, čini se da Makedonci još uvek gledaju na ta prava kao “nultog zbira-igre”. Međutim, činjenica da samo veoma mali broj ispitanika je opisao međuetničke odnose kao “prilično prijateljski” ili “veoma prijateljski” je izvor zabrinutosti.

Grafikon 5: Kvalitet odnosa između etničkih grupa

Makedonci
 Albanci
 Ostali

Velike tenzije
 Neke tenzije
 Bez tenzija
 Skoro prijateljski
 Veoma prijateljski

Prema podacima UNDPa, “velike tenzije” su prisutne kod različitih etničkih grupa u regionu Skoplja (Bartlett, 2010).

Ovo je verovatno rezultat nekoliko faktora: visoka naseljenost stanovništva, odnos između Makedonaca koji su većina i Albanci koji su u manjini, kao i činjenica da je ovaj region je najbogatiji i borba oko raspodjele socijalnih resursa je najžešća. Pored toga, prema nalazima prethodnog istraživanja u Skoplju je velik broj ugroženih osoba (23% i 21% ljudi ispunjavaju 3-5 od kriterijuma ugroženosti)”⁵

Podaci pokazuju pozitivan trend smanjenja tenzije između etničkih zajednica u zemlji. Etnički Albanci i druge manjine su zadovoljni sa socijalnim i političkim promenama od 2001. godine više od Makedonca. Međutim, ako je generalno socio-ekonomska situacija stanovništva ne napreduje, socijalne tenzije mogu postati temelj etničkih tenzija, pa čak i etničkih sukoba. Etnički Makedonci i dalje pokazuju visok stupanj nezadovoljstva. Prema izjavi predsednika udruženja radnika iz propalih firmi, vidljivo je da su Makedonci iritirani činjenicom da su novi državni službenici zaposleni u državnoj upravi prema principu jednake zastupljenosti. “Ja nisam protiv tog principa, ali zašto je niko nije zabrinut zbog radnika iz propalih firmi? Ispostavilo se da su samo Makedonci nemaju prava u ovoj zemlji” (Dnevnik, 21. 10. 2011).

Političke partije i njihovi lideri

Najozbiljniji kritika konsocijacijskog aranžmana, kao što je Ohridski sporazum, temelji se na činjenici da podele u društvu postaje institucionalizovane, a da je politički proces sveden na sporazume između političkih elita (Bieber, 2008). Šta ako imaju tajni plan, suprotno javnom izjašnjanju?

Podaci iz ankete potvrđuju da je model favorizuje etničkog glasanja, kao oko polovine (51%) ispitanika kažu da neće glasati za političku kandidata iz druge stranke, dok su samo dve petine (40%) odgovor da bi. Makedonci iz Pelagonije, urbani muškarci, mladi ljudi između 25-34 godina visokog obrazovanja i dobrog životnog standarda, su spremni da glasaju za kandidata iz druge etničke zajednice od ostalih iz iste grupe (vidi slike 8 i 9). Pripadnici malih manjina (Turci, Romi, Vlasi i Srbi) pokazuju veću spremnost da se premosti etničke linije, kao što bi tri četvrtine ispitanika iz ovih manjina glasaju za kandidata iz druge etničke zajednice. To je razumljivo, jer oni moraju da naprave koaliciju sa većim strankama ukoliko žele da igraju ulogu u političkom sistemu. Podaci koji se odnose na ponašanje birača na lokalnim izborima su slični onim za parlamentarne izbore.

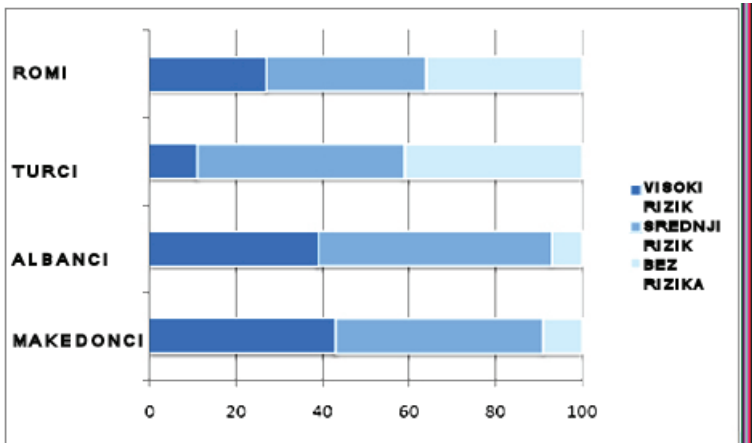
Činjenica da većina Makedonci i Albanci neće glasati za kandidata iz druge etničke grupe nije samo stvar predrasuda i etnocentrizma, već i negativne uloge partijskih lidera u političkom procesu. Rasprava između suprotstavljenih elita su najčešći tip unutarnjeg sukoba koji su pokrenule elite (Brown, 1993).

⁵ Western Balkans Environmental Programme FINAL REPORT, 2007–2010, http://www.westernbalkansenvironment.net/documents/final_report_2007-2010.pdf, 40

Ovo potvrđuje i iskustvo da su partije u opoziciji mnogo radikalnije od kada su na vlasti. Njihovi politički lideri često koriste nacionalističku retoriku u cilju privlačenja glasova. U percepciji ispitanika u anketi, političke partije imaju posebno negativnu ulogu u međuetničkim odnosima. U poređenju sa prethodnim istraživanjima, ovaj trend negativne percepcije raste.

U 2008. godini, 44% ispitanika smatra da političari na svim državnim nivoima pogoršalo međunacionalne odnose, dok je u 2009. godini ovaj odnos porastao na 71%. Nasuprot tome, na lokalnom nivou samo 51% ispitanika smatra da domaći političari pogoršalo međunacionalne odnose. U poređenju sa drugim faktorima kao što su mediji, škola, porodica i lokalni gradonačelnik, najgora procena je rezervisana za efekat političkih stranaka na međuetničke odnose. Makedonci su mnogo kritičniji u svojim procenama na nacionalnom i lokalnom nivou. Takođe, veoma kritični su oni između 45-64 godina, sa visokim obrazovanjem i stabilnim poslom i srednjim primanjima čije domaćinstvo mogu lakše da sastave kraj s krajem i sa prihvatljivim standardima ostavljanja.

Grafikon 6: Kako političari na nacionalnom nivou utiču na interetničke odnose?

Bez efekta

Pogoršanje

Popravljanje

Ako trend percepcije političke partije kao faktora koji pogoršava međuetničke odnose nastavlja da raste, onda trend ka većoj toleranciji može da počne da se kreće u suprotnom smeru, tako da čak i manje ljudi koji bi glasali za kandidata druge etničke partije. U takvim okolnostima, veću umerenost u političkoj retorici nacionalnih političara može povećati poverenje etničkih grupa. Lideri stranaka su odgovorni za to, jer je njihova uloga je izuzetno uticajan u situaciji u kojoj demokratska konsolidacija i dalje krhka. Jer, 53% Makedonaca i 48% Albanaca je mišljenja da su političke

partije najjači faktor negativnog uticaja na etničke partije, masovne medije i vladu (Teleski, Dajmanovski, Markovik i Božinovski, 2006).

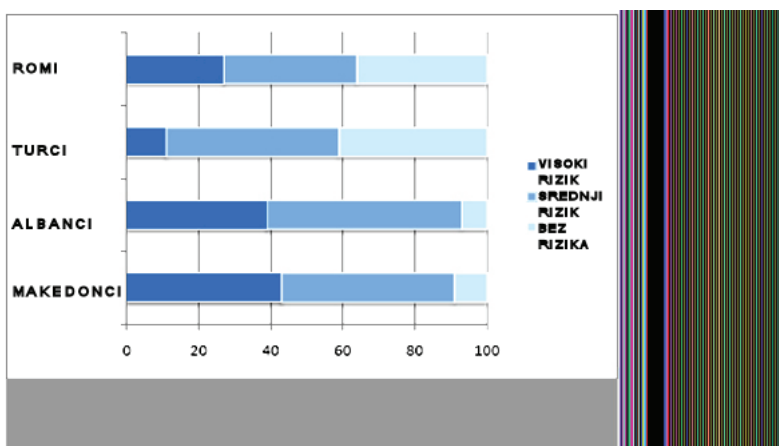
Mali broj ispitanika je dao svoje mišljenje o socijalnim uslugama. Slično vrlo malo je poslao pismo o pitanjima koja ih se tiču, ili prisustvovao sastanku svog opštinskog veća. Čini se da mali broj ljudi angažuju u institucijama lokalne samouprave, nevladinih organizacija, sindikata i udruženja stanara, a to smanjuje šanse da ljudi mogu da zadovolje u tim institucijama i društvenim situacijama i izgradnju efikasne saradnje preko etničkih lines. Nizak nivo poverenja da ljudi imaju u političare, kao i rasprostranjeno mišljenje da su političari, naročito na nacionalnom nivou, imaju tendenciju da se pogoršava međunacionalne odnose, verovatno jedan od glavnih razloga što većina ljudi nisu voljni da glasaju za kandidata iz druge etničke zajednice.

Nezadovoljstvo interetničkim odnosima

Većina ispitanika (58%) ne vidi promenu u stanju međuetničkih odnosa u zemlji tokom 12 meseci pre istraživanja, dok oko četvrtina (26%) mislili da su pogoršali, a deseti deo (11%) da su poboljšani. Ukoliko se uzme u obzir region, više od trećine ispitanika iz Skopskog regiona, gde prevladavaju Makedonci, smatraju da su međuetnički odnosi pogoršali (39%).

Makedonci, više od četvrtine, u odnosu na petinu Albanaca ili pripadnici drugih etničkih grupe, veruju da su se međuetnički odnosi pogoršali u poslednjih 12 meseci.

Grafikon 7: Jesu li se etnički odnosu pogoršali u proteklih godinu dana?

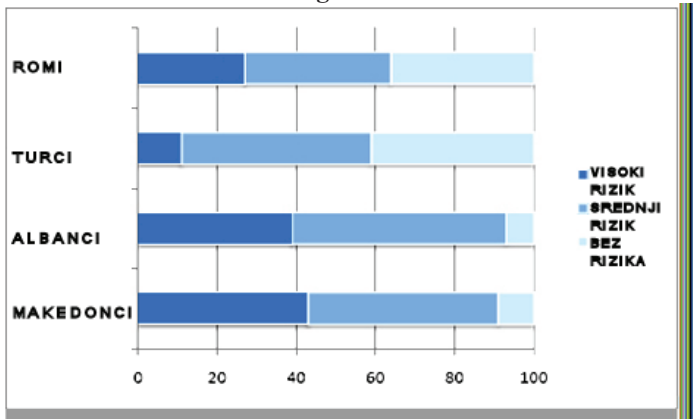

Ko su oni Makedonci koji veruju da etničkih odnosa u zemlji pogoršala prethodnih 12 meseci? S obzirom na obrazovni nivo, ispitanici sa srednjom stručnom spremom najčešće smatraju da su međuetnički odnosi pogoršali. U pogledu starosti, mlađi i stariji ljudi, misle na isti način, kao i oni sa srednjim prihodima te pripadnicisiromašnog dela populacije. Na pitanje

kako ocjenjuju stanje u narednih 12 meseci, polovina ispitanika odgovara da neće biti promene, dok gotovo četvrtina (23%) smatra da će međunacionalni odnosi se pogoršati i samo 15% smatra da će doći do poboljšanje.

Makedonci ne vide poboljšanje interetničkih odnosa u narednom period, čak što više smatrajuda će se situacija pogoršati u narednih 12 meseci (33%). Više od četvrtine Makedonaca smatra da bi etnički odnosi pogoršati tokom dvanaest meseci nakon istraživanja, u poređenju sa samo jedan od ukupno šest Albanaca i pripadnika drugih etničkih grupa. Među Makedonaca koji smatraju da će pogoršati međuetnički odnosi, većina je ponovo ljudi sa srednjom stručnom spremom, sa stabilnim prihodima.

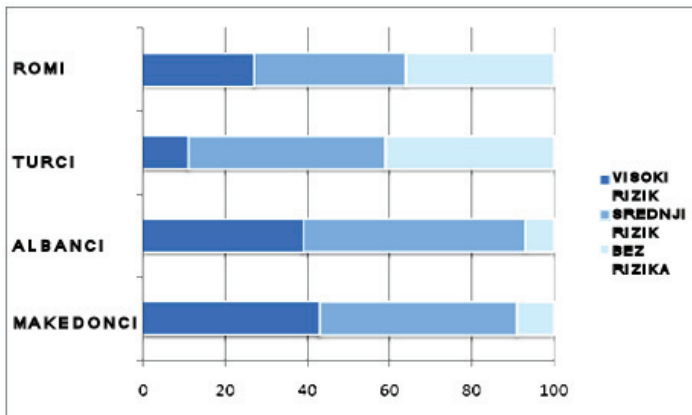
Grafikon 8: Kakva su vaša očekivanja u vezi promene interetničkih odnosa u toku godine dana?

Poboljšana
Pogoršana

Na pitanje kako proceniti rizik od nasilnog etničkog konflikta više od dvije petine etničkih Makedonaca smatra da postoji visok rizik od nasilnog etničkog konflikta. Slično razmišljaju i Albanci, dok su među Romima i Turaka relativno malo imaju ovakav pogled.

Grafikon 9: Kakva je vaša percepcija rizika oko nasilnog etničkog konflikta?

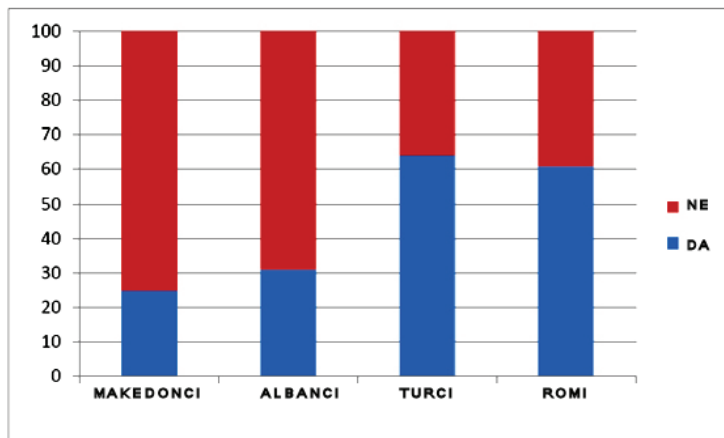
Skoro polovina ispitanika (48%) u Skoplju smatraju da je rizik od nasilnog etničkog konflikta visoka, za razliku od anketiranih u jugozapadnoj regiji (9%). Dve petine urbane populacije (40%) smatra da postoji visok rizik od etničkog konflikta u odnosu na manje od jedne trećine seoskog stanovništva (30%). Više muškaraca nego žena smatra da postoji visok rizik (37% u odnosu na 34%), starosti između 35-44 godine, i oni sa mesečnim primanjima između 12.000 i 21.000 denara, i oni čije porodice teško sačinjavljaju kraj s krajem procenjuju da je rizik od nasilnog etničkog konflikta velik.

Prelaženje etničkih mostova

Neki društveni odnosi prolaze kroz etničke podele; prijateljski i profesionalni kontakti, sudjelovanje u građanskim i nevladinim organizacijama, kao i članstvo u sindikatima. Mnogi ljudi imaju prijatelje iz drugih nacionalnosti, idu u restorane ili kafića u vlasništvu ljudi iz drugih nacionalnosti i imaju poslovne kontakte sa pripadnicima drugih etničkih grupa.

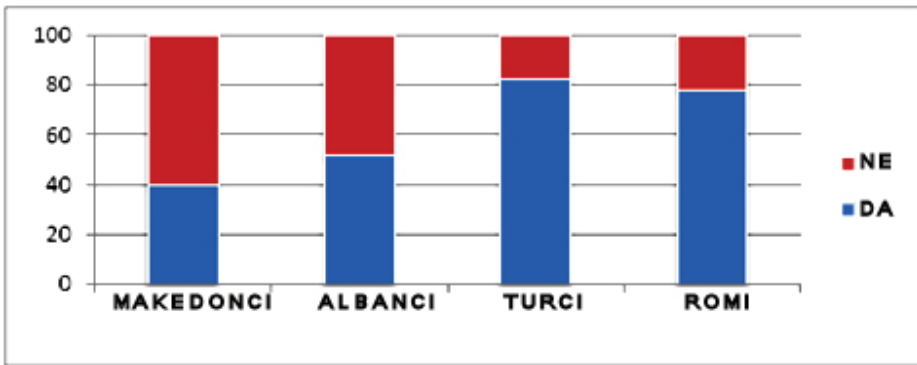
Većina ispitanika koji su odgovorili da imaju prijatelje iz drugih etničkih zajednica, naročito ispitanici iz jugo-zapadnom regionu, urbanih područja, ljudi visokog obrazovanja, u dobi od 18-24 i 55-64. To su ljudi koji sa dobro plaćenim poslom i koji imaju visok životni standard, sa prihodom između 21,001-30,000 denari. Skoro tri četvrtine (71%) ljudi posećuje radnji koje su u vlasništvu ljudi iz druge etničke grupe .

Grafikon 10: Odlazite li u prodavnice koji su u vlasništvu članova druge etničke grupe

Oko polovine ispitanika često idu u prodavnice ili kafiće u vlasništvu ljudi iz različitih etničkih grupa. Većina onih koji to ne rade su Makedonci koji žive u ruralnim područjima, su starije žene (57%) sa osnovnom školom i sa prihodom do 6.000 denara, čija domaćinstva jedva sačinjavljaju kraj sa krajem, “ ošeg standarda, oronulog stanovanja” (61%) i potiču iz istočnog ili jugoistočnog regiona.

Grafikon 11: Odlazite li u restorane čiji je vlasnik druge etničke zajednice

Najproblematičniji situacija je relativni nedostatak poslovnih odnosa između pripadnika različitih etničkih grupa. Preko dve trećine (68%) ispitanika nemaju poslovne odnose sa osobama iz druge etničke grupe. U proseku, ljudi albanske nacionalnosti imaju veće šanse da trguju sa pripadnicima različitih etničkih grupa osim onih iz makedonske nacionalnosti

Nije iznenađujuće da ne postoje značajne mogućnosti za poslovne odnose u regionima koji su više etnički homogena. Na primer, u istočnoj regiji, gde je većinsko makedonsko stanovništvo samo 15% ima poslovne odnose sa pripadnicima drugih etničkih grupa. U područjima gde je većinsko albansko stanovništvo, skoro jedna trećina (32%) ima poslovne odnose sa pripadnicima drugih etničkih grupa. Na jugozapadu, gde je stanovništvo etnički mešovito, skoro polovina ispitanika (48%) imaju poslovne odnose sa ljudima iz druge etničke grupe.

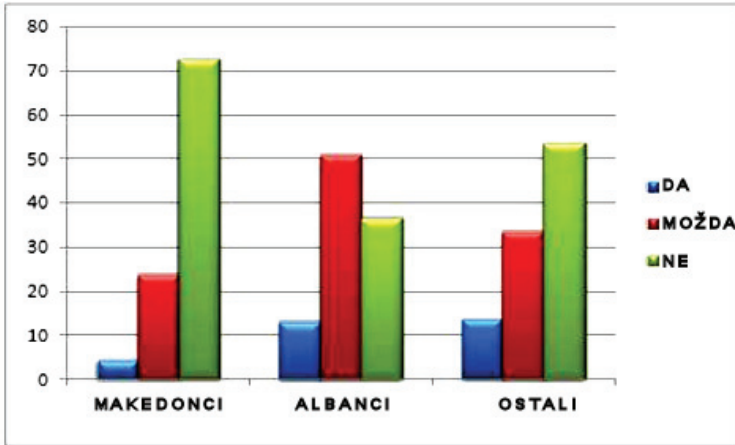
Poslovni kontakti ljudi sa drugim etničkim zajednicama se sastoji uglavnom od ljudi iz gradskih centara, mlađih ljudi; najviše pripadnika pripadnika turske nacionalnosti; sa visokim obrazovanjem i prihodima; koji imaju dobro plaćen posao i koji smatraju da imaju dobar životni standard. Ukratko, podaci pokazuju da je rod, etničku pripadnost, zapošljavanje, obrazovanje, životni standard i mesto stanovanja utiču na percepciju međunacionalnih odnosa. Ljudi sa visokim obrazovanjem, sa dobro plaćenim poslovima, sa boljim primanjima, sa boljim standardom su tolerantniji. Razumljivo je da su to uglavnom ljudi iz urbanih područja, jer ruralno makedonsko društvo je i dalje tradicionalno društvo. Najveći izvor zabrinutosti je da međuetnički poslovni odnosi nisu dobro razvijeni, a oni se uglavnom nalaze u jugozapadnom regionu, gde postoji mešoviti etnički sastav stanovništva.

Etničke predrasude

Etnička predrasuda je antipatija na osnovu uverenja kulturne superiornosti jedne grupe nad drugom. Više od polovine ljudi (55%) ne bi poslao svoju decu u školu u kojoj jedna etnička grupa je u većini. Više Makedonaca od Albanaca, Turaka, Roma, Srba podržavaju ovaj stav. Spoređujući te rezultate sa prošlogodišnjim istraživanjem UNDPa iz 2012, vidljivo je blago povećanje spremnosti za slanje dece u školu gde je druga grupa u

većini. U to vreme, više od dve trećine (69%) etničkih Makedonaca ne želi slati svoju djecu u školu u kojoj jedna etnička grupa je u većini.

Grafikon 12: Da li bi poslali dete u školu u kojoj je većina druge nacionalnosti?

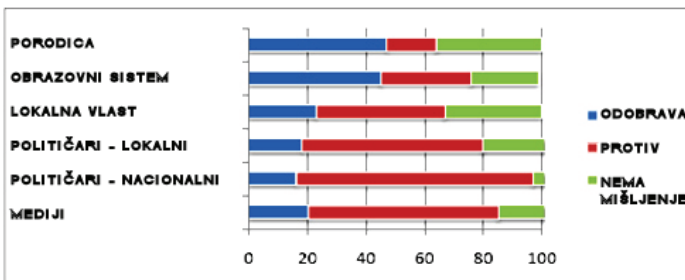

Regije gde više od polovine ispitanika je izjavilo da ne bi poslali njihova deca u školu u kojoj su deca iz druge nacionalnosti u većini su oni u kojima Makedonci dominiraju: Vardar, Istok, Jugoistočna, Pelagonija i Skopski region. Slične stavove imaju većinom žene, starosti između 35 i 44, kao i one iznad 63 godina, oni sa nižim stepenom obrazovanja i niskim primanjima (do 6.000 i 6,000-12,000 denari). S druge strane, ispitanici koji će poslati decu u školu u kojoj je većina učenika druge etničke grupe su uglavnom na jugoistoku sa mešovitim etničkim sastavom, visokog su obrazovanja, boljih prihoda i većeg standarda.

Efekt na institucije s obzirom na etničke relacije

Velikog broja ljudi smatra porodicu i obrazovni sistem društvenim institucijama koje su odgovorne za poboljšanje međuetničkih odnosa. Političari na nacionalnom nivou se smatraju odgovornim za pogoršanje međuetnički odnosi od velikog broja ljudi, kao što su političari na lokalnom nivou i mediji po malo niže proporcije.

Grafikon 13: Činioci međuetničkih odnosa

Poboljšava
Pogoršava
Nema uticaja

Među etničkim Albancima i manjim manjina, obrazovanje vidi kao veći pozitivan uticaj na međuetničke odnose nego što je to slučaj među etničkim Makedoncima: skoro polovina (47%) od etničkih Albanaca smatra da je obrazovanje poboljšava međuetnički odnosi, a samo nešto više od jedne trećine (36%) od manjih manjina, i samo manje od jedne trećine (32%) od Makedonaca drži isti stav.

Postoji više pozitivne stavove o porodici među svim etničkim grupama, sa preko jedan polovina Albanaca vide da je porodica faktor u poboljšanje međuetničkih odnosi, i slično među manjim manjina (53%), dok među etničke Makedonci nešto više od dve petine (44%) smatra da je porodica poboljšava međuetnički veze.

Profesionalna udruženja, sindikalne organizacije, razne nevladine organizacije i dobrovoljnih inicijativa i aktivnosti doprinose malo promovisanju socijalnog kontakti ljudi iz različitih etničkih zajednica. Društveni kapital je slab u Republici Makedonija i ima parohijski politička kultura. Većina ispitanika (95%) ne učestvuju u društvenim grupama kao što su podstanari ili borave udruženja, nevladinih organizacija, dobrovoljnih organizacija, poslovnih udruženja ili sindikata. Ovo stvara nizak nivo poverenja u vladinim institucijama, medijima i političarima. Ispostavilo se da je porodica, pre svega, sklonište i glavno mesto društvenih kontakata.

Suočavanje sa diskriminacijom

Diskriminacija, ekonomska, politička ili kulturna, se smatra jednim od osnovnih razloga za etnički konflikt. To uključuje sve vrste isključenja, ograničenja ili odbijanje jednakih prava za sve. Neki teži oblici institucionalizovane političke i kulturne diskriminacije su znatno smanjeni kroz paralelno obrazovanja na makedonskom jeziku i na jezicima manjih zajednica. Drugi pozitivni pomaci je upotreba albanskog kao službenog jezika u državi, i upotrebi jezika drugih manjina kao službenih jezika uporedo sa makedonskim u zajednicama u kojima manjinske etničke grupe čine više od 20% stanovništva. Jednako tako razvoj kulture, novinarstva i objavljivanje na jezicima manjina, kao i proširenje političkih prava manjih zajednica, pokazuju slične pozitivne efekte. Većina ljudi (90%) smatra da nisu diskriminisani zbog njihove nacionalnosti i religije okozapošljavanje, napredovanje u karijeri, prilikom podnošenja zahteva u obrazovnim institucijama te prilikom korišćenja socijalnih usluga ili socijalno osiguranje. Romi se suočavaju sa najvećim stepenom diskriminacije, kao rezultatom verske pripadnosti ili nacionalnosti prilikom zapošljavanja, napredovanja u karijeri, obrazovanju ili korišćenjem socijalnih usluga

POLITIČKA NESTABILNOST – INTEREETNIČKI ODNOSI

Etnička distanca je mnogo više izražena kod makedonskog stanovništva nego kod na albanskog, što je očito iz pitanja “Hoće li prihvatiti da ima bliske porodične veze / odnose sa članom iz druge nacionalnosti”. 81% od makedonskog stanovništva anketiranih potpuno slaže ili ne slaže sa izjavom, a taj procenat među albanskim stanovništvom je 57%. Ovaj rezultat je izuzetno zabrinjavajuće s obzirom na činjenicu da je etnička pripadnost podudara sa vjerskim uvjerenjima, a da je etnička distanca sada postaje verske distance, odnosno to predstavlja stalnu udaljenost između pravoslavne i muslimanskog stanovništva u Republici Makedoniji. U tom kontekstu, postoji velika potreba za sve institucije da se stvori bolji ambijent, tako da ove razlike mogu prevazići. Da počnu sa makedonskog stanovništva treba da ima bolje razumevanje albanske kulture. Što se tiče drugih socio-demografskih faktora, analiza pokazuje da je rod građana (muškaraca naspram žena) ili bračnom odnosu ne igraju nikakvu značajnu ulogu u etničke distance, sa jednim izuzetkom koji je vredan pomena.

Viđenje međuetničkih sukoba na integraciji makedonskog društva u odnosu sela na grad, odgovori prikazuju značajne razlike između građana i njihovog okruženja. Ljudi sa sela pokazuju veći stepen etničke distance. Što se tiče životnog standarda, ljudi sa nižim mesečnim primanjima, kao i oni bez mesečnim primanjima obično izražavaju etničku distancu, dok su oni sa većim mesečnim prihodom pokazuju veći stepen tolerancije, ali i dalje pokazuju određeni stepen etničke distance.

Analizom etničke distance gledano iz perspektive stepena obrazovanja, može se zaključiti da su ljudi niskog formalnog obrazovanja dali veći procenat negativnih odgovora u odnosu na one sa višim stepenom obrazovanja, i pokazuju veći stepen etničke distance. Starosna grupa, očigledno, utiče na stavove ljudi anketiranih u pogledu njihove etničke distance. Naime, stariji imaju veću etničku distancu, koju pokazuje 40% stanovništva starosti 60 i iznad, sa izjavom da se ne slažu da njihovi srodnici imaju bilo kakvu relaciju sa članovima iz različitih nacionalnosti u zemlji. Odgovori na pitanje “da li da imaju blisku porodičnu vezu sa članom druge nacionalnosti” u ovoj istoj starosnoj grupi je čak i veći od 92%.

SIMBOLIČKI INTERAKCIONIZAM

Multikulturalna društva imaju izgrađen osećaj simboličke komunikacije, kao i odnos sa sopstvenim, kao i ostalih etničkih grupa mogu se steći samo kroz dekonstrukciju značenja koje su dodeljene sami, ali sa drugim etničkim grupama kao dobro (Semprini, 1999). Simbolički interakcionizam insistira na subjektivne percepcije da su pojedinci koji ulaze u upotrebu interakcije (kroz značenja se dodeljuju simbola koje koriste kao etničke grupe za samo-identifikacija), pokušava da izgradi zajednički sistem znanja simbola koji se koriste u javni prostor.

Simbolički interakcionizam pomaže razumevanju analizi značenja koja se kao kolektivi dodeljuju kolektivnim simbolima, kao što su nacio-

nalni amblem i zastave, a samim tim su i značajni za analizu multikulturalizma.

Budući da se etničke zajednice kao kolektiva identifikuju sa određenim simbolima kolektiva kao što su zastave, grbovi itd, odnos prema simbolima određene etničke zajednice mogu da kažu mnogo o odnosu prema datoj etničkoj zajednici. Simboli kolektiva nemaju samo značenje predstavnika dijela stvarnosti (u ovom slučaju, etnička zajednica koja identifikuje sa njima), naprotiv, oni su mnogo više od toga. Ono što je važnije i što se želi istaći je značaj da simboli datog kolektiva koji se prenosi na odnos pripadnika drugih etničkih grupa prema tim simbolima.

Emocija su uzrokuju simboli žutog lava, dvoglavog orla i osmokrakog sunca su patriotizam, ponos, rezignacija, užas i strah. Simboli sami imaju istorijsko utemeljenje u simbolizaciji etniciteta koji žive u Makedoniji.

Žuti lav sa krunom na crvenom štitu, pod kojima na traci piše Makedonija, jedan je od najstarijih simbola u Makedoniji. Po prvi put se pojavljuje u 1340. godine, u heraldici iz Fojnice, tako da kasnije nastavlja sa se koristi u periodu između 15. i 18. veka, kako bi se preuzeo VMRO (Matkovski, 1990; Jonovski, 2009).

Crni dvoglavi orao na crvenoj osnovi je zvanična zastava Republike Albanije i zastava svih Albanaca bez obzira na mjesto prebivališta. To je zastava koja je koristila George Kastiot (Skenderbeg) u borbi protiv Turaka (Murgescu, 2007).

Nacionalna zastava Republike Makedonije, žute stilizovani sunce na crvenoj osnovi, čiji je autor Miroslav Grčev, usvojen od strane Skupštine za državne zastave Republike Makedonije 5. oktobra 1995 (Grcev, 2011).

Na Albance ovaj simbol izaziva samo pozitivne emocije i najčešće je vezan za ponos i patriotizma, dok je na Makedonce, ovaj simbol predstavlja ostavku na najveći broj ispitanika ili negativnih emocija, što je kao strah ispitanika, a još više užasa na većini ispitanika.

Kada je u pitanju državne zastave na Republika Makedonija (osam - zrak sunca), može se reći da za razliku od lava, ovo izaziva pozitivne emocije kod Makedonaca, kao i kod Albanaca. Na ovaj način, može se reći da za makedonske ispitanike, državna zastava je pozitivan osećaj, bez izuzetka, dok je za albanske ispitanike, državna zastava mešovita, ali dominantno pozitivna osećanja. Naime, za većinu makedonskih ispitanika ovaj simbol izaziva osećaj patriotizma, a manje ispitanika je odgovorio da je to simbol izaziva osećanje ponosa. Treba primetiti, da značajan deo albanskih ispitanika je odgovorio da se osećaju rezignaciju prema državnoj zastavi Republike Makedonije, dok je manjina albanskih ispitanika odgovora da im ova zastava izaziva užas.

Rezultati ukazuju na etničke podele u odnosu prema nacionalnim simbolima svoje i drugih etničkih grupa. U ovom slučaju, čini se da ispitanike povezuju osećaj patriotizma u simbolima nacionalnosti, dok oni povezuju ponos kao osećaj na simbola u zemlji. Istovremeno, dok imaju osećaj patriotizma za simbola vlastite etničke grupe, oni imaju osećaj užasa i straha prema simbolima drugih etničkih grupa. Ako analiziramo negativne emocije koje su uzrokovane nacionalnim simbolima drugih etničkih grupa, videćemo da su Albanci koji su odgovarali na pitanja ne osećaju

strah, samo užasnuti na simbole Makedonaca, i iako je osećaj užasa na etničkoj simbol Albanaca je takođe dominantan u Makedonaca, jedan deo njih pokazuju strah od istog. Međutim, iz odgovora ispitanika vidljiva je ozbiljnu etničku podelu makedonskog društva. Simbol koji je prihvaćen od obe etničke grupe (iako postoje razlike u stepenu prihvatanja) je nacionalna zastava Republike Makedonije. Potvrde tih odnosa su korelacije između prihvatanja određenih simbola etničkih zajednica u Makedoniji. Dakle, između emocija koji izaziva lav kao etnička simbol Makedonaca i emocija, kao etnička simbol Albanaca, postoji značajna negativna korelacija, koji u prvom redu znači da postoji odnos između osećanja prema jednog i drugog simbola, a s druge strane, to znači da je ovaj odnos suprotstavljen. Drugim rečima, oni koji imaju pozitivna osećanja prema lavu kao etničkom simbolu Makedonaca, u isto vreme imaju negativna osećanja prema crnom dvoglavim orlom kao etničkom simbolu Albanaca, i obrnuto, oni koji imaju pozitivna osećanja prema crnom dvoglavim orlom u isto vreme imaju negativna osećanja prema lavu. Ta ista negativna korelacija, iako nešto manje, pokazuju i osećanja nacionalne zastave na Republika Makedonija i etničke zastava Albanaca. Ova negativna korelacija između ostalog je pod uticajem odgovora na Makedonaca, koji imaju negativne emocije u vezi sa etničkim simbolom Albanaca, ali pozitivnih emocija prema državnim zastavama Republike Makedonije

ZAKLJUČAK

Republika Makedonija treba da nastavi da gradi svoj politički život u skladu sa demokratijom konsenzusa, sa određenim elementima pluralističkog. To znači da je makedonska politički sistem mora da se zasniva na sledeće: dioba vlasti, decentralizaciju, spremnost za kompromis, proporcionalne zastupljenosti, konsenzus i dijalog. Makedonija je donekle uslovljena da prihvati konsensualni model demokratije sa nekim dodacima svesna svih svojih slabosti i rizika, uz visoku cenu materijalnih troškova za opstanak, i zahtjeve za federalizaciju što bi neminovno dovesti do vojni sukob. Međutim, ako postoji istinska spremnost za suživot makedonskih građana, kao i spremnosti za dijalog i toleranciju, čini se da ovaj model može da proizvede dobre rezultate i na taj način menjaju trenutne razlike (etnički / kulturni / religijski) u konstruktivne elemente u zemlji, a ne slabosti zemlje. U tom kontekstu, Leri Dajmond i Mark Plattner ističu da tamo gde se planira da političke institucije daju dovoljno svoje energije, zaštite manjine i nagrade umerenost, demokratija i mir mogu prevladati” (Diamond and Plattner, 1994: 29).

Društveni kapital makedonskog društva je veoma slab, a to utiče na socijalnu koheziju u društvu i njenu politička stabilnost, kao i međuetničke odnose. Malo ljudi pripada građanskim, profesionalnim ili sindikalnim organizacijama, koji stvaraju mrežu socijalne kohezije u društvu. Kao rezultat nedostatka angažovanja, ljudi retko obraćaju pažnju na nadležne institucije slanjem pisma ili e-mailove u vezi sa njihovim problemima. Malo je građanskih tradicija u zemlji, i postoji nekoliko inicijativa ili mreža soci-

jalnih i profesionalnih kontakata. U takvom društvenom kontekstu je teško promeniti organizaciju društvenog života duž etničkih linija. Ukratko, ako ljudi ne bave civilnom životu i u profesionalnim organizacijama, kako će razvijati saradnju preko etničkih linija?

Politička kultura je više parohijalna nego participativna, a samim tim i najviše ljudi imaju visok nivo nepoverenja u političke institucije, gradonačelnika, lokalnu vlast i medije. Samo obrazovni sistem porodica i uživaju veći stepen poverenja kao faktor koji pozitivno utiče na međuetničke odnose.

Decentralizacija vlasti, posebno zakon o novim opštinskim granicama, važan je temelj za lokaliziranje međuetničkih tenzija u nekim opštinama, kao što je Struga. Slaba lokalna samouprava može da podstakne latentne međuetničke sukobe. Čak i tamo gde manjina etničke grupe vodi lokalnu upravu, postoje problemi. Na primer, ispitanici iz Pologa su najviše nezadovoljni, a tamo 73% stanovništva pripada albanskoj etničkoj grupi. Postoji jaz između naroda i njihovih političkih predstavnika, koji se uglavnom ispunjene sukobljenih etničkih politikom. Političke stranke su podeljene po etničkim linijama, a njihovi lideri se takmiče za distribuciju privilegija povezanih sa javnih funkcija. Dok neki ljudi kažu da bi glasali za političare iz druge etničke pripadnosti ako se nedemokratsko ponašanje stranaka nastavlja, ovaj trend će najverovatnije ići u suprotnom smeru.

Partijska pripadnost u upravi je problem koji se stalno javlja u domaćim reformske procese. Stranke u opoziciji su uvek radikalan, raspirivanje međunacionalne netrpeljivosti za prikupljanje političkih poena. Čudo, onda, da su političari vide kao faktor koji najviše pogoršava međunacionalne odnose. "Postoji jaz između ljudi i njihovih političkih predstavnika, koji se uglavnom ispunjene sukobljenih etničkih politikom. Političke partije su podeljene po etničkim linijama, a njihovi lideri se takmiče za distribuciju privilegija povezanih sa javnim funkcijama" (Maleska, 2010: 12).

Konsocijalni institucionalni aranžman, kao i poboljšana prava manjina, omogućuju veću političku stabilnost u zemlji, i utemeljuju poboljšanje međuetničkih odnosa. Čini se da je to razlog zbog kojeg većina ljudi ne smatraju da su diskriminisani zbog nacionalnosti i veroispovesti. Među onima koji ističu diskriminaciju, uglavnom su Romi.

Na pitanje da proceni najopasnije tenzije, većina ljudi videli međuetnički tenzije kao manje opasna od onih između bogatih i siromašnih, i između zaposlenih i menadžeri. Većina takođe uzeti u obzir da li su međunacionalni odnosi nisu pogoršati u 2009. godini, i ne očekuju da će pogoršati u budućnosti. Na pitanje da li očekuju nasilan etničke sukob, većina je odgovorila da nije bilo takvog rizika, ili da je veoma nizak. Oni koji smatraju da su međunacionalni odnosi pogoršali i da će pogoršati u budućnosti, su uglavnom obrazovani Makedonci, a po prihodima i životnom standardu pripadaju srednjoj ili nižoj srednjoj klasi.

Iz ankete se može zaključiti da se život u osnovi odvija u okviru posebnih etničkih zajednica sa negativnim stereotipima i predrasudama. Status su prediktori predrasuda svih vrsta. Treba istaći da je paralelni obrazovni sistem, koji je uveden davno kao odgovor na potrebe manjih etničkih zajednica da uče koristeći svoje maternji jezik, oslabilo socijalne kohezije u društvu. Sada je trenutak da promovise projekti koji će ojačati kontakte

između učenika iz različitih nacionalnosti, ponajviše zato jer je obrazovanje ocenjeno kao faktor koji ima najviše pozitivne efekte na međunacionalne odnose. Ovo ubeđenje je posebno raširena među etničkim Albancima i drugim sličnim manjinama.

Rastući ekonomski problemi i nejednakosti u приходима stvoriti frustracije jaz koji ova zemlja ne može lako nositi. Pogoršanja ekonomske situacije se nastavlja iz godine u godinu. 80% ljudi smatra da se situacija pogoršala od 1989, “proporcija viša nego u bilo kojoj drugoj zemlji u tranziciji, osim Bosne i Hercegovine, a veći procenat čak i onda u zemljama u tranziciji Centralne Azije (Maleska, 2010: 12).

Nejednakost prihoda utiče na etničke odnose još više negativno, posebno prema diskriminaciji prema Romima. Sa aspekta međuetničkih odnosa, opasnost za društvenu koheziju i stabilnost zemlje je nezadovoljstvo manjina, ali je još opasnije kada je većina frustrirana i nezadovoljna. Prema ovom istraživanju, vidljivo je da se pod uticajem dve decenije dugoj tranziciji i sadašnjoj ekonomskoj krizi građani ne osećaju ekonomski sigurno. Ono što je gore je osećanje da je izgubljena nada da se sve može promeniti na bolje. Nezadovoljstvo ili pesimizam među srednjom nižom klasom ljudi mogu negativno da utiču na međuetničke odnose jer ovo klasa grupa će instinktivno tražiti bolji status, potiskujući ljude različitog etničkog porekla. Takvi ljudi su podložni političkim manipulacijama. Osećaj socijalne nesigurnosti i frustracije je povoljan ambijent za zlostavljanje nacionalnih osećanja. U takvoj situaciji, svaki društveni sukob može završiti kao međuetnički sukob.

Da bi društvo bilo stabilnije kohezivnije i inkluzivnije te da se poboljšaju međuetnički odnosi i smanji nivo predrasuda, netolerancije i diskriminacije strategija društva mora biti usmerena dvostruko. Državna politika mora dugoročno biti usmerena na smanjenje nezaposlenosti, siromaštva, nejednakosti i diskriminacije, posebno protiv Roma. Kreatori politike treba da budu svesni da je nezadovoljstvo ili frustracija mlađih ljudi, visokog obrazovanja, ali niskih prihoda, u situaciji krize mogu biti zlopotrebljavani od strane nacionalista. Njihov nezadovoljstvo situacijom u društvu se može lako transformisati u neprijateljstvo prema ljudima iz drugih etničkih grupa. Kreatori politike i aktivisti civilnog društva, trebaju težiti stvaranju tolerantnog multietničkog društva. Razvoj i održivost civilnog društva, koji podrazumeva saradnju NVO, sindikati i profesionalnih organizacija, organizovanih na temelju saradnje etnički različitih organizacija, treba podržati.

LITERATURA

- Bieber, Florian. „Power-Sharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement“. In *Power Sharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement*, 7–40. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008.
- Brown, Michael E. „Causes and Consequences of Ethnic Conflict“. In *Ethnic Conflict and International Security*, ed. Michael E. Brown. New York, Princeton: Princeton University Press, 1993.

- Diamond, Larry and Marc F. Plattner. *Nationalism, Ethnic Conflict, and Democracy*. London: The Johns Hopkins Press Ltd., 1994.
- Dnevnik, 10 October, 2009
- Grcev, Miroslav. "In a Search of a New Flag". *Macedonian Herald* 5 (2011).
- Gurr, Ted. "Systematic Early Warning of Humanitarian Emergencies". *Journal of Peace Research* 35, 5 (1998): 551-579.
- Horowitz, Donald. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Jonovski, Jovan. "Coats of Arms of Macedonia". *Macedonian Herald* 3 (2009).
- Lauth, Hans-Joachim. *Demokratie und Demokratiemessung. Eine konzeptionelle Grundlegung für den interkulturellen Vergleich, (Habilitationsschrift)*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Lauth, Hans-Joachim. "Ambivalenzen der Zivilgesellschaft in Hinsicht auf Demokratie und soziale Inklusion". *Nord-Süd aktuell* 2 (2003): 223-232.
- Lijphart, Arendt. *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in The Netherlands*. London: University of California Press, 1975.
- Maleska, Mirjana. "Quality of Life and Socio-Economic Conditions". In *People Centred Analysis Report: Quality of Social Services*, edited by William Bartlett. Skopje: UNDP & SEEU, 2010.
- Maleska, Mirjana. "Interethnic Relations in Macedonia: People Centered Analyses". *New Balkan Politics* 12 (2010): 29.
- Matkovski, Aleksandar. *Грбовите на Македонија*. Скопје: Мисла. Mead, 1990.
- Moynihan, Daniel Patrick. *Pandaemonium: Ethnicity in International Politics*. Oxford University Press, 1993.
- Murgescu, Mirela-Limunita, Koulouri Christina, and Erdelja Kresimir. *Nacije i države u jugoistočnoj Europi*. Zagreb: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Europi i Hrvatski Helsinški odbor za ljudska prava, 2007.
- Přemysl, Rosulek. "Macedonia in 2011 – On the Way towards Stabilization or Before the New 'Grand' Agreement?" In *One Decade after the Ohrid Agreement*, eds. Marija Risteska, Zhidas Daskalovski. Skopje: FES and CRPM, 2011.
- Posen, Barry. "Security Dilemma and Ethnic Conflict". *Survival* 35, 1 (1993): 27-47.
- Ruggeri Laderchi, Caterina, and Sara Savastano, eds. "Poverty and Exclusion in the Western Balkans, New Directions in Measurement and Policy". *Economic Studies in Inequality, Social Exclusion and Well-Being* 8 (2013).
- Sarkanjac, Branislav. "Moknoto 'kotle' za Makedonija" (intervju iz „Makedonsko sonce“ 27. 2. 2004)". U Snežana Klinčarova, *Dvaeset i eden gram*, 181-190. Kumanovo: Makedonska riznica, 2004.
- Semprini, Andrea. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio, 1999.
- Stanković Pejnović, Vesna. *Makedonija na raskršću između evropeizacije i balkanizacije*. Zagreb, 2014.

Taleski, Dane, Ivan Dajmanovski, Nenad Markovik, Vladimir Bozinovski. *Istrazivanje za ocekuvanjata na mladite vo Republika Makedonija*. Skopje: Fondacija Fridrih Ebert – Kancelarija 2006.

Western Balkans Environmental Programme FINAL REPORT, 2007–2010, http://www.westernbalkansenvironment.net/documents/final_report_2007-2010.pdf

Zartman, Wiliam. *Negotiation and Conflict Management: Essays on Theory and Practice*. London, New York: Routledge, 2008.

Vesna Stanković Pejnović

INTERETHNIC RELATIONS IN MACEDONIA-ETHNIC DIVIDED SOCIETY

Summary: The goal of article is to analyze is a result of a large empirical research, held at 2013, which showshigh degree of ethnic distance which leads to the disintegration of the Macedonian society Therespondents, 445 of them, answered to the questions about several aspects of their life and the life of their household. The ethnic distance is measured and analyzed by using Bogardus' scale. Macedonian society is characterized by interactions that are dominated by an ethnic and confessional code, based upon ethnic loyalty. This results in an absence of communication among its citizens, leading to polarity of the society. The ethnic identification is prior to a national (civic) identification. On the one hand, this decreases the social cohesion of the society, creating assumptions for its political instability. On the other hand it blocks the activities needed for collaboration in all other aspects, obstructing the building of a mutual cultural and economic matrix. Based on research it is evident there is relatively great division in the perception of the symbols of the ethnic groups. Perception changes depending on the belonging of a given ethnic group. Considering this fact, it is evident that Macedonia finds itself in a very complex situation and it needs to pay a great deal of attention to finding alternatives for improving the ethnic relations of its citizens.

Key words: ethnic groups, ethnic communities, interethnic conflict, Ohrid Framework Agreement, symbolic interactionism.

PRIKAZI

ПЕСМА ПИТА: КУД ПЛОВИ ОВАЈ БРОД...? ОЦИЋ ОДГОВАРА: КА ОБАЛИ ПЛОВИ¹

Др Часлав Оцић, академик САНУ, недавно је научној јавности понудио невелику по формату, али важну по свом значају, научну монографију *Ка обали плови - стратеголошка размишљања*. Ова књига, коју је објавило 2015. Друштво за привредну историју, на 192 странице текста, од којих чак 25 представљају попис више од 350 одредница литературе, опремљена предметним индексом, индексом аутора, апстрактном на енглеском језику и напоменом о свом аутору, подељена је у шест делова: Увод, Стратегиологија, Транзиције, Свет-Европа-Балкан, Развој и Поуке. Суштина садржаја књиге представљена је на научном скупу одржаном у САНУ 9. октобра 2013 и настављеном у Ректорату Универзитета у Београду 20. новембра исте године. Са тог скупа је 2014. у издању САНУ - Одељења друштвених наука, као књига XIII Економског зборника, публикован тематски зборник *Могуће стратегије развоја Србије* (ур. Ч. Оцић) који, међу шездесетак других радова, садржи и рад академика Оцића „Стратегије развоја: замисли и остварења“. Књига која је сада пред научном и другом јавношћу заснована је на том раду, с тим што је садржина унеколико измењена и допуњена, а чињеница да је искоришћена монографска форма појачала је поенту коју је др Оцић желео да истакне. Он у свом Уводу јасно каже „Богу се моли, а ка обали плови“, али све време има на уму Волерштајново (Wallerstein) упозорење о неопходности да се у транзицији мора знати која је обала циљ, пошто у противном следи - утапање.

С обзиром на то да је *стратегиологија* код нас као дисциплина (заправо: мултидисциплина) неразвијена, Оцић на почетку указује да је њен „кум“ Ђерђ Конрад који ју је одредио тако да она „покушава да разуме стратегије свих учесника игре у њиховој међусобној кооперацији и надметању. Конфликте између субјеката стратегиологија сматра исто толико вероватним, као и њихову месусобну кооперацију. Не прихвата готову и морално подобну, већ искључиво изабрану стратегију, која може да буде и добра и рђава, није ничим осигурана, али има своје аргументе, има своје шансе – може да пропадне или да изгуби исто тако, као што се може показати успешном. Стратегиологија даје највеће шансе оном играчу који најнепристрасније сагледава правила ове игре неслагљивог исхода. Онај ко бива заслепљен властитом идеологијом, има знатно мање шансе да буде на добитку“ (Конрад, 1999: 61, наведено према Оцић, 2015: 15)². Независно од Конрада, Патрик Гункл је, заснивајући *идеологију*, као науку о идејама, извршио њену „привремену поделу на 235 дисциплина, од којих је једна - стратегиологија, наука о стратегијама“ (Оцић, Исто). Оцић указује даље на три димензије стратегије, и то: *стратешки процес* – одговара на питања

1 Часлав Оцић. 2015. *Ка обали плови – стратеголошка размишљања*. Београд: Друштво за привредну историју.

2 Овај чланак је Конрад написао 1981. године.

како, ко и када; *стратешки садржај* – одговара на питање шта је и шта треба да буде стратегија за онај субјекат на који се односи (од појединца, преко државе до мултинационалне компаније и макрорегионалне организације...), и *стратешки контекст* – „показује где, у коме окружењу, тече стратешки процес“ (Оцић, Исто: 24).

При самом почетку своје књиге, академик Оцић указује на сав бесмисао паролe „honour the past – imagine the future!“, при чему - додајемо ми, у српском случају се негира и почаст прошлости. Он, потпуно с правом, указује да разни, како их добро назива „инстант стратеги“, који су наручили и самоеволуирали више од 120 стратегија на републичком нивоу од 2000. до данас, сматрају како свет почиње од њих, те демонстрарирају да не разумеју трећу димензију, ону контекстуалну, која свака стратегија мора да садржи. Недовољно образовани, они нису савладали лекцију Марсела Моса да је „свака друштвена појава, чак и када изгледа нова и револуционарна, као на пример, неки проналазак, упркос томе, увек крцата прошлoшћу. Она је плод временски најудаљенијих околности и многоструких веза у историји и географији“ (1982: 258). Но, и поред свих тих силних стратегија и препорука које су садржале, многе су остале само „мртво слово на папиру“. Осим тога, за нека подручја, рекли бисмо чак кључна, није било места ни у стратегијама. „Тадашња експертска власт одбила [је] израду опште стратегије привредног развоја (која би подразумевала и строжу контролу употребе одобрених средстава), а на којој је инсистирала Светска банка. Експерти су сматрали да су довољне три стратегије: „афричка“ – смањења сиромаштва, европска – прикључења ЕУ и „зелена“ – одрживог развоја (у којој је одрживост сведена само на еколошку димензију, уз само узгредно помињање економске и социјалне димензије...)“ (Оцић, Исто: 122). Ово је разумљиво, али није прихватљиво: политичка олигархија у партијској држави (в. Шуваковић, 2009) не воли да буде контролисана у погледу трошења новца који је узет на зајам уз нереално високу камату, док с друге стране социјална димензија, за коју Оцић пледира да би морало да буде садржана у оквиру „стратегије одрживог развоја“, није елемент процеса транзиције постреалсоцијалистичких земаља (в. Шуваковић, 2014: 99-136), а, на жалост, све је мање елемент и политика западноевропских држава које су прихватиле, уместо модела државе благостања, неолиберални друштвени модел диктиран из Вашингтона.

У оквиру своје монографије посвећене стратегиологији, академик Оцић разматра и питање евроинтеграција Балкана. С правом указује да је од самог почетка стварања европског наднационалног организовања, постављено двојство: један пут, који се залаже за уједињену Европу; други, који је изражен у флоскули “Union - yes, Unity - no”. Тој дилеми придодат је и процес проширења ЕУ, који је највише мотивисан ширењем тржишта у складу са неолибералном идеологијом. Оцић указује да је „либерализација размене је пожељна али само унутар регионалних организација које окупљају земље приближно истог нивоа економског и социјалног развоја. Сваки од тих регионалних система треба да успостави одговарајући институционални оквир који

би обезбеђивао његову разумну заштиту од земаља или организација нечланица“. Невоља је, међутим, у томе што су, у тренутку пријема у чланство ЕУ, Пољска, Мађарска, Чешка и Словачка, као најразвијеније *ex*-социјалистичке државе, имале ниво БДП *per capita* „40% до 60% нижи него рецимо у Француској а разлике у нивоу надница су биле још веће. Па ипак, споразум из Нице није предвидео прелазни период за придруживање тих земаља Унији што делимично објашњава проблеме кроз које данас пролазе и те земље и Унија“ (Оцић, Исто: 65). Не треба ни наглашавати колика је разлика у наведеним параметрима у тренутку пријема била када се ради о Румунији и Бугарској, што је, свакако, додатно оптеретило проблеме у ЕУ. Слажући се са француски економистом Морисом Алеом да тумачење кризе ЕУ само неолибералним моделом који примењује Брисел представља редуковање узрока који су много сложенији, Оцић аргументовано инсистира да „у области привреде један од пресудних разлога за успоравање раста земаља ЕУ јесте некритичка примена лесеферизма од стране Брисела“ (Исто). У погледу Балкана аутор указује на његову зависност у османско доба, која се касније манифестовала „у разним покушајима индустријализације као технолошка, увозна, односно укупна развојна зависност. Та зависност (поред осталих чинилаца) резултирала је у сталном релативном заостајању балканских земаља: оне су заостајале чак и кад су бележиле напредак. Ни високе стопе раста балканских привреда нису могле да компензују то заостајање, односно нису биле довољне да омогуће достизање развијених. Балкан то није био у стању ни под окриљем капитализма ни под разноврсним балканским облицима комунизма“ (Исто: 69). Осим тога, Балкан је регион традиционално оптерећено конфликтима и стереотипима, те су стога „мир и стабилност“, премда у одређеном смислу како аутор примењује „упарени пленастички“, предуслов развоја. Аутор, међутим, посебно указује да је појам стабилности, у значењу у каквом се данас користи у међународним односима, заправо еуфемизам за изјаву „све је под (нашом) контролом. То је суштина и старог и новог империјализма“, при чему је разлика у историјској врсти силе коју су империјалисти примењивали. Док је, у случају старог империјализма, то била *hard power*, нови империјализам примењује *soft power* и *smart power* (Нај, 2012). Одговарајући на питање хоће ли балканске државе коначно успети да изађу из тог заостајања сада, у доба „капитализма заснованог на информацијама“, Оцић одговара да вероватно хоће уколико те информације буду доступне свима (значи: и Балканцима) и „ако – и у развијеном свету и на Балкану – развој културе, привреде и друштва буде заснован на позданим еколошким и антрополошким начелима – то су у бити начела очувања и проширења имагинације, а не саморазарајућег квантитативно димензионираног раста“ (Исто). Ако до тога не дође, Балкан ће остати периферија „или у најбољем случају зависна полупериферија“, те се отуда питање успешног привредног развоја Балкана, према ставу академика Оцића, поставља на два нивоа: „као интегрисање сродних и/или комплементарних земаља у регион Балкан, као и интегрисање Балкана у Европу и свет“ (Исто).

У закључним разматрањима „Стратегиологије“, насловљеним „Поуке“, Оцић указује да је на делу глобална међузависност и скраћење друштвеног времена што проузрокује пораст важности националне, регионалне, локалне и личне иницијативе. „Та иницијатива и омогућава структурно прилагођавање глобалним променама, али истовремено она представља извор аутентичног динамизма на националној, регионалној и локалној равни који, опет, несумњиво утиче и на глобалну сцену. Многи желе да се укључе у глобалне светске економске и друштвене процесе, али и да задрже своје националне, верске и културне особености: проблем *модернитета* и *идентитета* отвара се у новом контексту још драматичније него раније“ (Исто: 115). Он наглашава да је национална стратегија привредног развоја у контексту глобализације не само пожељна, већ и могућа, подвлачећи чињени да „у последњих 500 година нема земље која је постигла висок ниво друштвеног и економског развоја следећи пут зависности и подређивања екстерним снагама“ (Исто: 118). На језгровит начин академик Оцић изражава формулу националне стратегије развоја – „*модерност која не пориче самосвојност*“ (Исто: 121). Аутор закључује да народи уколико желе заиста да се старају о сопственој судбини настоје да „дефинишу стратегију свог развоја која ће им омогућити да у мери колико је то реално могуће буду субјекти, а не пуки објекти историјских збивања“, при чему је у том прегнућу улога државе незаобилазна (Исто: 118). Ствар је избора: бити колонија (објект) или одлучивати о сопственој судбини, постављајући се као активни субјект. Пледирајући за ово друго, закључак се намеће у смислу да ни Србија не треба и не може да буде изузетак, а наука треба да буде носилац овог прегнућа.

ЛИТЕРАТУРА

- Конрад, Ђ. (1999). „Шта је стратегиологија“, у: *Антиполитика*, Цетиње: Октоих; Будва: Град театар
- Мос, М. (1982). *Социологија и антропологија I*. Београд: Просвета
- Нај, Ц. (2012). *Будућност моћи*. Београд: Архипелаг
- Оцић, Ч. (2015). *Ка обали плови: стратегиолошка разматрања*. Београд: Друштво за привредну историју
- Шуваковић, У. (2009). „Партијска држава - могућности њеног настанка и развоја на примеру савремене Србије“. *Теме* 33 (2): 663-682
- Шуваковић, У. (2014). *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини

Урош Шуваковић

Приређивачи публикација *Религије у свету* (2011) професор Драгољуб Б. Ђорђевић социолог културе и религије на Машинском факултету у Нишу, Предраг Стајић из Лесковачког културног центра и доцент Драган Тодоровић са Филозофског факултета у Нишу обећали су у предговору наведене књиге да се неће зауставити на томе, већ да ће се убрзо, после трибинског програма у ЛКЦ, појавити издање *Религијска култура*. Међутим, они су испустили из вида да је на прагу јубиларна 2013. и прослава *1.700 година од Миланског едикта*. Уместо најављеног спремили су књигу *Хришћанство у 21. веку*.

Док се највећи број свечаности и научних сусрета оправдано одиграо у Нишу, родном месту Константина Великог, Предраг Стајићи ЛКЦ подрудили су се да комшилук не изостане, тј. остане духовна провинција, па су у част велике годишњице уприличили серију од четири трибине по истоименој књизи. Драгољуб Ђорђевић осмислио је серијал и обезбедио угледне предаваче, компетентне да повежу формативни период хришћанства с његовом перспективом у нашем добу. А како најбројнију универзалну веру представљају три равноправне вероисповести говорници су били из Српске православне и Римокатоличке цркве, као и неких старопротестанских заједница. Пред пуном салом наступали су: др Јован Пурић, епископ нишки (24. октобра 2013), др Димитрије Попадић, декан Протестанског факултета у Новоме Саду (30. октобра), др Владислав Немет, зрењанински бискуп (6. новембра), др Зоран Крстић, професор Богословског факултета у Београду и поменути социолози православља (Ђорђевић и Тодоровић, 13. новембра).

Сјајна предавања и завршни текстови чине окосницу зборника *Хришћанство у 21. веку*. Текстови су наручени и од стране неколицине врхунских балканских и европских социологија религије и религиолога: др Сергеј Флере, словеначки социолог религије европског формата, др Иван Цвитковић, академик АНУБиХ, проф. др Иван Маркешкић, проминентни хрватски социолог религије, др Дарко Танасковић, водећи балкански исламолог и некадашњи српски амбасадор при Ватикану и Павле Мојзес, угледни историчар религије из САД, са Ризмонт колеџа у Пенсилванији.

Накнадно су позвани да доставе текстове Сергеј Лебедев (Руска Федерација), Мирко Благојевић, Драгомир Јанкови, Раде Кисић, Зорица Кубурић, Марко П. Ђурић и Данијела Гавриловић.

Драгољуб Ђорђевић у предговору књизи тврди да је предвиђање будућности религије веома сложено. Укратко, однос између религије и модерности је прилично компликован и двосмеран. Модернизација доводи до секуларизације (негде више, негде мање), али је и подстакла покрете против секуларизације. Неке верске институције изгубиле су утицај и моћ у многим друштвима, али су религијска веровања и

¹ Драгољуб Б. Ђорђевић, Предраг Стајић и Драган Тодоровић, прир. 2014. *Хришћанство у 21. веку*. Нови Сад, Лесковац и Ниш: Прометеј, Лесковачки културни центар и ЈУНИР.

пракса опстали у животима појединаца у различитом облику и интензитету. Насупрот томе, верске институције могу имати социо-политичке улоге, чак и кад јако мали број појединаца практикује религију.

Пошто се хуманизам „осрамотио“ у прошлом веку разним тоталитаризмима и ратовима, то је поново пружио прилику религији да се обнови. Међутим, многобројни скандали у оквиру институционалне хришћанске вере, од финансијских до сексуалних, све до једног криминални, не обећавају светлу перспективу хришћанству. Али, може се говорити барем о његовом опстанку будући да се ради о неугасивој антрополошкој потреби за Богом. Закључно се може рећи да се није догодио повратак религије, нити се може очекивати на начин и у обиму како га помпезно најављују десекуларисти.

Владика нишки Јован, као први говорник на трибини, у свом предавању „Православље на почетку 21. века“ истакао је проблем и искушење „културе егоизма“ који се јавља у постхришћанском свету у виду човекобожног начина живота у савременој цивилизацији, оличен у тиранској власти обоготворене економије, слободног тржишта и потрошачког менталитета, који човека претвара у безлични објекат. Повећање животног стандарда не доприноси решавању најдубљих егзистенцијалних проблема и дилема (смисла живота).

Долази до свеобухватног отуђења – човека од Бога, човека од човека, човека од природе. У култури егоистичког индивидуализма јавља се духовна неосетљивост за Другога, чак и у оквиру Цркве (међу свештеницима, владицима). Ово је ретко признање од стране владике да је у Цркви завладао дух егоизма и отуђености, јер Православна црква често себе представља као лечилиште и уточиште од ових савремених пошаста.

Зрењанински бискуп, Ладислав Немет, одржао је предавање „Римокатоличанство – дијалог и екуменизам“. Он је говорио да је Католичка црква још од Другог Ватиканског Сабора (1962-65) покушала да ухвати корак с временом, формулишући католичке принципе екуменизма и мењајући однос према другим хришћанским Црквама и заједницама. До 1962. године, очекивање католичке Цркве је било да ће се сви вратити под окриље Свете Столице са папом као јединим поглаваром. За време Сабора је промењено такво схватање и промењени су принципи екуменског рада и усвојен принцип „јединства у различитости“ (по моделу Светог Тројства). Следећи извор промене односа према екуменизму Сабор је нашао у Библији као заједничкој речи Божјој која може помоћи у међусобном разумевању и сједињавању. Није се само теологија променила за време Сабора, него и култура односа католика према некатолицима Терминологија је постала толерантна, неискључива, позитивна, праведна, дијалогска. Дијалог се води на неколико нивоа. Први је дијалог живота када делимо заједнички животни простор (мултирелигијска свакодневица). Други ниво дијалога је разговор о заједничким темама ради бољег упознавања. Трећи ниво дијалога је рад мешовитих комисија које раде на заједничком пројекту.

Димитрије Попадић, декан Протестанског факултета у Новом Саду, предавао је на тему „Протестантизам – мисионарење и толе-

ранција“. Он је истакао да бити протестант не значи протестовати против нечега, некога, већ сведочити за. Ко је опчињен тиме да говори против некога, о кривоверству, тај недовољно познаје и љуби истину да би је ставио у центар, да би јој се посветио. Није истинотражитељ и боготражитељ. Према његовом суду, протестанско-јеванђеоски хришћани су најбројнија категорија хришћана који познају и практикују своју хришћанску веру.

Четврти предавач на трибини „Хришћанство у 21. веку“ био је свештеник Зоран Крстић, професор на Православном факултету у Београду, са истоименом темом. Говорио је из теолошке и социолошке перспективе. Истакао је да је Црква током историје у сталним променама, мења се у сагласности са одређеном епохом. Али, промене не смеју да задру у саму структуру Цркве. Изнео је и две замерке Православној цркви у том смислу: језик Цркве је данашњем човеку неразумљив и животни етос који заступа не припада човеку данашњице, већ неким прошлим епохама и руралној средини. Посебно је у његовом предавању интересантно залагање за разликовање „цркве малог стада“ и „цркве народа“.

Павле Мојзес, историчар религије, професор на Роузмонт колеџу у САД, истиче да је ризично предсказивати будућност религије, јер су прогнозе углавном погрешне. Једино сматра тачним да се промене у САД преносе на Европу. Стога, ипак, указује на трендове који су присутни у раном 21. веку и који имају вероватноћу да се наставе. По њему, друштвене промене и надаље ће имати већи утицај на хришћанство за разлику од средњег века кад је било обрнуто. Томе у прилог образлаже неколико аргумената.

Сергеј Флере, социолог религије, професор емеритус на Универзитету у Марибору бавио се могућностима социологије у предвиђању судбине хришћанства у 21. веку. Иако сматра да су моћи друштвених наука у предвиђању будућности врло мале, он ипак сматра да се у предвиђању будућности хришћанства социологија има на шта ослонити (иако тврди да су темељи непоуздани, делимични и неусклађени). Он истиче да у Европи постоји проблем интеграције друштва (диркемовски схваћене) због одсуства религијске и националне основе и пораста индивидуализма. Демократска интеграција је недовољна, тако да појава нових пророка или вођа (верских или политичких) и њихова интегративна функција није за искључивање.

Иван Цвитковић, социолог религије, академик АНУБиХ, такође се бавио хришћанством пред изазовима 21. столећа. Он је увидео парадокс да иако су хришћани најбројнија верска група (33% светске популације) они су мањина. Па, ипак, хришћанство је заступљено у готово свим народима света. Ако не као већина, а оно, барем, као религија етничких мањина или са малим уделом дели животни простор са другима. У 126 земаља је хришћанство је доминантна религија, а у 71 земљи мањинска религија. У Источној Европи хришћанство се, после преживљених репресалија, обнавља (уз успутне међуконфесионалне конфликте), али су његова судбина и опстанак на Блиском истоку магловити. Репресивни режими, пад наталитета и повећан

морталитет у односу на муслимане, иселјавање и слично, довели су до смањења хришћана у том делу света.

Остају, међутим, према ауторовом мишљењу, отвореним питања да ли ће овај век обележити деконфесионализација или снажније везе између нације и конфесије? Да ли ће доћи до политизације или реполитизације хришћанства? А оно што је очигледно је да долази до феминизације хришћанства (која је увелико захватила протестантизам). Док је феминизам био окренут питањима положаја жена у друштву, Католичка и православне цркве су могле и стајати су уз њега. Проблеми су настали кад је феминизам „отворио“ питање статуса жена унутар ових религијских заједница. Цвитковић најављује и тренд урбанизације религиозности и јачање хришћанства у „дијаспори“.

Владан Станковић, сарадник Института за политичке студије у Београду, разматра геополитику хришћанства у 21. веку. Истиче да је за политикологију религије од највећег значаја истраживање на пољу већинске конфесионалности унутар хришћанства кроз тзв. конфесионалну географију. У својим будућим настојањима геополитика хришћанства настојаће да се избори са три велика изазова. Први проблем је нејединство хришћана. Други изазов је сузбијање ривалског надирања ислама на свим фронтовима. Трећи проблем је однос према модернизму, секуларизацији и концепту мултирелигијских заједница.

Драгољуб Ђорђевић се, у раније објављеном раду (пре две и по деценије), пита да ли је православље религија будућности. Али, одговор на то питање је углавном негативан. Теоретичари прогнозирају ширење три групе хришћанства – римокатолика, баптиста и пентекосталаца. Ни помена о православнима. Међутим, оно ће и даље пружати људима смисао и разлоге живљења, као најживотнија сила на традиционално му припадајућим просторима, упркос подвргавању изузетној репресији кроз историју.

Радован Биговић, недавно преминули православни теолог светског гласа, такође у раније објављеном тексту (пре око две деценије) „Православна црква на крају другог миленијума“ не предвиђа нарочито светлу будућност православља и критикује неке од постулата на којима почива у савремености. На дневном реду треба да се нађу питања: екуменизма, верске толеранције и тзв. интеррелигијског дијалога, као и други фундаментални и егзистенцијални проблеми који муче савременог човека. На социјалном плану Црква треба да се залаже за социјалну равноправност, за праведнију прераспodelу материјалних добара. Треба да подржи све еколошке и миротворне покрете у свету и оне који се боре за елементарна људска права и слободе.

Драган Тодоровић, један од приређивача, у свом предавању говорио је о СПЦ на почетку трећег миленијума и још једном покренуо питање да ли се може говорити о истинској везаности грађана Србије за религију и цркву на почетку новог миленијума. Закључује да је ревитализација религије од пре две деценије заснована на религијском традиционализму (повратку традицији и вери, те цркви као чувару тих вредности). Садашња десекуларизација није производ духовног трагалаштва, већ социјално-политичких дешавања, друштвене кризе наста-

ле пропашћу социјалистичке идеологије и ауторитарног режима, као и подивљалог национализма. Новообраћеништво и повратак у православље не прати духовно искуство и припрема, адекватно разумевање вере, унутрашњи препород и измењена уверења и вредности – речју, црквена религиозност, већ фолклорна симболика и пракса. У ствари, на делу је тек „приближавање вери“ и предстоји дуготрајан и истрајан рад свештенства на „уцрковљењу“ самозваних верника. У наставку, аутор препоручује СПЦ предузимање конкретних корака у сферама јавне делатности и пасторалне бриге којима би се она модернизовала и приближила потребама верника на почетку новог миленијума.

Сергеј Лебедев, руски социолог религије и Мирко Благојевић, виши научни сарадник Института за друштвену теорију и филозофију, бавили су се повратком православља у XXI веку у Русији и Србији. Они у тој анализи разликују два нивоа анализе: а) план анализе духовних потреба и трагања људи и б) план духовних симбола, вредности и норми у којима се та трагања изражавају. Религиозност се у време Модерне диференцира у две аутономне сфере: личносне и социокултурне, а структурална анализа тог процеса састоји се од унутрашњег и спољашњег модула.

Драгомир Јанковић, вероучитељ (богослов) у Архиепископији београдско-карловачкој и политиколог религије, бавио се у свом раду компарацијом мејнстрим православља и псеудоправославља.

Зорица Кубурић, професорка религије на Филозофском факултету у Новом Саду, разматрала је перспективе православног хришћанства у 21. веку разговарајући са студентима социологије и журналистике Филозофског факултета У Новом Саду (православнима и иновернима), верницима СПЦ у Београду и вероучитељима Епархије Жичке у Ужицу и Краљеву, у периоду од 1. 10. 2013. до 22. марта 2014. године. У најважније закључке спадају замерке студената СПЦ на њиховом материјалном стању (и приходима), економским интересима, нескромности, скандалима, одсуству хуманитарне помоћи, уплитању у политику, на површној религиозности верника, порасту неверујућих и одлазећих у Цркву, као и препоруке СПЦ да буде активнија на решавању унутрашњих сукоба. Вероучитељи, са своје стране, исказују поверење у будућност православља уздајући се у кључна веровања да је Цркву основао Богочовек и да је васкрсење њена највећа снага и наглашавајући улогу веронауке у изградњи верујућих православца.

Дарко Танасковић, наш истакнути исламолог и амбасадор, анализирао је природу повратка Римокатоличке цркве Христу, годину дана након понтификата папе Фрање, а Раде Кисић, доцент Православног богословског факултета у Београду, разматрао је будућност хришћанства из угла перспективе екуменског дијалога и покрета за кога тврди да је у очигледној кризи, посебно се бавећи разматрањем захтева за радикалним променама начина рада ССЦ-а, које би укључивале разматрање критеријума за пријем у ССЦ, разматрање већинског система одлучивања и одређивања праваца даљег развоја ССЦ-а, поједностављивање бирократског апарата, ефикасније коришћење финансија, смањење утицаја „не-теолошких“ фактора у раду ССЦ-а.

Религиолог, Марко Ђурић, разматрао је у свом прилогу толеранцију из верске перспективе, истичући да њено изостајање редовно води у презир, конфликте, агресију, сукобе, ратове.

Данијела Гавриловић, социолог религије и професорка на Филозофском факултету у Нишу, сагледала је хришћанство као извор социјалног капитала у савременом друштву. Религија може бити најважнији извор социјалног капитала и имати функцију интеграције савременог друштва, преко социјалног и хуманитарног рада, и бити извор заједничког идентитета што је нарочито потребно градовима у модерном грађанском отуђеном друштву.

Иван Маркешаић, социолог религије, професор Универзитета у Загребу, занимао се односом секуларне државе и хришћанства, на трагу Хабермасове тврдње да је данашњи човек остао без корена, традиције, препуштен безграничној слободи избора, релативизацији. Пошто верске заједнице живе у плуралном и секуларном друштву, оне се, по аутору, морају одрећи права на свеобухватно обликовање свакодневног живота у коме важе једнака права за све и прихвати премисе на којима почива модерна држава која треба да гарантује суживот и верску толеранцију. Морају прихватити чињеницу да се религијске вредности морају „преводити“ у секуларни језик.

Зборник радова „Хришћанство у 21. веку“ замашан је научни интердисциплинарни допринос свестраном осветљавању најновијих и комплексних тенденција кретања хришћанства у савременом свету (религијских, демографских, социјалних, политичких...). Иако се аутори у свом објашњавању и предвиђању савремених религијских трендова ослањају на досадашње стабилне постулате и претпоставке, они дају и свој оригинални научни допринос експликацији и антиципацији тренутног стања и футурологије хришћанства. Хришћанство је сагледано из различитих перспектива (из микро и макро нивоа), разматрани су и његови односи са осталим светским религијама на глобалном плану.

Жижица Симић

Професор Любиша Митрович е социолог, проф. емиритус в Университета град Ниш, Сърбия. Почетен професор е на ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ В.Търново, както и други университети в Русия, Великобритания, Македония.

Новата му книга „Левицата и посткапиталистическата алтернатива“ е поредното доказателство за неговия новаторски дух, наличието на блестящи идеи, наблюдения и оценки за съвременния свят. Метафората за Прометеевия дух на съвременната социология е доказателство за това, че автора търси ново тълкование на събитията в променящия се свят и най-вече на Балканите.

Авторът се спира на глобализацията в съвременните и аспекти-дефицит на хуманистични проекти, агресивност на десницата, без ясна алтернатива. Разглежда неолиберализма като предпоставка за глобалната и регионалната несправедливост. Цитира френския социолог Пиер Будийо, който представя неолиберализма като ултра дясна идеология и стратегия за обществото.

Професор Митрович поставя въпроса „Какъв път на развитие да следват Балканите“, и не са ли те страните на т.н. „Периферен капитализъм“, няма ли нужда от ново ново балканско партньорство за мир и развитие в глобален план на Балканите? Тук, посочва автора е мястото и ролята на науката и интелигенцията. Налагат се дълбоки епохални промени, цитирайки френския изследовател Ги Сорман, епоха на „велика трансформация“. Това е свързано имплицитно с научно-техническото и технологичено обновление в съвременния свят-интернет-технологии, дигиталната революция, формирането на социални мрежи като електронни „аутобани“, преход от индустриална към посиндустриална революция с човешко лице /Алвин Тофлър/-цивилизованост, културна идентичност, еманципираност. Това се отнася в пълна сила както за Сърбия, така и за другите Балкански страни.

Авторът е отделил подобаващо място и за т.н. „левица“ и социалната правда, цитирайки Ж.Ж.Русо, че „човек се ражда свободен...“, че социалната правда означава равнопоставеност, солидарност, мило-сърдие. В ретроспективен плат се разглеждат противоречията и различията между т.н. „ляво“ и „дясно“/ от Аристотел през Ш.Монтескьо, Е.Кант, К.Маркс до съвременни автори като Фредерико Майор и Норберто Бобио/. Цитира се Палмиро Толиати: „Ние идваме от далече, гледайки надалече“.

Символично е свързана идеята за правдата с античната митология, борбата на Прометей, давайки огъня на хората, символ на свободата и правдата. Античният хуманистичен идеал съдържа в себе си свободата, морала, политиката и етиката.

Авторът посочва, че автентичната левица трябва да търси и променя прогностичните си виждания и цитира Антонио Грамши, който посочва, че „Левицата е орган на колективните интелектуалци“. Съ-

временната левица трябва да промени програмните си действия стратегически в краткосрочен и дългосрочен план, както и действията си в парламентарен и извънпарламентарен план.

Интелектуалци и левичари трябва по пътя на Прометей/нови идеи/ да върнат свободата и равенството. Призивът на съвременната левица, според автора трябва да бъде: „Събудете се“ Съвземете се“ Вземете съдбините в свои ръце“.

Това е най-силното послание както на автора, така и всеки свободомислещ човек.

Авторът използва значителен брой литературни източници и богат фактологичен материал в табличен вид което подсилва аргументацията за научност и коректност.

Произведението на проф. Любиша Митрович „Левицата и пост-капиталистическите алтарнатива“ е принос в научната литература, призив към свободните хора за нов прочит на това що е то „свобода, равенство, братство“ и как трябва да се отстоява и защитава.

22.11.2016 год.

Проф. д-р Иван Райчев
Гр. Велико Търново, Р.България

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. III, Number 2

Niš, (2017)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година III, број 2

Ниш, (2017)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development /
главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 3, бр. 2 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2016 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116